

Källor till judarnas historia i Sverige

Carl Henrik Carlsson

Källor till judarnas historia i Sverige

ARKIVGUIDE

Källor till judarnas historia i Sverige

Carl Henrik Carlsson

© Författaren och Riksarkivet

Grafisk form: Siwe & Michelsen

Omslagsfoto: Nio judiska kvinnor från släktkretsen Gisiko. Fotograf okänd.
Foto från Judiska museet.

Tryck: Livonia Print, Riga, Lettland 2022

ISSN 1402-4705 ISBN 978-91-87491-38-2

Innehåll

- Förord 7
- Inledning 9

1. Judiskt organisationsliv 13

- 1.1 Allmänt om judiska (mosaiska) församlingar och deras arkivbestånd 15
- 1.2 Stockholmsförsamlingens verksamhet 18
- 1.3 Göteborgsförsamlingens verksamhet 30
- 1.4 Norrköpingsförsamlingens verksamhet 35
- 1.5 Malmöförsamlingens verksamhet 37
- 1.6 Övriga »de jure«- församlingars verksamhet 40
- 1.7 »De facto-församlingar« och lokala judiska föreningar 44
- 1.8 Synagogföreningar 45
- 1.9 Judiska centralrådet med föregångare 47
- 1.10 Andra nationella judiska organisationer 48
- 1.11 Relationer till internationella judiska organisationer 49

2. Relationer till det svenska majoritetssamhället 51

- 2.1 Perioden före 1782 53
- 2.2 Den judiska nationen 1782–1838 54
- 2.3 Mosaiska trosbekännare 1838–1951 56
- 2.4 Perioden efter 1951 57

3. Person- och släktforskning 65

- 3.1 Perioden fram till 1860 67
- 3.2 Folkbokföring allmänt från 1860 och framåt 73
- 3.3 De mosaiska församlingarnas folkbokföring och medlemsregistrering 76
- 3.4 Folkbokföring av judar i kristna församlingar 90
- 3.5 Rotemansarkivet och mantalslängder 93
- 3.6 Bouppteckningar och konkursakter 95
- 3.7 Näringsverksamhet 96
- 3.8 Gravstenar och gravregister 97
- 3.9 Klipp-, intervju- och excerptsamlingar 101
- 3.10 Person-, släkt- och företagsarkiv 103
- 3.11 Släktforskning i svenska arkiv som utgångspunkt för utlandsforskning 111

4. Invandring, utlänningskontroll, flyktingmottagning och efterkrigshjälp 117

- 4.1 Medborgarskapsakter 1840 och framåt 119
- 4.2 Fri invandring 1860–1917 128
- 4.3 Invandring och statlig kontroll 1917–1948 132
- 4.4 Flyktinginvandring och flyktingmottagande 1933–1944 148
- 4.5 1945 års räddade 166
- 4.6 Efterforskning av anhöriga 182
- 4.7 Hjälpverksamhet i utlandet under och efter andra världskriget 188
- 4.8 Judisk in- och utvandring 1945–1955 192
- 4.9 Efterkrigshjälp, allmänt 197
- 4.10 Juridisk hjälp åt flyktingar 1947–1954 201
- 4.11 Ansökningar om skadestånd från Västtyskland 202
- 4.12 Judisk invandring efter 1955 206

BILAGA 1

Bildsamlingar 211

BILAGA 2

Kortfattat om arkivbestånd som bildats i Sverige men som nu
finns i utlandet 215

Förkortningar och ordförklaringar 217

Litteratur i urval 220

Personregister 229

Sakregister 231

Förord

RIKSARKIVET har under årens lopp tagit fram arkivguider för att underlätta för forskning av olika slag i arkiven. Turen har nu kommit till en arkivguide som går på djupet med att beskriva källor till judarnas historia i Sverige. Att beskriva judiskt arkivmaterial som finns hos olika arkivinstitutioner, museer och bibliotek inom Sverige har betydelse för många forskningsområden. Det är också viktigt att belysa arkivens tillgänglighet, värde och användbarhet som en förutsättning för ett öppet, demokratiskt samhälle. Arkiven som samhällets minne kan inte nog understrykas.

Riksarkivets arkivguider är tematiska beskrivningar utifrån ämnesområdet ifråga och är inte att jämföras med en arkivförteckning eller beståndsoversikt. Föreliggande arkivguide redovisar arkiv som förvaras i Riksarkivets bestånd, men också de som finns hos andra arkiv- och kulturarvsinstitutioner i Sverige. Arkivguiden ger några av dem en mer ingående redovisning, snarlik en förteckning.

Judisk närvaro och verksamhet i landet har varit mångfacetterad och dokumenterad sedan århundraden. I arkivguiden ges en bakgrund och beskrivning till judiskt liv i Sverige, där olika aspekter utifrån judiskt organisationsliv, invandring, flyktinghantering, person- och släktforskning med mera presenteras.

Författaren till denna arkivguide är fil.dr Carl Henrik Carlsson, tidigare medarbetare i Riksarkivet och forskare vid Uppsala Universitet. Hans gedigna kunskaper om judisk historia i Sverige och kunskaper om källmaterialet ligger till grund för denna bok, som mycket väl kommer att ge användare vägledning och stöd inför sin forskning.

Karin Åström Iko
Riksarkivarie

Inledning

SYFTET MED DENNA ARKIVGUIDE är att skapa en överblick över det arkivmaterial som rör judarnas historia i Sverige. En avgränsning är att arkivmaterialet skall vara tillgängligt för forskning på svenska arkivinstitutioner, museer, bibliotek eller liknande. Handlingar som tillkommit i Sverige och som vederligen bevaras i utländska arkivinstitutioner nämns relativt kortfattat och utan anspråk på fullständighet i bilaga 2.

Material som finns kvar hos de judiska församlingarna eller i annan privat ägo, exempelvis hos andra organisationer, forskare eller privatpersoner, redovisas alltså inte – med något undantag – även om delar av detta material i framtiden kan komma att levereras till någon arkivinstitution. På Judiska museet i Stockholm finns, förutom det material som nämns i boken, ytterligare ännu inte ordnat eller förtecknat material, liksom på Judiska biblioteket i Stockholm. Sveriges museum om Förintelsen kommer även att samla in och tillhandahålla åtskilligt material. Arkivhandlingar rörande antisemitiska aktiviteter hos organisationer eller enskilda omfattas inte av arkivguiden.

En del källmaterial och ett antal relevanta register finns tillgängliga online, en del gratis via Riksarkivet/Digitala forskarsalen och vad gäller folkbokföringsuppgifter även via främst ArkivDigital och i viss mån Ancestry (bägge betaltjänster) och FamilySearch (gratistjänst). Helt säkert kommer ännu mer material att bli tillgängligt online i framtiden. Adresser till webbplatser har medvetet undvikits, eftersom de ofta ändras, men torde relativt lätt kunna återfinnas.

Fullständiga arkivförteckningar till de flesta, om än inte alla, relevanta arkivbildare som nämns i denna arkivguide finns tillgängliga online på Riksarkivets webbplats/Nationell Arkivdatabas (NAD). NAD innehåller också kontaktuppgifter till respektive arkivinstitution.

Arkivmaterialet som på något sätt rör judarnas historia i Sverige är mycket omfattande. Huruvida en handling är användbar som källa styrs av vilka frågor en forskare ställer till densamma. I denna bok lyfts några av de

teman fram som, erfarenhetsmässigt, är mest efterfrågade och som givetvis är överlappande.

Varje tema behandlas i varsitt kapitel:

- 1 Judiskt organisationsliv
- 2 Den judiska minoritetens relationer till det omgivande majoritets-samhället
- 3 Person- och släktforskning
- 4 Frågor om invandring, utlänningskontroll, flyktingmottagning och efterkrigshjälp.

Förhoppningsvis kommer denna arkivguide till nytta i utbildning och forskning, för studiegrupper och enskilda. Jag vill tacka den referensgrupp som under hela processen följt arbetet och kommit med värdefulla synpunkter: ställföreträdande riksarkivarie Anna-Karin Hermodsson, arkivarie Mikaela Nybohm, bäge vid Riksarkivet, universitetslektor Lars M Andersson, Historiska institutionen vid Uppsala universitet och fil.dr Pontus Rudberg, Hugo Valentin-centrum vid samma institution samt initialt även Cecilia Notini, tidigare forskningssekreterare vid Riksarkivet. Tack också till alla dem som läst och kommenterat enskilda avsnitt i boken eller på annat sätt bidragit: Magnus Bäckmark, Victoria Enkvist, Lars Hallberg, Heléne Lööw, Dan Nosell, Mats Tangestuen, Jan Winter med flera.

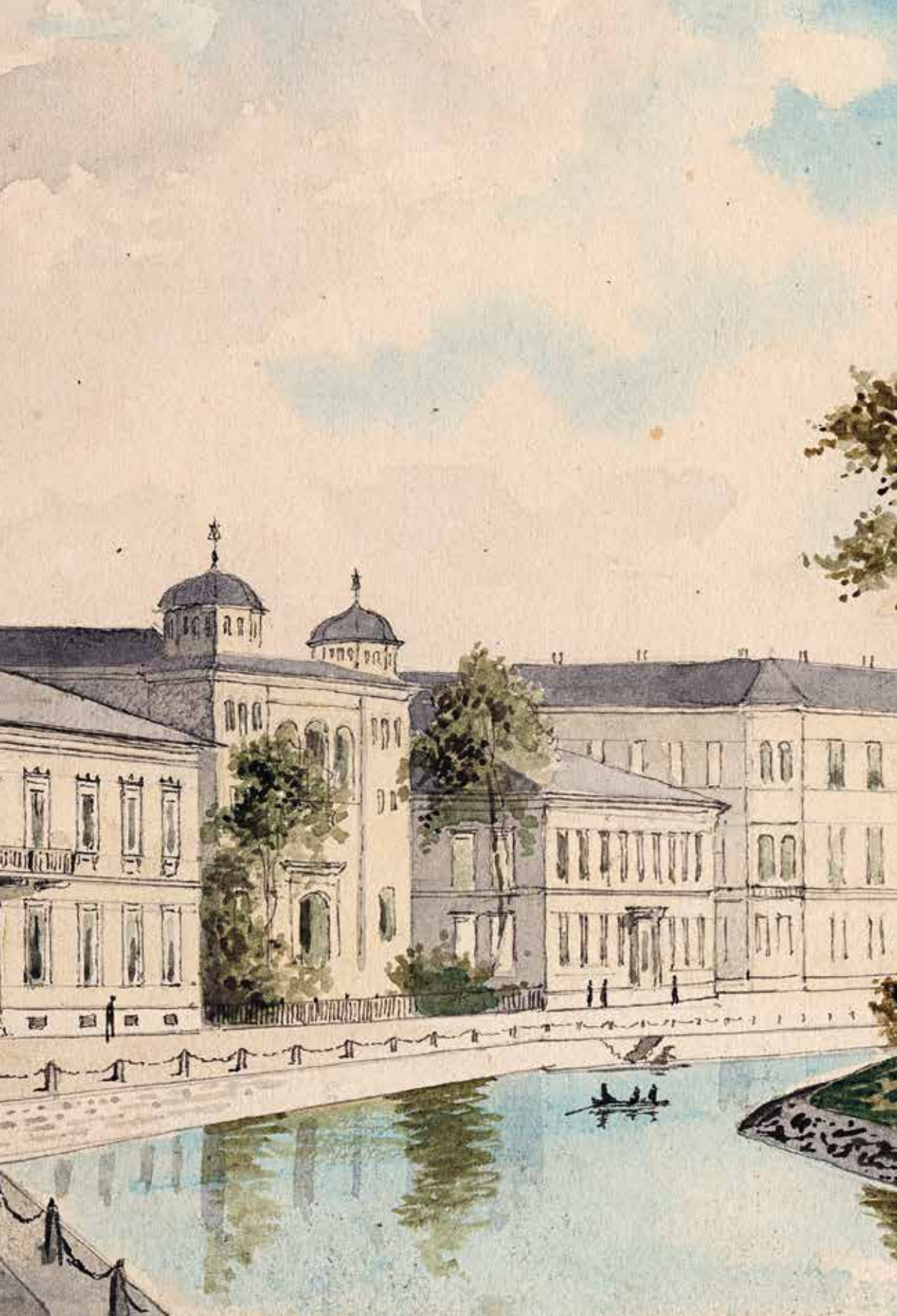
Tack till de judiska församlingarna i Stockholm, Göteborg och Malmö som gett tillstånd att ta del av arkivhandlingarna och till personalen på Riksarkivet, Region- och stadsarkivet i Göteborg, Malmö stadsarkiv, Judiska museet, Arbetsförmedlingens arkivdepå, Myndigheten för stöd till tros-samfund, Centrum för näringslivshistoria med flera för benäget bistånd. Jag är glad att arbetet kunnat genomföras, trots att Coronapandemin medfört vissa hinder.

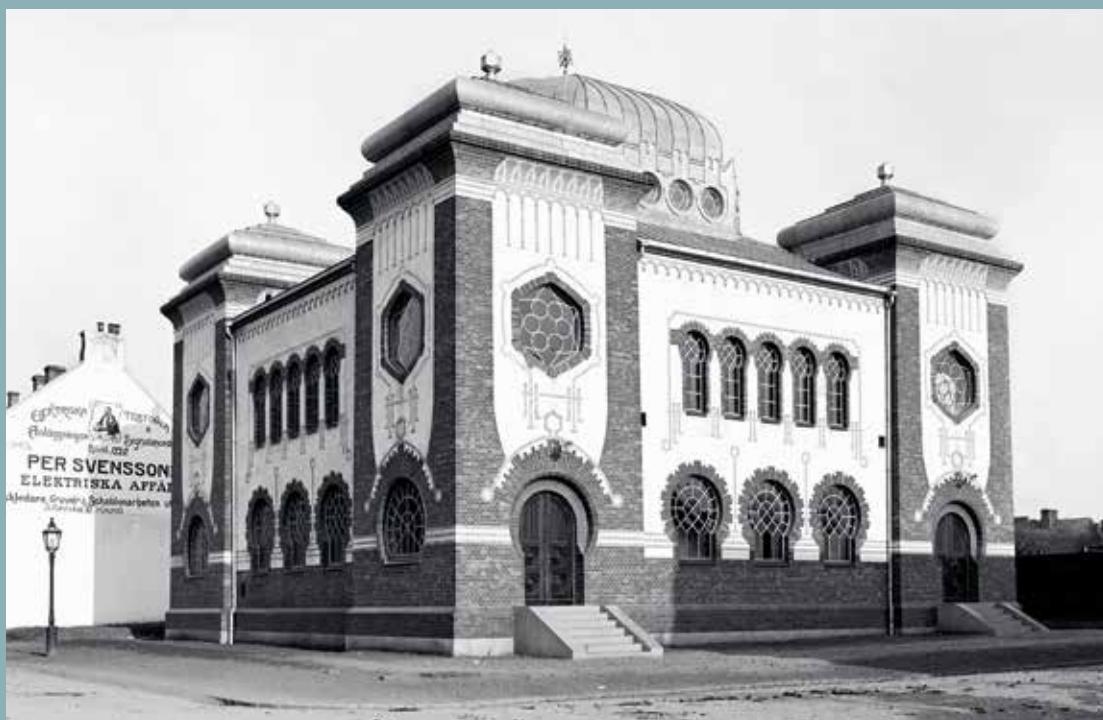
Uppsala i mars 2022

Carl Henrik Carlsson

Synagogan i Göteborg. Göteborgs stadsmuseum/Wikimedia commons.

Akvarell av Ludvig Messmann 1890 (detalj).

Den 20 september 1903 invigdes den nybyggda synagogan i Malmö, ritad av arkitekten John Smedberg. Fotograf: Viktor Roikjer. Foto från Malmö Museer.

1.

Judiskt organisationsliv

Arkivhandlingar som rör verksamheten i de mosaiska (från omkring 1980 benämnda judiska) församlingarna och i andra judiska organisationer kan naturligtvis främst sökas i arkiven efter respektive organisation. Relevant material finns emellertid också i olika statliga arkiv, exempelvis i samband med församlingsbildande eller vid utredningar och lagstiftning som rör judiskt liv. En del handlingar finns också i privata arkiv.

NÅGRA VIKTIGA ÅRTAL I JUDARNAS HISTORIA I SVERIGE

1775

Judar fick för första gången tillstånd att permanent bosätta sig i Sverige utan att konvertera. Den judiska församlingen i Stockholm bildades.

1782-1838

»Judereglementet« reglerade den »judiska nationens« verksamhet och begränsade judars boende, yrkesverksamhet med mera.

1838-1870

Så gott som alla restriktioner mot svenska judar avvecklades. Under samma period reformerades de mosaiska församlingarna från traditionell, ortodox, judendom till liberal judendom.

1838-1951

Svenska judar var nu »svenskar av mosaisk trosbekännelse« och därmed tvångsanslutna till närmaste (erkända »de jure«) mosaisk församling.

1860-1910

De mosaiska »de jure«-församlingarna hade rätt och skyldighet att sköta folkbokföringen för sina medlemmar. Men många judar var såsom icke-svenska medborgare inte medlemmar av någon mosaisk församling utan folkbokfördes i en kristen församling.

1899

De mosaiska församlingarnas skyldighet att bekosta sina medlemmars fattigvård upphävdes.

1937

Kosherislakt förbjöds i lag.

1948

Lagen om hets mot folkgrupp infördes.

1952-

De judiska (mosaiska) församlingarna är frivilligorganisationer. Många judar är inte medlemmar i någon församling.

1953

Mosaiska församlingarnas i Sverige centralråd (sedermera Judiska centralrådet) grundades.

1953

Lag gav offer för Nazitysklands förföljelser att söka skadestånd från Förbundsrepubliken Tyskland.

1955

En judisk dagskola, Hillelskolan, etablerades i Stockholm.

1980

Omkring 1980 bytte de mosaiska församlingarna i Stockholm, Göteborg och Malmö namn till judiska församlingar.

2000

Judar erhöll status som en av Sveriges fem nationella minoriteter och jiddisch blev nationellt minoritetsspråk.

1.1 Allmänt om judiska (mosaiska) församlingar och deras arkivbestånd

I detta kapitel redogörs för de handlingar i församlingarnas arkiv som främst rör frågor om organisation och verksamhet. Handlingar som främst är viktiga för person- och släktforskning presenteras närmare i kapitel 3 och handlingar som främst rör invandring och flyktingmottagning i kapitel 4.

År 1774 kom Aaron Isaac, »Sveriges förste jude«, till Sverige. Året efter fick han och två andra judiska män tillstånd att bosätta sig permanent utan att behöva konvertera till kristendomen. De tilläts ta hit sina familjer och andra trosfränder och 1775 anses vara året då Stockholms judiska församling grundade. Det så kallade judereglementet 1782 begränsade bosättningen och rätten till en egen församling till tre städer: Stockholm, Göteborg och Norrköping. Genom ett individuellt tillstånd grundades vid denna tid också en liten judisk församling i Karlskrona och under en kort period från 1779 och framåt fanns en i Marstrand som fram till 1794 var en *porto franco* (frihamn) med fri religionsutövning. Några arkivhandlingar efter Marstrandsförsamlingen finns veterligt inte bevarade. Däremot finns ett fåtal arkivhandlingar som rör judarna i staden bevarade i Marstrands rådhusrätt och magistrats arkiv [Riksarkivet i Göteborg]. Handlingar om judar kan även finnas i motsvarande arkiv för de övriga städer där judar bodde.

Genom judereglementets avskaffande 1838 betecknades inte längre judarna i Sverige som en främlingskoloni, »den judiska nationen«, utan förklarades vara svenskar av mosaisk trosbekännelse. De mosaiska församlingarnas verksamhet reglerades i en särskild förordning 1838; senare kom några och framför allt de största av församlingarna att få egna förordningar (stadgar).

Församlingarna var till en början traditionella (»ortodoxa«), men reformerades mellan 1855 och 1869 och kom att betecknas liberala. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet grundades flera nya formella församlingar i Sverige, här kallade »de jure«-församlingar, som fick särskilda tillstånd och kan sägas vara sanktionerade av statsmakten med vilken de delvis verkade i ett slags symbios. De hade exempelvis mellan 1860 och

TABELL 1. (Judiska) mosaiska »de jure«-församlingar med arkivhandlingar tillgängliga på arkivinstitutioner.

FÖRSAMLING		ARKIVHANDLINGAR		
Stad	Formellt grundad	Arkivinstitution	Hyllmeter	Tidsperiod
Stockholm	1775	RA/Arn	ca 307	1771–2000
Göteborg	1780	Gbg/Reg	44,3	1793–1980
Norrköping	ca 1782	NSA; VaLA	4,36	1804–2010
Karlskrona	1785	RA/Arn	0,8	1864–1994
Malmö	1871	MSA	23,9	1873–1986
Kalmar	1888	VaLA	0,6	1871–1986
Oskarshamn	1889	VaLA	0,3	1889–1929
Sundsvall	1896	HLA; JMA	0,2	1891–1949
Växjö	1897	VaLA	0,1	1897–1920
Halmstad	1899	Saknas (församlingen upphörde 1904)		
Karlstad	1919	FIV	3 vol.	1894–2003

FÖRKORTNINGAR: RA/Arn = Riksarkivet i Täby/Arninge; Gbg/Reg = Region- och stadsarkivet i Göteborg; NSA = Norrköpings stadsarkiv; MSA = Malmö stadsarkiv; VaLA = Riksarkivet i Vadstena; HLA = Riksarkivet i Härnösand; JMA = Judiska museets arkiv, Stockholm; FIV = Föreningsarkivet i Värmland.

Samtliga arkivförteckningar finns tillgängliga i NAD förutom Göteborgsförsamlingens och den förteckning som omfattar de handlingar från Sundsvallsförsamlingen som finns på Judiska museet.

TILLSTÅND KRÄVS IBLAND

Arkiven efter församlingarna i Stockholm, Göteborg och Malmö är fortfarande respektive församlings egendom, men deponerade i Riksarkivet i Täby/Arninge, Region- och stadsarkivet i Göteborg respektive Malmö stadsarkiv. För att få ta del av materialet krävs – med vissa undantag – särskilt tillstånd från respektive församling. För att få ta del av Karlskronaförsamlingens arkiv krävs tillstånd av Riksarkivet.

Utöver vad som står i ett tillstånd från Stockholmsförsamlingen, gör Riksarkivet en särskild granskning om efterfrågat material av integritetsskäl inte kan lämnas ut.

Det finns även handlingar i Göteborgs- och Malmöförsamlingarnas arkiv som av integritetsskäl inte lämnas ut.

1910 rätten och skyldigheten att sköta den officiella folkbokföringen över sina medlemmar och de kunde få hjälp av statsmakten att driva in obetalda församlingsavgifter.

Den första av dessa nya församlingar grundades i Malmö 1871 och den sista i Karlstad 1919. De var alla traditionellt ortodoxa och dominerades numerärt av så kallade östjudar, judar som invandrat från det tsarryska imperiet.

Fram till och med 1951 var en svensk medborgare tvungen att tillhöra ett religiöst samfund. En svensk jude var därför tvångsansluten till den mosaiska församling som låg närmast bostadsorten. Han eller hon kunde alltså inte gå ur församlingen utan att döpa sig. Från och med 1952 är de judiska församlingarna ett slags frivilligorganisationer, och numera är en majoritet av de som själva betraktar sig som judar inte medlemmar i någon församling.

Som framgår av tabell 2 är samtliga församlingsarkiv mycket små utom Stockholms, Göteborgs, Malmös och i viss mån Norrköpings. Alla mindre församlingar avvecklades successivt under 1900-talet och för närvarande finns fyra som är medlemmar i Judiska centralrådet, vilket har status som registrerat trossamfund: Stockholm, Göteborg, Malmö och Nordvästra Skånes, Helsingborg. I december 2019 blev också Samfundet för Traditionell Judendom, Malmö, registrerat trossamfund.

Litteratur om svensk-judisk historia allmänt: Valentin 1924; Valentin 1964; Carlsson 2021b.

1.2 Stockholmsförsamlingens verksamhet

Stockholmsförsamlingen grundades 1775. Den del av församlingens arkiv som är deponerat i Riksarkivet i Täby/Arninge består av totalt 85 olika delarkiv, i sin tur kategoriserade på tio rubriker med mycket varierande omfång. Huvudarkivet är den största enskilda arkivbildaren, men även bland församlingsorganen finns flera stora arkivbildare kopplade till flykting-, migrations- och efterkrigshjälp. Handlingar som främst rör person- och släktforskning presenteras närmare i kapitel 3 och dem som främst rör invandring och flyktingmottagning i kapitel 4.

Material om församlingens verksamhet finns förutom i församlingens egna huvud- eller delarkiv även i *personarkiv efter rabbiner* som varit verk samma i församlingen: Marcus Ehrenpreis, Moses Fried, Aron Katz, Gottlieb Klein, Emil Kronheim, Ludwig Lewysohn, Arye Linker och Morton H. Narrowe (se avsnitt 3.10).

Handlingar om församlingsarbete finns även efter *rabbinen Emil Kronheim* på Yad Vashem (se bilaga 2); efter församlingsordföranden *Gunnar Josephson* på Riksarkivet i Marieberg (se avsnitt 3.10); bland flyktinghandläggaren Wilhelm Michaelis papper i sonen *Hans Michaelis samling* [Judiska museet; se avsnitt 3.10]; i *Hollanderbolagens arkiv* (se avsnitt 1.2.8) och i *Jacob Ettlingers arkiv*, serie 5, »Jacobs judiska uppdrag. Handlingar. 1895–1951« [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

1.2.1 Protokollsserier

I Huvudarkivet finns flera protokollsserier:

- Den huvudsakliga *protokollsserien*, 1782–1979 (vol. 1–149). Den första volymen, A I a:1 (1782–1796), består dock inte av församlingens egna protokoll utan av inkomna protokoll och handlingar. Från och med 1807 (vol. 2) finns egna protokoll vilka främst omfattar *Föreståndarnas och församlingsstämmans/fullmäktiges protokoll* (i början av 1930-talet inrättades ett fullmäktige med 25 ledamöter). Fram till mars 1839 är protokollen skrivna med hebreisk kurrentskrift på tysk-hebreiskt blandspråk, under

TABELL 2. Stockholmsförsamlingens delarkiv uppdelat på rubriker.

RUBRIKER	ANTAL ARKIVBILDARE	HYLL- METER	SE AVSNITT
1. Huvudarkivet, 1771–2000	1	73,4	1.2.1–1.2.5
2. Kyrkböcker, 1822–1900	1	1,1	3.3.1
3. Församlingsorgan	26	ca 200	1.2.6 och uppställning av delarkiv, avsnitt 4.4.1
4. Fonder och stiftelser	8	5,1	1.2.7
5. Organisationer och föreningar	24	6,6	1.2.7
6. Företag	1	1,5	3.10*
7. Rabbiner och övrig församlingspersonal	8	12,6	3.10
8. Personarkiv	14	3,1	3.10**
9. Musikalier	1	1,3	Se NAD
10. Bild- och fotosamling	1	1,8	Se bilaga 1
TOTALT	85	307	

NOT: *Det enda företaget är Kosher Livs AB, 1953–1991. ** Ungefär hälften av dessa hyllmeter utgörs av Ellen Raphaels excerptsamling, som presenteras i avsnitt 3.1.2.

slutet av 1839 på tyska och från och med 1840 på svenska. Protokollen för åren 1782–1840 (vol. A 1 a:1–10) är tillgängliga utan särskilt tillstånd och finns även tillgängliga online [Riksarkivet/Digitala forskarsalen]. Excerpter ur protokollen finns i Ellen Raphaels samling, se avsnitt 3.1.2.

- I serie A I a ingår också protokoll rörande taxeringsärenden, 1839–1882, från och med 1883 protokoll från församlingens nyetablerade *taxeringskommitté/taxeringsnämnd* och *prövningskommitté/prövningsnämnd*, och från och med 1934 från församlingens *valnämnd*.
- Till protokollen finns *register*, 1839–1979 (serie A I b), som underlättar sökandet.
- Serien *Protokollskopior* (A I c), 1944–1947 och 1960–1979 (19 vol.), innehåller även diverse anteckningar och serien *Fullmäktigehandlingar* (A I d) omfattar föredragningslistor, underlag och diverse anteckningar, 1939–1977 (11 vol.).
- *Protokoll för kommittéer och tillfälliga församlingsorgan* finns i vol. A 3:1–2; F 1 b:1–2; F 2 aa:7; F 6:6 och i serierna F 2 ba och F 2 bb.
- *Församlingsorganens protokoll* efter 1972 utgör en särskild serie (A 2 b), 1972–1979 (3 vol.); innehåller protokoll för rotlar och församlingsorgan.

1.2.2 Inkomna och utgående handlingar

I Huvudarkivet finns följande serier:

- *Inkomna brev* (E 1) omfattar åren 1929–1943 (5 vol.); år 1928 finns i vol. B 2:1.
- *Korrespondens* (E 2) omfattar åren 1944–1946 och 1952–1977.
- Fyra *ämnesordnade korrespondensserier*: rörande emigration och transmigration (E 3 a), 1946–1955 (3 vol.); rörande församlingsavgifter (E 3 b) 1947–1978 (15 vol.); rörande lån (E 3 d), 1965–1976 (4 vol.) och rörande synagogan (E 3 c) som består av korrespondens 1907–1908 med andra judiska församlingar angående diverse beställningar (vol. 1) och korrespondens m.m. rörande synagogplatser [bänkplatser], 1935–1940 och 1964–1969 (vol. 2–3).
- Sju olika serier (E 4 a–E 4 g) *Korrespondens och inkomna handlingar rörande utländska organisationer*, vilka huvudsakligen rör tiden efter andra världskriget.
- Bra sökvägar är *Diarier* över inkomna skrivelser (serie C 1), 1930–1969 (4 vol.), och över inkomna försändelser, postväxlar, paket, brev m.m., 1949–1981, i vol. C 2:1.
- Under rubriken *Inkommet tryck* finns fem serier (E 5 a–e) med diverse material 1847–1970: tidningar; tidskrifter; antisemitiskt tryck, cirkulärskrivelser m.m.
- Under rubriken *Utgående handlingar* finns serien *Brevkoncept* (B 2) som omfattar åren 1907–1943 (4 vol.). För åren 1928–1939 finns alfabetiskt register till breven som därefter är alfabetiskt ordnade.
- Bland utgående handlingar finns också en del *tryckt material* som ger en bra överblick över församlingens verksamhet. *Förvaltnings- och revisionsberättelser* (serie B 1) finns för åren 1871–1893, 1920 och 1925–1972 och ingår även som bilagor till protokollen (serie A 1 a). I serien *Församlingens tidskrifter* (serie B 4 a) finns *Församlingsblad för Mosaiska församlingen i Stockholm* (1940–1976) som innehöll information om församlingslivet (sådan information förmedlades därefter i *Judisk Krönika*) och *Unser Blatt*, en flerspråkig tidning som gavs ut 1947–1949 med nyanlända Förintelseöverlevande som målgrupp. I volymen *Församlingstryck* (B 4 b:1), omfattande åren 1834–1995, finns tryckta predikningar, bönböcker, ritualer, läroböcker, inbjudningar, programblad, gudstjänstkalendrar m.m. *Stadgar och församlingsordning* från 1906 till 1992 finns också i vol. B 4 b:1, medan *Handlingar rörande ändring av församlingsordningen*, 1933–1955, finns i vol. F 23:5.

TRYCKT FÖRSAMLINGSINFORMATION

Församlingarnas förvaltnings- och revisionsberättelser ger liksom församlingsbladen en bra överblick över verksamheten vid en viss tidpunkt. En kortlivad publikation med särskild inriktning var *Aktuellt från Mosaiska församlingen i Stockholm* som gavs ut mellan 1954 och 1956 och bland annat informerade om möjligheterna att erhålla skadestånd från Västtyskland.

År 1979 slogs *Judisk Krönika*, som grundades 1932, ihop med de olika församlingsbladen till ett slags rikstidning med församlingsinformation först på särskilda »gula sidor« och från 1989 i reportagedelen »Magasinet« i isblå färg.

Alla årgångar av *Judisk Krönika* finns numera digitiserade och sökbar online på The National Library of Israels webbplats.

Denna typ av publikationer finns för vissa årgångar i respektive församlingsarkiv men också på olika bibliotek.

1.2.3 Räkenskapshandlingar

Flera serier med sedvanliga och omfattande *räkenskapshandlingar* finns i Stockholmsförsamlingens huvudarkiv: huvudböcker; inventarieböcker; kassaböcker; lönekort och liknande; register rörande stipendie- och lån-utbetalningar; uppgifter om restantier (obetalda församlingsavgifter); verifikationer; budget och taxeringslängder samt räkenskapshandlingar rörande olika verksamheter.

1.2.4 Ämnesordnade handlingar med mera

Om man är intresserad av en specifik fråga inom församlingslivet kan det förutom att konsultera protokoll, in- och utgående handlingar, räkenskaphandlingar, förvaltningsberättelser och medlemsblad vara fruktbart att undersöka om det eftersökta temat omfattas av de så kallade *ämnesordnade handlingarna* och/eller om det föranlett bildandet av ett särskilt *församlingsorgan* med eget delarkiv (se avsnitt 1.2.6).

Det finns 23 serier ämnesordnade handlingar (F 1–F 23) i Stockholmsförsamlingens huvudarkiv. Dessa innehåller handlingar rörande församlingsorgan; föreståndare- och fullmäktigesammanträden; personalfrågor; fastigheter; taxering, församlingsavgifter och ekonomiska frågor; konverteringar, in- och utträden, vigslar, skilsmässor, begravningar; lån; stipendier; ADB-frågor; undersökningar och utredningar; församlingens tidskrifter; Stockholms judiska center; församlingens bibliotek; judiska samfund och församlingar i Norden; organisationer, föreningar, stiftelser och fonder; flyktingar och invandring; »herrelös egendom«; flyktingaktivisten Gilel Storch; privatpersoner samt spridda frågor.

Den sista av dessa serier, *Handlingar om spridda frågor* (F 23), består av 29 volymer, varav vol. 1–24 är tematiskt ordnade och innehåller handlingar om religionsfrihetslagen; »fallet Felix Saul« (församlingens kantor som avskedades 1932 efter 23 års tjänst); skäktning; församlingsordning; stiftelser; testamenten; dödsbon; rättegångar och tryck rörande antisemitism; medborgarskapsfrågor för mosaiska trosbekännare; bidrag från tyska staten för vård av gravar för flyktingar; jubilarer; jubileer; bokutgivning; Israel och sionistiska organisationer; synagogan; religionsskolan; pensionärs- och sjukhemmen; biblioteket; seminarier och konferenser; körfrågor; styrelser; kommittéer; föreningar och klubblokaler; kultföremål och säkerhetsfrågor. Vol. 25–29 behandlar en rad olika ämnen och är ordnade kronologiskt.

I Huvudarkivet finns även tre serier med *dossierlagda handlingar*, som omfattar en rad olika ämnen: *avslutade ärenden* (F 1 a), 1932–1972 (6 vol.);

utredningar (F 1 b), 1946–1970 (1 vol.) och *avslutade eller icke aktuella ärenden* (F 1 c), 1940–1979 (21 vol.).

För *personalfrågor* finns i Huvudarkivet (vol. D 7 f:2) ett kortregister 1968–1980 över semestrar, tjänstledighet och sjukledighet.

1.2.5 Ritningar, ljudband och pressklipp

Ritningar, 1836–1865, över synagogor och begravningsplatser finns i vol. J 1:1, som överlämnats till Riksarkivets kart- och ritningssamling. För ritningar generellt, se *Byggnadsnämndens arkiv* [Stockholms stadsarkiv], med bygglovsregister och bygglovsritningar digitalt tillgängliga på Stadsarkivets webbplats.

I serien *Ljudband* (K 1) finns 5 volymer (1970, 1982 och odat.) som förvaras separat [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. I serien *Pressklipp* (L 1:1) finns 81 volymer med klipp från 1838 till 2000, ordnade i huvudsak kronologiskt, men delvis efter ämne. Vissa årgångar har register.

1.2.6 Församlingsorgan bildade före 1933

Efter hand som Stockholmsförsamlingen vuxit har flera *församlingsorgan* bildats. Arkivmaterial efter dem kan finnas i *Huvudarkivet* men också i de 26 särskilda arkivbildare som uppstått med tillsammans ungefär 200 hyllmeter handlingar. Många av dessa arkiv är mycket små. De största är de församlingsorgan som grundades på 1930-talet och senare och som är kopplade till flyktinghjälp med mera, vilka presenteras i avsnitt 4.4.1.

Följande församlingsorgan som grundats före 1933 är egna arkivbildare: *Arbetsstugan och matinrättningen*, 1910–1940 (5 vol.); *Fattigvårdsnämnden*, 1869–1975 (4,8 hm); *Glämsta*, 1854–1983 (1,8 hm); *Gosskolan*, 1843–1899 (2 vol.; handlingar 1846–1853 även i Huvudarkivet, A1a:16–22); *Gravplatsnämnden*, 1842–1988 (7,6 hm); *Israelitiska Sjukhjälps- och Begravningsällskapet*, 1811–1982 (4,6 hm; litteratur: Tarschys 1944); *Israelitiska Ynglingaföreningen*, 1819–1992 (7,5 hm; litteratur: Valentin 1919); *Religionsskolan*, 1880–1978 (1,5 hm); *Meyersonska Pensionsanstalten*, 1868–1932 (1 vol.). I samband med första världskriget bildades 1915 *Kommittén för insamling av hjälp till genom pågående krig nödlidande trosförvanter* och 1920 *Krigsbarnsskolan*, vilka efterlämnat relativt få arkivhandlingar.

ETT EXEMPEL: ARKIVHANDLINGAR OM GLÄMSTA

Det kan finnas handlingar om ett specifikt ämne på en rad olika ställen i Stockholmsförsamlingens olika delarkiv. En bra metod är att använda ett lämpligt sökord i sökrutan på NAD på Riksarkivets webbplats. Här har skollovskolonin (från och med 1958 benämnt sommarläger) Glämsta i Roslagen tagits som ett exempel. Det finns ett särskilt delarkiv Glämsta (1,8 hm), men material finns också i flera andra delarkiv och i Huvudarkivet. En sökning på »Glämsta« på NAD ger inte mindre än 30 träffar.

Glämsta skänktes 1909 till Stockholms mosaiska församling av Isaak Hirsch och länge var vistelsen helt kostnadsfri; församlingens fattigvårdsnämnd stod för resa, mat och skor. Frågor rörande Glämsta handhades av kommittén för Glämstakolonin, senare Glämstanämnden. Kommittén för Glämstakolonin sorterade under Fattigvårdsnämnden med efterträdare t.o.m. 1962 och blev därefter en fristående kommitté inom församlingen.

I DELARKIVET GLÄMSTA (OM EJ ANNAT ANGES)

- *Protokoll*, 1945–1952 och 1953–1954 i delarkivet Fattigvårdsnämnden (vol. A I a:16 resp A I a:17); 1959–1968 i delarkivet Glämsta (vol. A I:1); 1972–1979 i Huvudarkivet (vol. A 2 b:3) och 1977–1979 i delarkivet Glämsta (vol. F 3:3).
 - *Matriklar*, 1936–1946 (med särskilt integritetskänsliga uppgifter), och *kort över erlagda koloniavgifter*, 1947–1957 i vol. A I:1.
 - *Koncept till deltagarförteckningar*, 1957–1960, i vol. D 2:1.
 - *Handlingar rörande Glämsta sommarläger* (serie F 1), 1958–1974 (6 vol.): personal, planeringsverksamhet, lägerprogram, deltagarförteckningar, verksamhetsberättelser, korrespondens, handlingar rörande andra läger samt några fotografier.
 - *Handlingar rörande fastigheten* (serie F 2), 1906–1978 (9 vol.)
 - *Övriga handlingar rörande verksamheten* (serie F 3), 1964–1984 (4 vol.): utredningar, bidragsansökningar, korrespondens, protokollskopior och diverse handlingar.
 - *Huvudböcker*, 1930–1934 och *kassaböcker* 1917–1939 i vol. G 1:1; *verifikationer* 1928–1934 och 1939 samt *kronodebetsedlar* 1920–1925 i vol. G 3:1.
 - *Glämsta bys lagaskifteshandlingar* 1854 i vol. G 1.
-

I HUVUDARKIVET

- *Föreståndarnas och församlingsstämmans protokoll* (serie A 1 a med register i serie A 1 b).
- *Glämstanämndens protokoll* (vol. A 2 b:3).
- *Förvaltnings- och revisionsberättelser* (serie B 1).
- *Församlingsbladet* (vol. B 4 a:1–2).
- *Dossierlagda handlingar, avslutade eller icke aktuella ärenden*, som rör Glämsta finns i vol. F 1 c:10, ärende nr 17; vol. F 1 c:11, ärende nr 13; vol. F 1 c:15, ärende nr 10; vol. F 1 c:16, ärende nr 10, samt vol. F 1 c:19, ärende 11.
- *Handlingar rörande den verksamhet som bedrevs av Glämstanämnden m.m.*, 1972–1976 (vol. F 2 aa:4).
- *Handlingar rörande församlingens fastigheter*, t.o.m. 1928, bl.a. Glämsta nr 1, 1905–1914 (vol. F 6:1).

Glämstas 100-årsjubileum 2009 manifesterade med jubileumsboken *Barnens judiska ö* (Grosin & Orzolek 2009).

-
-
- *Diverse försäkringshandlingar*, 1870–1927, bl.a. för Glämsta (vol. F 6:2).
 - *Kontrakt och handlingar rörande Glämsta*, 1943–1955 (vol. F 6:4).
 - *Lazlo Könyves (chef för bokföringsavdelningen) handlingar*, 1964–1970 om bl.a. Glämsta (vol. F 13 c:5).
 - *Handlingar 1950–1993 rörande diverse kommittés arbete*, bl.a. Glämstakommittén. (vol. F 23:27).
 - De *räkenskaper* som inte ingår i Glämstas eget delarkiv finns till viss del i Huvudarkivet (serie G).

FATTIGVÅRDSNÄMNDENS ARKIV

- *Protokoll med bilagor* (serie A 1 a med register i A 1 b:1–2). Glämsta sorterade länge under Fattigvårdsnämnden.
- *Protokoll för kommittén för Glämstakolonin*, 1945–1954 (vol. A 1 a:16–17).

FLYKTINGSEKTIONENS ARKIV

- *Kulturutskottets handlingar om sommarskolläger* (serie F 10 a), vol. 1 (Glämsta 1957); vol. 8 (Glämsta 1965–1966) och vol. 9 (Glämsta 1967).

ÖVERRABBIN MORTON NARROWES ARKIV

- *Korrespondens och handlingar ordnade efter ämne*, vol. F 3:4 (Glämsta 1983) och F 3:6 (Glämsta 1981–1993).

ANDRA ARKIV

- *Socialstyrelsen, Sociala barna- och ungdomsvårdsbyrån* [Riksarkivet i Täby/Arninge], vol. F II a:37 (Handlingar rörande barnkolonier).
 - *Hollanderbolagens arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge; tillstånd krävs], vol. Ö 2 dd:3 (handlingar rörande Glämsta 1964).
 - *Malmö judiska (mosaiska) församlings arkiv* [Malmö stadsarkiv], vol. J V:65 (korrespondens 1966) och J III:8 (ämnesordnade handlingar, 1968–1975).
 - *Styrelsen för Helsingborgs Socialförvaltning* [Helsingborgs stadsarkiv], vol. D 3:1 (Förteckning över barn på badläger och koloni, 1965–1976).
-
-

1.2.7 Judiska organisationer, föreningar, fonder och stiftelser

Ett stort antal *organisationer och föreningar* har också grundats med kopplingar till Stockholmsförsamlingen. Många av dessa har varit tämligen små och kortvariga, medan andra har varit större och mer varaktiga. I Stockholmsförsamlingens arkiv finns egna delarkiv för 24 av dem. Viktiga delarkiv är: *Samfundet I.I. (Judiska Intresset)*, 1783–1863 (5 vol.; litteratur: Carleson Magalhães 2020); *Föreningen judiska pensionärshemmet*, 1903–1982, (1,1 hm); *Föreningen judiska sjukhemmet*, 1955–1982 (5 vol.); *Föreningen Judisk barnavård*, 1922–1956 (5 vol.); *Judiska föreningen för hjälp åt genom kriget nödlidande judar*, 1915–1922 (7 vol.); *Judiska kvinnoklubben i Stockholm*, 1931–2006 (1,3 hm; litteratur: Thor Tureby 2019); World Jewish Congress svenska sektion, 1944–1978 (3 vol.).

I Judiska museets arkiv finns handlingar efter ett antal organisationer och föreningar: *Föreningen Achdut*, sammanträdesprotokoll 1964–2009 (1 arkivbox); *Hjälpföreningen Auser Dalim*, protokoll 1948–1972 (1 arkivbox.); *Blau Weiss/Judisk ungdom*, 1920-talet (1 arkivbox); *B'nai B'rith*, 1952–1995 (1 arkivbox); *Jewish Agency* (företrädesvis Alijah-ansökningar); *Judiska Dramatiska Amatörsällskapet*, ca 1910–1957 (5 arkivboxar); *Judiska Hjälpföreningen*, protokoll 1920–1940 (1 arkivbox); *Judiska klubben*, 1940–1949 (2 arkivboxar); *Måndagsklubben*, 1964–1972 (en mindre mapp); *Skandinavisk-judiska ungdomsförbundet* (SJUF), 1930–1950 (4 arkivboxar); *Svenska Zionistföreningen*, 1917–1937 (1 arkivbox); *Östersjöjudiskt forum* (ca 1 hm). I Judiska museets eget arkiv finns åtskilliga handlingar från 1987 och framåt om museets tillblivelse och drift, arbetsmaterial till utställningar m.m.

Det finns även arkivhandlingar efter judiska organisationer i exempelvis Hollanderbolagens arkiv (se avsnitt 1.2.8). *Judiska akademiska klubbens arkiv* finns i Uppsala universitetsbibliotek/Jacobowskysamlingen (litteratur: Martola 1992).

Efter *Idrottsklubben Makkabi* i Stockholm, som grundades 1933, finns arkivhandlingar 1950–1985 (7 vol.) i Stockholms stadsarkiv, dit även bland annat protokoll 1933–1935 planeras att överlämnas. I Stockholmsförsamlingens arkiv finns Korrespondens, 1978–1983, i överrabbinen Morton H. Narrowes arkiv (ett delarkiv), vol. F 3:10, och handlingar i Huvudarkivet F 18 a:9. Anmälningsblankett 1937 (tillgänglig online på NAD) och stadgar finns i Sveriges Riksidrottsförbunds arkiv, del 1, vol. E X a:137 [Riksarkivet i Täby/Arninge]. Litteratur: Grosin 2003.

Mosaiska församlingens föreningsnämnd grundades 1936 med uppgift att fördela anslagen till församlingens olika kulturella föreningar. Dess arkiv är ett delarkiv inom församlingens arkiv och består av en volym omfattande

1936–1971. Småtryck och liknande efter olika föreningar finns exempelvis i Uppsala universitetsbibliotek/Jacobowskysamlingen (litteratur: Almbldh 1986; Nordesjö 1996); Kungliga biblioteket; Judiska biblioteket och i Judiska museets arkiv.

Även ett stort antal fonder och stiftelser har varit och är knutna till församlingen. Dessa redovisas i församlingens årsberättelser, men även i Huvudarkivet, vol. D 6:1, finns förteckningar 1923–1963 över samtliga församlingens fonder, och i vol. B 4 b:1 för 1905. Åtta av dessa fonder och stiftelser utgör egna arkivbildare: *Stiftelsen Clas Groschinskys minnesfond*, 1960–1965 (3 vol.); *Clas Groschinskys stiftelse*, 1936–1981 (4 vol.); *Nachmansonska stiftelsen*, 1913–1972 (1,3 hm); *Stiftelsen för lantbruksutbildning*, 1936–1940 (2 vol.); *Stiftelsen Herman Friedländers ålderdomshem*, 1903–1971 (1,5 hm); *Warburgs donationsfond*, 1940–1988 (0,5 hm); *Warburgs stiftelse*, 1935–1989 (1 hm) och *Välgörenhetsfonden*, 1859–1867 (1 vol.).

Den fristående organisationen *Judiska Teatern* i Stockholm startade som en stiftelse 1991, omformades 1995 till en institution och hade fram till 2013 en permanent scen. Arkivet 1995–2013 (247 vol.) finns i Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm.

Arkivet efter det fristående *Östersjöjudiskt forum* finns deponerat i Riksarkivet Täby/Arninge (tillstånd krävs) och omfattar 19,5 hm; dessutom finns ca 1 hm i Judiska museets arkiv. Organisationen grundades 1971 som *Aktionskommittén för Sovjets judar* för att hjälpa judar som ansökt om att få emigrera till Israel. Efter Sovjetunionens fall 1991 ändrade kommittén inriktning och fick sitt nuvarande namn 1997.

1.2.8 Handlingar i Hollanderbolagens arkiv

Vid sidan av Stockholmsförsamlingens eget arkiv finns en del arkivmaterial om församlingens och andra judiska organisationers verksamhet i Hollanderbolagens arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge; deponentens tillstånd krävs]. Bolagen ägdes till stor del av Fritz Hollander som från 1950-talet och framåt hade ledande ställningar i Stockholmsförsamlingen och andra judiska organisationer.

Under arkivförteckningens rubrik »Handlingar rörande judiska organisationer« finns flera arkivserier (Ö 2 d): *Handlingar rörande Mosaïska församlingen* (Ö 2 dd) omfattar åren 1955–1994 (16 vol.) och består av protokoll, ämnesordnade handlingar, korrespondens m.m. Det finns också flera serier som rör föreningar kopplade till församlingen: *Stockholms judiska center* (Centerstyrelsen) (Ö 2 da), 1964–1992 (4 vol.); *Stiftelsen Judaica* (Ö 2 db), 1962–1995 (4 vol.); *Föreningen Chinuch* (Ö 2 dc), 1963–1995 (5 vol.) och *Stiftelsen Judiska Ungdomsfonden* (Ö 2 de), 1966–1994 (2 vol.).

Synagogan i Stockholm. Ur *Nordiska taflor*, bd 5 (Stockholm: Bonniers 1873).

I Hollanderbolagens arkiv finns också flera arkivserier som rör internationella organisationer: *World Jewish Congress* (serie Ö 2 a), 1936–1956 (4 vol.); *Zionistiska organisationer* (serie Ö 2 b), 1957–1992 (19 vol.); *European Council of Jewish Community Services* (ECJCS) med företrädare *Standing Conference* (serie Ö 2 ca), 1964–1993 (21 vol.); *Memorial Foundation for Jewish Culture* (serie Ö 2 cb), 1965–1997 (8 vol.); *Övriga judiska biståndsorganisationer och samarbetsråd inklusive enskilda personer med anknytning till judiska intressen* (serie Ö 2 cc) 1947–1995 (11 vol.). En serie *Övriga handlingar rörande judiska organisationer* (Ö 2 e) omfattar sju volymer mellan 1950 och 1998.

Även i andra serier finns relevanta handlingar om judarnas historia i Sverige, såsom i olika korrespondensserier (E 1 ba, E 1 bb, E 1 bc och E 1 ea) och i Fritz Hollanders privata handlingar (serie Ö 1 a–e).

Litteratur om Stockholmsförsamlingen: Glück, Neuman & Stare 1998; Jacobsson, Herdevall & Zupanc 2018; Burstein 2020.

1.3 Göteborgsförsamlingens verksamhet

Göteborgsförsamlingen anses vara grundad 1780. Den del av församlingens arkiv som är deponerat i *Region- och stadsarkivet i Göteborg* omfattar 44,3 hyllmeter och är ordnad och förtecknad. Arkivförteckningen finns emellertid inte i NAD – vilket motiverar en mer detaljerad redovisning än för övriga församlingsarkiv – men kan skickas som pdf till intresserad forskare. Även Göteborgsförsamlingen har förutom ett slags huvudarkiv flera mindre, totalt drygt 20 arkivbildare (föreningar, fonder med mera) med kopplingar till församlingen, se avsnitt 1.3.6. För folkbokföringsmaterial, medlemsregister och liknande, se främst avsnitt 3.3.3 och 3.3.4. För handlingar rörande flyktigmottagandet 1933–1944, se främst avsnitt 4.4.3, och rörande 1945 års räddade avsnitt 4.5.2.

1.3.1 Protokollsserier

I Huvudarkivet finns flera protokollsserier:

- *Församlingsstämmoprotokoll* (serie A 1 a) och bilagor till dessa finns 1838–1916 (8 vol.) med kronologiskt *register* fram till 1851 i vol. 1. *Register* till församlingens protokoll, 1853–1892, finns i vol. D 19:1. *Koncept till församlingsstämmoprotokoll*, 1855–1960, och bilagor till dessa, 1922–1960, finns i vol. A 1 b:1.
- *Protokoll förda vid sammanträden med församlingens äldste*, 1855–1856 och 1922–1960, finns i vol. A 1 b:1.
- *Föreståndarprotokoll* (serie A 3 a) finns 1811–1936 (7 vol.). Vol. 2 innehåller kronologiskt *register*, 1838–1852, med bilagor. *Koncept till föreståndarprotokoll* 1856–1932 finns i vol. A 3 b:1. *Föreståndarnas inneliggande handlingar*, 1833–1957, finns i vol. A 15:1–2.
- *Kallelser och föredragningslistor för församlingsstämmor*, u.å., 1839–1974, till sammanträden med föreståndarna, 1942–1960, och till diverse kommittéer och nämnder finns i vol. A 17:1.
- *Taxeringsprotokoll* finns 1811–1839 i vol. A 3 a:1, 1839–1864 i serie A 1 a och 1872–1945 i vol. A 10 b:1.

- *Protokoll* förda vid föreståndarnas sammanträden med Göthildastiftelsens direktion, 1838–1850, finns i vol. A 1 b:2.
- *Revisionsprotokoll*, 1851, och *Protokoll angående ett eventuellt tryckfrihetsåtal*, 1851, finns i vol. A 1 b:2. Handlingar till det senare protokollet finns i vol. A 8 d:1.
- Protokoll förda vid *kultuskommittéernas sammanträden* finns 1851–1960 i vol. A 3 b:1 och för åren 1851–1879 i vol. A 6 b:1.
- Protokoll förda vid *fattigkassans* sammanträden finns 1875–1883 (vol. A 8 a:1) och 1856–1884 (vol. F 16 b:1). Sammanträdesprotokoll, utdelning av medel ur *dr Wolffs Fond*, 1920–1931, och Protokoll förda vid sammanträden med *Socialvårdskommittén*, 1952, finns likaledes i vol. F 16 b:1.
- Protokoll förda vid sammanträden med *Flyktingkommittén*, 1941–1951, finns i vol. A 8 d:1.
- *Diverse protokoll* för församlingens elektor, valnämnd, skolnämnd 1969, kommitté för att granska förslag till synagog- och bönordning, 1842–1844, samt för föreståndarnas sammanträden med dess kultuskommitté och budgetberedning, 1957, finns i vol. A 3 b:1.
- Flera *mindre protokollsserier* finns i vol. A 8 d:1, såsom Synagogskommitténs protokoll, 1845–1847; Ålderdomshemskommitténs protokoll, 1956, och Protokoll förda vid församlingens föreståndare och budgetberedningen, 1956–1960. Även i vol. A 10 b:1 finns flera mindre protokollsserier: Prövningsnämndens protokoll, 1944–1960; Protokoll förda vid försäljning av bänkrum, 1900–1924; Organisationskommittéernas protokoll, 1838–1841, och en serie »Övriga protokoll«.

1.3.2 Inkommande och utgående handlingar

Bland inkommande och utgående handlingar finns:

- *Församlingsföreståndarnas förvaltnings- och revisionsberättelser*, 1950–1968, i vol. B 1:1. Dessa ger en bra överblick över församlingens verksamhet under perioden ifråga.
- *Kallelser till Toran och mizwoth*, u.å., 1942–1954, i vol. B 2:1.
- *Allmänna själv- och fastighetsdeklarationer* för församlingen, 1924–1960, respektive 1935–1945 i vol. B 3:1 som också innehåller individrelaterade uppgifter (se vidare avsnitt 3.3.4).
- *Korrespondens* (serie E 1 a) finns 1830–1961 (2 vol.) och med skattemyndigheter angående skattebetalare (serie E 1 b), 1940–1964 (4 vol.). *Diaries* över brev till pastorexpeditioner, ca 1908–1947, finns i vol. C 1:1.
- *Skrivelser och informationsmaterial från judiska organisationer*, 1924–1952, finns i vol. E 4:1.

För handlingar i Göteborgsförsamlingens arkiv som främst rör Mosaiska (Judiska) centralrådet och annat samarbete med andra församlingar se avsnitt 1.9.

1.3.3 Räkenskaper

Omfattande och sedvanliga *räkenskapshandlingar* (olika G-serier) 1808–1972 finns för församlingen, sekundära arkivbildare, fonder, föreningar med mera: bokslut; revisionsberättelser; budgetar; räkenskapsböcker; huvudböcker; balans- och fördelningsböcker; kassaböcker; kassakladdar och reskontra; böcker över donationer; olika fonder; reverser; olika avgifter och skatter; utbetalade och inkomna bidrag; räkenskapssammandrag med mera. En del serier presenteras i avsnitt 3.3.4. Verifikationer, kvittonser, kvitton och redovisningar finns i serierna G 59–G 82 (totalt 142 vol.).

1.3.4 Ämnesordnade handlingar

I Göteborgsförsamlingens huvudarkiv finns flera ämnesordnade serier med handlingar angående:

- *Sammanträden och protokoll*, 1940–1959, inklusive handlingar angående jahrzeit; ortodox judisk religionsvård; konfirmation; hjälp till anskaffande av andlig litteratur och föremål åt enskilda; församlingsjubiléer samt invigning 1855 och jubiléer av synagogan (vol. F:1).
- *Gudstjänstordningar; synagog- och bönordningar samt vigselordningar*, u.å., 1837–1958, inklusive handlingar angående särskilda gudstjänster; firande av judiska högtider; omskärelser (inklusive Abraham Baers mohelbok 1873–1893); rituella bad; religiös slakt och kosher mat (vol. F 2:1).
- *Judiska kalendrar*, 5661–5741 (motsvaras av 1901–1981 i den gregorianska kalendern; vol. F 3 l:1) och *Bön- och sångböcker samt skrifter rörande judisk tro*, ca 1850–1975 (vol. F 3 m:1).
- *Övriga evenemang inom församlingen*, 1938–1958, som också innehåller handlingar angående deltagande i evenemang inom andra församlingar och organisationer; profan och religiös undervisning; uppfostran och studier; brudgåvor, 1956–1957, samt hjälp åt församlingsmedlemmar, judiska organisationer och enskilda i utlandet (vol. F 4 d:1).
- *Förtroendemän*, u.å., 1845–1972, inklusive personalrelaterat material (vol. F 12 a:1); *Rabbintillsättningar*, 1830–1919, inklusive handlingar om annan personal med andlig funktion (vol. F 12 f:1); *Anställningskontrakt* och andra handlingar rörande administrativ personal, u.å., 1929–1958 (vol. F 12 l:1).

- *Torarlurar och andra föremål med andlig anknytning*, inklusive tryckt material (vol. F 12 l:1); *Målningar, porträtt och fotografier*, 1922–1956, inklusive bl.a. handlingar angående judiska grammofonskivor, 1948–1950; arkivalier; inventarier; tjänsteformulär; synagogbyggen och fastighetsunderhåll (vol. F 13 f:1).
- *Köpe- och andra fastighetshandlingar* (vol. F 14 c:1) och angående *donationsförsäkringar*, 1953, och *församlingsavgifter* (allmänt), u.å., 1853–1960 (vol. F 16 b:1).
- *Enskilda medlemmars skatteärenden* (serie F 16 g), u.å., 1852–1960 (7 vol.).
- *Bänkrumsavgifter* inklusive andra handlingar rörande ekonomiska ärenden (vol. F 16 h:1).
- *Församlingsordningar* med handlingar, u.å., 1770–1965 (vol. F 17:1).
- *Judarnas rättsliga ställning i Sverige*, 1838–1945, inklusive handlingar 1938–1971 ang. religionsfrihet; dissenterlagstiftning; judendom; antisemitism; relationer judendom-kristendom; Palestina och staten Israel; Hechaluz samt idrott (vol. F 18:1).
- *Böcker, broschyrer och tidskrifter*, 1843–1978, förtecknade i arkivförteckningen (serie F 26, 7 vol.).
- *Hyllningsadresser* för Elias Warburg 1863 i vol. F 28:1 och för Herman Hartvig 1912 i vol. F 28:2. *Bevis beträffande planterade träd* till åminnelse av Leontine Schachtel, 1950, finns i vol. F 27:31 och *Jahrzeitberäkningar* för B S Hüttner, 1919, i vol. F 30:1.
- Under rubriken »Övriga handlingar« finns *Föräldraföreningens årshandlingar*, 1965–1970 (Ö 2:1), och *Ungdomens Röda kors verifikationer*, 1952–1953 (Ö 3:1).
- Fler ämnesordnade handlingar presenteras i avsnitt 3.3.4, 4.4.3 och 4.5.2.

1.3.5 Ritningar, fotografier och musikalier

I församlingens arkiv finns 32 *ritningar*, 1854–1958, vilka med något undantag införlivats med Göteborgs stadsarkivs ritningssamling med numrering A 14267–14284, A 15925 och C 7799. En del original finns i Byggnadsnämndens arkiv. Det finns även *fotografier* (vol. F 25:1); *fotografiska negativ* (vol. K 2:1); *diapositiv* (vol. K 3:1) samt *musikalier*, 1855–1951 (serie F 27, 41 vol., och i vol. F 26:7).

1.3.6 Arkivbildare utöver Huvudarkivet

Utöver Huvudarkivet finns drygt 20 arkivbildare (föreningar, fonder) kopplade till Göteborgsförsamlingen:

- *Israelitiska sjukvårds- och begravningsällskapet*, 1812–1965, är det största delarkivet (160 vol.). Mycket av innehållet utgörs av räkenskapshandlingar, men det finns även protokoll, korrespondens samt handlingar om medlemskap; stadgar; årsberättelser; recept; intyg; attester; fattigvård; sjukvård; dödsfall; begravingar; gravar; begravningsplatser och gravkapell.
- *Göthildastiftelsens arkiv*, 1827–1961 (73 vol.), består också till stor del av räkenskapshandlingar. I övrigt finns protokoll med bilagor och register; korrespondens; styrelse- och revisionsberättelser samt bokslutstabläer, 1829–1958 (vol. B 1:1–3), vidare kungörelser; läroböcker; inbjudningslista 1842; examenskataloger, 1885–1917 (D 3:1–2), liksom elevmatriklar 1884–1886 (vol. D 4:1); ansökningar om bidrag om stipendier ur olika fonder, u.å., 1914–1961 (E 2:1–4) samt diverse ämnesordnade handlingar. Stiftelsen skötte ärenden för Göthildaskolan, en församlingsskola för pojkar som grundades 1826.
- *Judiska hjälpfonden*, 1933–1946 (13 vol.), presenteras i avsnitt 4.4.3.
- Övriga delarkiv: *Amalia Hertz stiftelse*, 1828–1960 (13 vol.); *Arbetsstugan*, 1905–1959 (7 vol.); *B'nei Akiva*; *Habonim* (arkivförteckning saknas); *Beneckes fond*, 1871–1962 (31 vol.); *Chewra Bikur Cholim*, 1912–1975 (12 vol.); *Delbancos understödsfond*, 1862–1957 (2 vol.); *Fruntimmersföreningen*, 1841–1960 (14 vol.); *Föräldraföreningen* (arkivförteckning saknas); *Ichud Habonim* (arkivförteckning saknas); *Idrottsföreningen Hakoah*, 1948–1952 (3 vol.); *Judiska litteratursamfundet* (arkivförteckning saknas); *Judiska ungdomsföreningen*, 1919–1970 (24 vol.); *Klubb Minimax* (arkivförteckning saknas); *Lekskolan* (arkivförteckning saknas); *Lichtenbergska välgörenhetsprivatföreningen*, 1843–1962 (17 vol.); *Logen Gothia av B'nai B'rith* (arkivförteckning saknas); *WIZO* (arkivförteckning saknas); *Wolf och Ida Solnitskys fond*, 1944–1960 (3 vol.); *Zionistföreningen*, 1938–1970 (3 vol.).

Från *Idrottsföreningen Hakoah* i Göteborg, bildad 1948, finns även anmälningsblankett 1949 (tillgänglig online på NAD) och stadgar i Sveriges Riksidrottsförbunds arkiv, del 1, vol. E X a:123 [Riksarkivet i Täby/Arninge].

Litteratur om Göteborgsförsamlingen: Jacobowsky 1955 bygger på forskning i församlingens arkiv. Se även Göteborgs mosaiska församling 1780–1980; Lomfors 2005 om främst synagogan; Hammarlund 2013 samt Carlesson 2018 om fattigvården 1860–1900.

1.4 Norrköpingsförsamlingens verksamhet

Norrköpingsförsamlingen grundades omkring 1782. Dess arkiv finns på Norrköpings stadsarkiv med undantag av folkbokföringshandlingarna som finns på Riksarkivet i Vadstena (se avsnitt 3.3.7). Handlingar rörande judiska flyktingar och församlingens flyktingmottagande presenteras i avsnitt 4.5.4.

I församlingsarkivet [Norrköpings stadsarkiv] finns:

- *Protokollsserier för Församlingsstämman*, 1838–1988 (vol. A 1 a:1); *Sammanträden med föreståndare*, 1861–1975, spridda år (vol. A 2:1; några dock i vol. A 1 a:1); *Taxeringskommittén*, 1859–1901, spridda år (vol. A 2:1; år 1900 dock i A 1 a:1); *Välgörenhetsanstalten/understöds-kassan* med bilagor, 1849–1934 och revisions- och årsberättelser, 1855–1902, spridda år (i vol. A 2:1) samt *Byggnadskommittén för synagogan*, 1854–1855 (vol. A 2:1). I vol. A I b:1 finns *Bilagor till protokoll vid församlingsstämman*, 1854–1988; *Revisionsberättelser*; *Förvaltningsberättelser*, 1891–1984; *Förslag till inkomst- och utgiftsstat* och *Kallelser till församlingsstämma*, 1854–1988, spridda år. *Diverse listor och register* ingår i vol. A 2:1.
- *Inkomna handlingar/korrespondens* främst i huvudserien (E 1), 1854–1998 (5 vol.).
- *Koncept till/kopior av utgående skrivelser*, 1895–1907 (vol. B 1:1) och 1973–1982 (B 1:2).
- *Församlings- och gudstjänstordningar m.m.*, 1838–1953 (vol. F 1:1); Handlingar rörande synagogan och andra fastigheter, 1810–2015, i vol. F 2:1–3.
- *Handlingar rörande mosaiska »kyrkogården«*, 1892–1960 (vol. F 1:1).
- *Handlingar rörande anställda, donationer och testamenten*, rabbinen Moritz Schönthals skrifter, diverse predikotexter m.m. (vol. F 1:1). Diverse tryck finns även i vol. F 4:1.
- flera *Övriga ämnesordnade handlingar* i vol. F 10:1.
- *Sedvanliga räkenskaphandlingar* (olika G-serier), 1844–2001 för församlingen och dess underorgan: huvudböcker, inventarier, kassaböcker, verifikationer och »övriga räkenskaper«.

Synagogan i Norrköping. Fotograf: Måns Hagberg. Wikimedia commons.

- *Musikalier*, 1858–1958 och u.å. i serie F 9 (3 vol.); *Ritningar* i vol. J:1–2 och E 1:1; *Fotografier*, 1927–1994 främst i vol. K:1–2.
- en handskriven *bönebok* på hebreiska från 1804 och andra handlingar, exempelvis angående *Stiftelsen Mosaiska församlingens välgörenhetsanstalt*, bl.a. förteckning över donationer, 1850–1879 (vol. Ö:1).

Stark koppling till Norrköpingsförsamlingen har det *Marcusska fideikommisset*, som härrör sig från en donation 1790 från greve Axel Löwen för inköp av en fastighet som för alltid skulle tillhöra församlingens förste ledare Jacob Marcus och dennes bröstarvingar. Byggnaderna revs 1917 och donationen ombildades 1940 till ett penningfideikommiss till förmån för Jacob Marcus avkomlingar. Fideikommissets arkiv [Norrköpings stadsarkiv; 1 hm] består huvudsakligen av räkenskapshandlingar, men också av protokoll med mera.

Litteratur: En detaljerad beskrivning av församlingens äldre historia och som i stor utsträckning bygger på samtida källor är Ivarsson & Brody 1956. Om församlingen och synagogan, se Hertz 2010.

1.5 Malmöförsamlingens verksamhet

Malmöförsamlingen grundades som »de jure«-församling 1871. Det i Malmö stadsarkiv deponerade materialet består av totalt 23,9 hyllmeter och arkivförteckningen finns tillgänglig i NAD. I detta avsnitt redovisas de viktigaste serierna som främst gäller församlingens organisation och verksamhet. I kapitel 3 redovisas handlingar kopplade till person- och släktforskning och i kapitel 4 handlingar som i huvudsak rör invandrings-, flykting- och efterkrigshjälp.

1.5.1 Protokollserier

Även i Malmöförsamlingen finns flera protokollserier:

- *Protokoll från församlingsstämman* (från 1956 ersatt av församlingsfullmäktige), 1873–1979 (7 vol.), återfinns i serie K I. Här ingår också *Protokoll från taxerings- och prövningsnämnden*, 1898–1979, och fram till 1903 även *Synagogebyggnadskommittéens protokoll* (i K I:1). I volymen K I:2 ingår även *stadgar för fattigvård, ordning, sjukvård- och begravnings-sällskap samt religions-skola* och i K I:3 även *stadgar till Malmö Mosaiska församlings Minnesvård* 1943–04-30.
- *Protokoll från församlingsföreståndarnas sammanträden* ingår 1901–1918 i serie K I och finns 1919–1977 i vol. K II:1–4.
- För sjuk- och begravningskassan *Chewra Kadischa* finns en egen protokollsvolym 1916–1930 (vol. K III:1).
- Serien *Protokollsbilagor*, 1934–1944 (K VI), omfattar två volymer och innehåller bl.a. korrespondens, revisionsberättelser, inkomst- och utgiftsstaten, röstlängder samt taxeringslängder och korrespondens rörande taxering. I volymen K VI:2 finns även *protokoll från möten med andra judiska församlingar, Judiska centralrådet m.m.*, 1945–1964.

1.5.2 Inkommande och utgående handlingar

I församlingens arkiv finns flera serier av skrivelser, korrespondens med mera: *Skrivelser och inkomna handlingar* inklusive register (J II), 1873–1924 (8 vol.); *Brevkopior* inklusive register (J IV), 1876–1929 (3 vol.); *Korrespondens, allmän serie* (J V), 1896–1986 (82 vol.); *Korrespondens angående hjälp till flyktingar och behövande* (J VI). Vol. 1–33 gäller flyktingar och behövande, 1933–1953 (se avsnitt 4.4.4) och vol. 34–35 hjälp till polska flyktingar, 1969–1971 (se avsnitt 4.12.3); *Korrespondens med World Jewish Congress* (J VII), 1948–1953 (5 vol.). Vol. 2 innehåller bl.a. rapporter från 1949 rörande kompensation för förlorad egendom m.m.

1.5.3 Räakenskaper

Räakenskaphandlingarna omfattar sedvanliga serier: huvudböcker; reskontra med personregister; kassaböcker; restlängder; dagböcker; bokslut samt lönehandlingar och verifikationer. För taxeringslängder, se avsnitt 3.3.5.

1.5.4 Ämnesordnade handlingar

Serien *Ämnesordnade handlingar* (J III), 1875–1994, består av 17 volymer och innehåller bl.a. handlingar rörande *församlingsbildandet* m.m., 1875–1876 (vol. 1); *församlingsbyggnader* (vol. 1); *hyreskontrakt* m.m. (vol. 2) och *hyresavtal*, 1967–1985 (vol. 11); *anställningar* (vol. 1–3) och *kollektivavtal* (vol. 9); *rättegångar mot församlingsmedlemmar*, 1893–1938 och *rapport om skäktning*, trol. 1930-talet (vol. 4); *församlingens stadgar*, 1905–1977 m.m. (vol. 5); *flyktingar* (vol. 6–7); *Alijohs* 1953–1975 och *Glämsta sommarläger*, 1968–1975 (vol. 8); *församlingens verksamhet*, 1963–1985 (vol. 10–14); *församlingens verksamhet*, 1983–1986 (vol. 15); *judar i Sovjet*, 1973–1974 (vol. 16).

Det finns vidare *Handlingar angående församlingsfullmäktige*, 1946–1963 (vol. M:1); *angående församlingsbyggnader*, 1959–1989 (vol. OI:1–4); *angående begravningsplatser*, 1914–1985 och odat. (vol. OII:1–4) samt *Ritningar över begravningsplatser*, odat. (vol. R:1).

1.5.5 Föreningar med mera

Under rubriken »övriga handlingar och skrifter« finns flera arkivserier bland annat för föreningar kopplade till församlingen: *Sjuk- och begravnings-sällskapet Chewra Kadischas övriga handlingar* (P III a), 1900–1940 (5 vol.); *Fattigvårdens handlingar* (P III b), 1919–1922 inklusive medlemsförteckning 1924 (2 vol.); *Religionsskolans handlingar* (P III c), 1931–1976 (4 vol.);

Kvinnoläktaren i Malmö synagoga. Fotograf okänd. Foto från Judiska museet.

Handlingar rörande Gunnarps hemmet i Tjörnarps (P III d), 1939–1944 (3 vol.); *Handlingar rörande judiska daghemmet Chinuch* (P III e), 1959–1982 (3 vol.); *Ungdomsföreningens handlingar* (P III f), 1947–1965 och 1984–1985 (3 vol.); *Mosaiska ungdomsnämndens handlingar* (P III g), 1976–1980 (2 vol.); *Judiska herrklubbens handlingar* 1948–1962 inklusive *Judiska kulturella klubbens handlingar*, 1932–1941 (vol. P III h:1); *Övriga handlingar* (P IV), odat. (2 vol.) innehåller klichéer för tryck av fotografier, troligen till minnesskriften (Siegel 1946).

I Malmöförsamlingens arkiv finns även handlingar rörande andra judiska föreningar i Malmö, som *Föreningen 1945 års räddade judar* (sedermera *Judiska kulturföreningen 1945*); *Judiska studentklubben*; *Malmö sionistförening*; *B'nei Akiva*; *WIZO* och *Malmölogen B'nai B'rith*.

Sportklubben Hakoah i Malmö bildades 1932. Dess arkiv finns i Malmö stadsarkiv och handlingar finns även i Malmöförsamlingens arkiv [Malmö stadsarkiv], bl.a. *korrespondens* i vol. J V:78. Anmälningsblankett 1947 (tillgänglig online via NAD) och stadgar finns i *Sveriges Riksidrottsförbunds arkiv*, del 1, vol. E X a: 264 [Riksarkivet i Täby/Arninge].

Litteratur om Malmöförsamlingen: Siegel 1946; Rubinstein 1971; Järtelius 2016; Järtelius 2017; Järtelius 2021. Om främst synagogan, se Fürstenberg, Mark & Díaz 2003.

1.6 Övriga »de jure«-församlingars verksamhet

Efter flera av de mindre församlingarna kan protokoll, korrespondens, räkenskapshandlingar och liknande saknas eller vara ofullständigt bevarade. Avskrifter kan dock ibland finnas i diverse myndighetshandlingar, exempelvis i samband med församlingsbildande eller överklaganden av olika slag. Uppgifter om val till elektor och föreståndare återfinns förutom i församlingsprotokoll även i arkiven efter respektive stads magistrat, dit de skulle anmälas. I medborgarskapsansökningar från församlingsanställda kan finnas uppgifter om deras anställningsförhållanden.

1.6.1 Karlskronaförsamlingens verksamhet

Församlingen grundades 1785 och upphörde 1994 varefter arkivet överlämnades till Judiska museet, som 2008 i sin tur överlämnade det som deposition till Riksarkivet där det förvaras i Täby/Arninge och är tillgängligt för forskning efter tillstånd från Riksarkivet. Arkivet (0,8 hm), som inte är digitiserat, omfattar åren 1864–1994 och är uppdelat i »Huvudarkivet«, som presenteras i detta avsnitt, och »Kyrkböcker« som presenteras i avsnitt 3.3.6.

Huvudarkivet består av *Årsmötes- samt föreståndareprotokoll*, 1896–1994 (vol. A 1:1); *Revisionsberättelser*, 1938–1983 (vol. B 1:1); *Korrespondens*, 1890–1991 (vol. E 1:1); *Ämnesordnade handlingar* (serie F 1), 1868–1995 (4 vol.); *Huvud- och kassaböcker*, 1896–1990 (vol. G 1:1) och *Verifikationer*, 1886–1982 (vol. G 2:1–2). Handlingar, 1942–1971, rörande *välgörenhetsföreningen Rodef Chesed* finns i vol. Ö 1:1.

Litteratur: Svensson 2017.

1.6.2 Kalmarförsamlingens verksamhet

I slutet av 1887 fick Kalmar mosaiska församling »de jure«-status efter tillstånd från Kungl. Maj:t; en judisk begravningsplats hade anlagts redan 1873. Kalmarsynagogan var i bruk för gudstjänster fram till 1972.

Handlingar rörande församlingsgrundandet finns i *Civildepartemen-*

tets arkiv, Huvudarkivet, Konseljakter 1887-10-28 (vol. E 1:1928), nr 18 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Se även Konseljakter 1895-09-28 (E 1:2556), nr 3 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

De arkivhandlingar (0,6 hm) efter församlingen som finns bevarade i Riksarkivet i Vadstena är ordnade i en enda arkivserie kallad »*handlingar*«, som består av 13 volymer:

Folkbokföringshandlingar m.m. finns i vol. 1-3 (se vidare avsnitt 3.3.8); protokoll, 1887-1933, i vol. 4-5; revisionsberättelser, sammanträdeskallelser, korrespondens och vissa protokoll i vol. 6; hyreskontrakt och brandförsäkringar i vol. 7; handlingar angående församlingens kontor och religionslärare Leo Fischer, 1933-1940, i vol. 7 och 8; angående bildandet av församlingar i Oskarshamn och Växjö m.m. i vol. 7; om begravningsplatsen i vol. 8, liksom en »gravbok« (se vidare avsnitt 3.8.6); om flyktinghjälpen, 1943-1946 (se vidare avsnitt 4.5.4) i vol. 8 liksom handlingar om trädplantering i Israel till minne av de israeliska idrottsmän som dödades vid OS i München 1972; diverse räkenskapshandlingar i vol. 9-12 samt trycksaker och föremål i vol. 13.

Litteratur: Fürstenberg 1980.

1.6.3 Oskarshamnsförsamlingens verksamhet

I början av 1889 bildades Oskarshamns mosaiska församling genom utbrytning från Kalmarförsamlingen, sedan stadens judar den 31 december 1888 erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd till detta. Församlingen upphörde så småningom successivt, efter 1919 kunde den inte avlöna någon religionslärare och på 1920-talet avvecklades den särskilda synagogslokalen.

Handlingar rörande församlingsgrundandet finns i *Civildepartementets arkiv*, Huvudarkivet, Konseljakter 1888-12-31 (vol. E 1:2011), nr 68 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

De arkivhandlingar (0,3 hm) efter församlingen som finns bevarade i Riksarkivet i Vadstena omfattar enbart *folkbokföringsuppgifter* (se avsnitt 3.3.9). Därutöver finns *protokoll*, *kassaböcker* och andra handlingar bevarade, vilka ännu är i privat ägo.

Handlingar angående *taxeringen* i Oskarshamnsförsamlingen finns även i Civildepartementets arkiv, Huvudarkivet, Konseljakter 1893-10-27 (vol. E 1:2396), nr 29, och 1914-12-31 (vol. E 1:4522), nr 197 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

Litteratur: Fürstenberg 1980; Hersson-Ringskog 1995.

1.6.4 Växjöförsamlingens verksamhet

Hösten 1897 bildades Växjö mosaiska församling genom utbrytning från Kalmarförsamlingen. Så småningom, efter andra världskriget, började man kalla sig förening istället för församling och verksamheten lades ner på slutet av 1980-talet.

Handlingar rörande församlingsgrundandet finns i *Civildepartementets arkiv*, Huvudarkivet, Konseljakter 1897-09-10 (vol. E I:2771), akt nr 41 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

Två arkivvolymer (0,1 hm) efter församlingen finns bevarade i Riksarkivet i Vadstena. Vol. 1 innehåller *räkenskaper; korrespondens; flyttningsm.fl. bilagor; protokoll* samt *statistiska uppgifter angående folkmängden*, 1897-1920. Vol. 2 innehåller *församlingsbok*, 1900-1911 (även tillgänglig online via Riksarkivet/Digitala forskarsalen).

Litteratur: Fürstenberg 1980; Larsson 1997.

1.6.5 Sundsvallsförsamlingens verksamhet

Kungl. Maj:t gav 1891 tillstånd till bildande av Sundsvalls mosaiska församling. Av formella skäl och på grund av interna stridigheter dröjde det dock till 1900 innan församlingen formellt bildades. Under mellantiden hade Sundsvalls mosaiska begravningsällskap (Chevra Kadischa) bildats 1894. Församlingen utvecklades successivt på 1950-talet. För församlingens folkbokföring, se avsnitt 3.3.9.

Handlingar rörande församlingsgrundandet och besvär över detta och uttaxeringen finns i *Civildepartementets arkiv*, Huvudarkivet, Konseljakter 1891-12-18 (vol. E 1: 2233), nr 58, 1898-06-10 (vol. E 1:2862), nr 36, och 1902-04-18 (vol. E 1: 3229), nr 23 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

Protokoll, 1907-1949, från sammanträden med församlingens föreståndare och deputerade i egenskap av taxeringskommitté finns i Judiska museets arkiv. Häri ingår även taxeringslängder.

Protokoll, 1894-1896, för Mosaiska begravningsällskapet finns i Sundsvalls mosaiska församlings arkiv, vol. J:1 [Riksarkivet i Härnösand].

Litteratur: Hammarström 2007; om församlingsgrundandet även Carlsson kommande 2022.

1.6.6 Halmstadsförsamlingens verksamhet

En »de jure«-församling grundades i Halmstad efter Kungl. Maj:ts beslut 1899, valde föreståndare 1900, fick församlingsordning 1902, men upplöstes redan efter ett par år.

Synagogan i Karlstad. Fotograf okänd. Foto från Judiska museet.

Handlingar rörande församlingsgrundandet och upplösandet finns i *Civildepartementets arkiv*, Huvudarkivet, Konseljakter 1899-05-26 (vol. E 1:2965), nr 47; 1902-04-25 (vol. E 1:3232), nr 23, och 1904-05-06 (vol. E I:3435), nr 25 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

Församlingen tycks inte ha haft egen folkbokföring, och inga protokoll eller liknande synes bevarade.

Litteratur: Carlsson 2021a.

1.6.7 Karlstadsförsamlingens verksamhet

En »de jure«-församling grundades i Karlstad först 1919; judar hade då bott i staden i mer än ett halvsekel och till och med låtit uppföra en synagoga, invigd 1899, på egen tomt. Synagogan såldes och revs 1961 och församlingen upplöstes successivt.

Handlingar rörande församlingsgrundandet finns i *Civildepartementets arkiv*, Huvudarkivet, Konseljakter 1919-03-21 (vol. E 1:5059), nr 32 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

Ett mindre församlingsarkiv på tre volymer är bevarat [Föreningsarkivet i Värmland, Arkivcentrum Värmland i Karlstad] och består bland annat av *stadgar* 1916, *protokoll*, 1916 och 1919-1922, *korrespondens*, *ekonomiska handlingar* samt *diverse handlingar* om fastighet, »kyrkogård« och kapell. Handlingar finns även i Judiska museets arkiv.

1.7 »De facto-församlingar« och lokala judiska före- ningar

Vid sidan av de formella, »*de jure*«-församlingarna, uppstod i ett antal städer under slutet av 1800- och början av 1900-talet olika »*de facto*«-församlingar (benämnda församlingar, föreningar, samfund med mera). Dessa hade egen religiös verksamhet, synagoga, gudstjänster, religionsskola och ibland egen begravningsplats med begravningsällskap. Några av dem »uppgaderades« så småningom till »*de jure*«-församlingar, men långt ifrån av alla. Vissa av dessa »*de facto*«-församlingar var betydligt större än de minsta av de existerande »*de jure*«-församlingarna. Exempelvis fanns i Lund under många år den tredje största judiska befolkningen i Sverige och till och med två synagogor, men Lundajudarna fick liksom många judar i andra Skånestäder fortsätta att vara medlemmar i Malmöförsamlingen. En del handlingar från dessa skånska »*de facto*«-församlingar finns i Malmöförsamlingens arkiv och i *Judiska museets arkiv* finns bland annat dokumentkopior, intervjumaterial och annat bakgrundsmaterial (totalt 4 arkivkartonger) till Anna Svensons bok om Lundajudarna (Svenson 1995).

Efter 1945 bildade överlevande lokala judiska föreningar på flera orter. Arkivhandlingar kan ibland återfinnas i arkivbestånden hos de större församlingarna. I Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv finns exempelvis en serie *Kulturutskottets korrespondens med landsortsföreningarna* (E 13 b), 1954–1972 (8 vol.), och är alfabetiskt ordnad efter verksamhetsort. Volym 5 omfattar Judiska föreningen i Borås. Uppgifter kan också finnas i *Kuratorernas olika korrespondenser* (E 7 a–d), såsom en särskild serie (E 7 d) angående Borås, 1947–1966 (3 vol.).

I Stockholmsförsamlingens huvudarkiv, vol. F 17:4, finns handlingar rörande föreningarna i Borås, Kristianstad, Västerås, Örebro och Uppsala. Handlingar kan också återfinnas i protokollsserier (med register), korrespondenser med mera.

Handlingar (0,54 hm) efter Judiska föreningen i Borås, 1948–1988, finns också i Föreningsarkivet i Borås. *Litteratur*: Sterner-Carlberg 1986, med bakgrundsmaterial (ca 0,5 hm) i Judiska museets arkiv.

1.8 Synagogföreningar

Efter att församlingarna i Stockholm och Göteborg på 1850- och 1860-talen reformerat sina gudstjänster till en mer »liberal« inriktning uppstod från 1870-talet och framåt flera synagogföreningar som erbjöd sina medlemmar traditionell, »ortodox«, religionsutövning i egna lokaler. I Stockholm grundades de ännu befintliga *Adat Jisrael* (nuvarande stavning) 1871 och *Adat Jeshurun* 1940, och under 1900-talet även flera andra *minjen* av växlande varaktighet på olika adresser. Även i Göteborg bildades liknande föreningar och flera »ortodoxa« *minjen* uppstod med egna gudstjänstlokaler.

Församlingarna förblev emellertid enhetsförsamlingar som inkluderade olika religiösa inriktningar, och en svensk jude kunde vara medlem både i sin stads mosaiska församling och i en »ortodox« synagogförening. De senare kunde också ha medlemmar som på grund av att de inte var svenska medborgare inte var medlemmar i någon mosaisk församling.

Handlingar efter de ortodoxa synagogföreningarna i Stockholm kan återfinnas i följande arkiv:

- Stockholmsförsamlingens arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge], bl.a. i Huvudarkivets olika *Protokollserier* (A 1 a) med *Register* (A 1 b), se avsnitt 1.2.1; i *Inkommande och utgående handlingar* med diariéer som sökvägar, se avsnitt 1.2.2; samt i *Handlingar rörande organisationer och föreningar* (serie F 18 a), vol. 9 och 13.
- *Arye Linkers arkiv* (delarkiv i Stockholmsförsamlingens arkiv), handlingar från 1970-talet (2 vol.).
- *Aron Katz arkiv* (delarkiv i Stockholmsförsamlingens arkiv), 1989–1992 (1 vol.). Linker och Katz var rabbiner i de ortodoxa synagogorna, 1973–1976 respektive 1979–1992.
- *Jacob Ettlingers arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. I serie 5, »Jacobs judiska uppdrag. Handlingar. 1895–1951«, finns åtskilliga handlingar rörande synagogföreningen Adat Jisrael, där han under många år var ordförande.
- *Hollanderbolagens arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge; deponentens tillstånd krävs, se vidare avsnitt 1.2.4]: Handlingar 1975–1995 rörande bl.a. föreningen Adat Jisrael finns bl.a. i vol. Ö 2 c:4 och i Jacob Ettlingers

efterlämnade handlingar: »Judisk« korrespondens, rapporter, diverse anteckningar, 1923–1938 (vol. Ö 3:3).

Litteratur: Koklin 1970; Graseman, Klagsbrun Lebenswerd & Verständig 2015; Hultman 2019.

Handlingar efter de ortodoxa synagogföreningarna i Göteborg kan återfinnas i Göteborgsförsamlingens arkiv och i privat ägo. Från den ortodoxa Göteborgsförsamlingen Beith Tefilah finns en protokollsbok 1916–1970 hos Judiska församlingen i Göteborg och i privat ägo finns räkenskaper och en handskrift på hebreiska, Pinkas shel hazkoras neshomos bek'k' med uppgifter från 1920- och 1930-talen från Göteborg och andra orter i Väst-sverige, bland annat förteckning över döda, vilkas minnesdag »jahrzeit« högtidlighölls av ättlingar i den ortodoxa församlingen.

1.9 Judiska centralrådet med föregångare

För att formalisera samarbetet mellan de svenska mosaiska församlingarna grundades 1945 ett rabbinråd för att handha frågor rörande uppfostran av judiska barn och ungdomar bland 1945 års räddade. Rabbinrådet hade visst överinseende över de 13 skol- och ungdomshem som bildades och som drevs av Statens utlänningskommission. För att få en ännu fastare institution grundades 1953 Mosaiska församlingarnas i Sverige centralråd (sedermera Judiska centralrådet).

Handlingar kring dessa organ finns i de olika församlingarnas arkiv:

- *Rabbinrådet i Sverige för 1945 års räddade barns uppfostran* (ett delarkiv i Stockholmsförsamlingens arkiv), 1945–1946 (1 vol.).
- *Protokoll och andra handlingar* från bl.a. samarbeten mellan församlingarna i Stockholm, Göteborg och Malmö, och som främst rör flyktingfrågor och liknande mellan åren 1938 och 1960, finns i Göteborgsförsamlingens arkiv, vol. E 5:1.
- Handlingar från *Mosaiska församlingarnas i Sverige centralråd* finns i ett särskilt delarkiv i Stockholmsförsamlingens arkiv med protokoll och korrespondens för åren 1950–1963 (vol. A 1:1), men också i Stockholmsförsamlingens huvudarkiv med handlingar 1953–1984 (vol. F 18 a:4–5) och 1952–1954 (F 1 a:2). I Göteborgsförsamlingens arkiv finns handlingar 1946–1963 (vol. E 2:1). I Malmöförsamlingens arkiv finns protokoll, korrespondens, bilagor, stadgar, 1945–1964 (vol. K VI:2) samt korrespondens, 1960–1975 (vol. J V:66). I Karlskronaförsamlingens arkiv finns handlingar 1954, 1963 (vol. F 1:4), och i Hollanderbolagens arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns protokoll, 1963–1972 (vol. Ö 2 dd:4).

1.10 Andra nationella judiska organisationer

I Sverige har flera nationella judiska organisationer etablerats. Den största är *Women's International Zionist Organization* (WIZO) för att stödja judiska mödrars och barns välfärd. I Sverige etablerades avdelningar i Göteborg 1931, i Stockholm 1933, i Malmö 1936 och senare på många andra orter. Handlingar som rör WIZO finns i respektive församlingsarkiv. I Göteborgsförsamlingens arkiv utgör WIZO ett eget delarkiv (arkivförteckning saknas). Arkivet efter WIZO i Borås (0,11 hm) finns i Föreningsarkivet i Borås. I Hollanderbolagens arkiv finns handlingar rörande WIZO i vol. Ö 2 da:1. I överrabbinen Morton Narrowes arkiv (delarkiv i Stockholmsförsamlingens arkiv) finns korrespondens med WIZO, 1966–1984 (vol. F 3:10).

Efter *Skandinavisk-judiska ungdomsförbundet* (SJUF) finns ett delarkiv (0,7 hm) i Stockholmsförsamlingens arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge]. Handlingar finns även Judiska museets arkiv, Harry Rubinsteins arkiv [Malmö stadsarkiv] och i Hollanderbolagens arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge], vol. Ö 2 cc:5.

I *Föreningen Förintelsens överlevande i Sveriges arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge, tillstånd krävs] finns handlingar, 1994–1999 (0,2 hm).

Andra exempel på större nationella organisationer som har bevarade handlingar i församlingsarkiven eller i Hollanderbolagens arkiv (se avsnitt 1.2.8) är *Keren Kajemet* (Judiska nationalfonden); *Keren Hayesod* (Svenska Israelsinsamlingen); *Föreningen Polska judar i Sverige* samt *Zionistiska Federationen* och andra sionistiska organisationer. En sökning i NAD ger konkreta hänvisningar.

Svenska Makkabiförbundets arkiv [Stockholms stadsarkiv] består av protokoll, korrespondens, fotografier och andra handlingar, 1968–1983 (8 vol.). Förbundet anslöt sig till Världsförbundet Makkabi, en omfattande organisation för judiska idrottsutövare.

Litteratur: Fischer 1986 omfattar en inventering av judiska organisationer i Stockholm 1776–1984.

1.11 Relationer till internationella judiska organisationer

De judiska församlingarna har periodvis haft täta kontakter med internationella judiska och icke-judiska organisationer. Detta gäller i synnerhet perioden från 1933 och framåt. Handlingar kan finnas i de judiska församlingarnas arkiv: i protokoll, skrivelser, under ämnesordnade handlingar med mera.

I Stockholmsförsamlingens huvudarkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns exempelvis sju olika serier (E 4 a–E 4 g) *Korrespondens och inkomna handlingar rörande utländska organisationer*, vilka huvudsakligen rör tiden efter andra världskriget.

Relevant material kan också finnas i utländska arkiv efter internationella judiska organisationer; några av dessa listas i bilaga 2.

See p. 128.

Kongl. Maj:ts och Rikens
Commerce-Collegii
REGLEMENTE,
För them af Jüdeska Nationen,
som wisja hit i Riket inslytta och sig
här nedsätta.

Öfswit Stockholm thett 27 Maji 1782.

Cum Gratia & Privilegio Sæ Ræ Maj:is.

Stockholm, Tryckt i Kongl. Tryckeriet.

»Judereglementet« 1782 reglerade i 33 paragrafer judars närvaro i Sverige, var de fick bo, vad de fick arbeta med, vilka de fick gifta sig med et cetera. Foto från Judiska museet.

2.

Relationer till det svenska majoritetssamhället

Handlingar rörande den svensk-judiska minoritetens relationer till det omgivande majoritetssamhället återfinns förutom i de judiska organisationernas arkiv (se kapitel 1) också i arkivhandlingar efter regionala och statliga myndigheter med uppgift att reglera och kontrollera judiska församlingar, judisk religionsutövning och enskilda judar.

Recha Michaelson (född Abraham), 1773-1839. Kom till Sverige i samband med giftermålet 1787 med sin kusin. Porträtt av Olof Johan Södermark, Judiska museet.

2.1 Perioden före 1782

Fram till 1770-talet måste judar som permanent ville bo i Sverige låta döpa sig, även om det förekom att judar tillfälligt vistades i landet utan att ha konverterat till kristendomen. I Valentin 1924 finns flera konkreta exempel med referenser till källmaterial.

Det första kända judedopet i Sverige ägde rum 1681 i Tyska kyrkan i Stockholm. Någon samlad förteckning över döpta judar finns inte, men uppgifter om dop kan finnas i respektive kristna församlings dopböcker liksom exempelvis i konsistorie- och domkapitelarkiv. Avskrifter finns i Ellen Raphaels excerptsamling (se avsnitt 3.1.2), vol. 3 och 16.

År 1702 inrättades »de konverterades stat« där personer fram till 1781 kunde ansöka om ekonomiska bidrag. Se vidare Valentin 1924 med källhänvisningar. I ämnessamlingen *Acta Ecclesiastica*, nr 8 (främmande trosbekännare), vol. 140 och 141 »Suppliker av judar och omvända judar« [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg, även tillgängliga online på ArkivDigital] finns flera skrivelser från och om döpta judar och deras änkor och ättlingar och från och om judar som tillfälligt bott eller velat bosätta sig i Sverige före 1770-talet.

Aaron Isaac, 1730–1816, kom till Sverige 1774, blev den förste juden som fick tillstånd att bo i landet permanent utan att konvertera och grundade den judiska församlingen i Stockholm. Porträtt av okänd konstnär, Judiska församlingen i Stockholm.

2.2 Den judiska nationen 1782–1838

Genom ett riksdagsbeslut 1779 fick judar och katoliker religionsfrihet i Sverige. Judarnas närvaro reglerades tre år senare i det så kallade judereglementet 1782 (*Kongl. Commerce-collegii Reglemente för dem af Judiska Nationen, som vilja hit i riket inflytta och sig här nedsätta*) som konstituerade »den judiska nationen». Judar tilläts att bo i landet som en särskild främlingskoloni med vissa rättigheter, men också en lång rad restriktioner reglerade i 33 paragrafer.

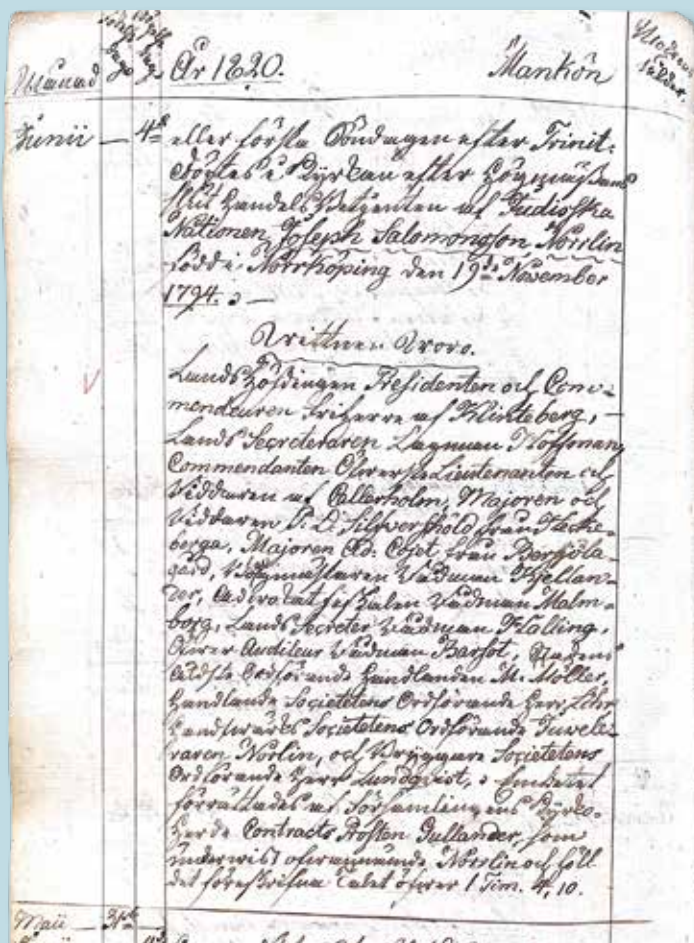
Reglementet finns tryckt bl.a. i Valentin, *Urkunder* 1924, s. 18–25 och finns även tillgängligt online. Kommerskollegium hade förberett reglementet i flera år och synpunkter hade tagits in från olika håll. Arkivmaterialet finns i *Skrivelser från kommerskollegiet till Kungl. Maj:t med bilagor* den 2 juli 1777 (vol. 201) och 15 mars 1781 (vol. 215) [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] samt i ämnessamlingen *Acta Ecclesiastica*, vol. 141 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg, även tillgängliga online på ArkivDigital].

Mellan 1782 och 1838, då judereglementet avskaffades, utfärdade Kungl. Maj:t och Kommerskollegium en lång rad bestämmelser (resolutioner, kungörelser, cirkulär, dispenser m.m.) som rörde detaljer i judarnas närvaro i landet. Dessa finns publicerade i Valentin, *Urkunder* 1924, s. 25–63, varifrån det bakomliggande källmaterialet också kan härledas. En användbar källa är alla *Skrivelser till Kungl. Maj:t från myndigheter och enskilda* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. För perioden 1640–1840 finns ett personregister till dessa på Riksarkivet/Digitala forskarsalen.

Även efter 1782 valde många av karriärskäl och/eller religiös övertygelse att döpa sig och/eller sina barn. Någon samlad förteckning finns inte, utan dopen får sökas i respektive kristna församlings dopbok, se även avskrifter i Ellen Raphaels excerptsamling (se avsnitt 3.1.2), vol. 3 och 16. I de mosaiska församlingarnas församlingsböcker noterades också ofta medlemmars dop. Om dop i Stockholm 1774–1870, se Hammarström 2020.

ETT »JUDEDOP« 1820

Ett exempel på ett »judedop« noterat i en kristen församlings dopbok. När handelsbetjänten av Judiska Nationen Joseph Salomonsson Norrlin den 4 juni 1820 döptes i Malmö, Sankt Petri, får vi exempelvis veta att han var född i Norrköping den 19 november 1794. Av andra källor vet vi att han var son till Salomon Jacob i Norrköping, efter vilken stad han uppenbart tagit sitt släktnamn. Noterbart är den långa raden av ståndspersoner som var dopvittnen

2.3 Mosaiska trosbekännare 1838–1951

Den 30 juni 1838 avskaffades judereglementet och ersattes av den så kallade Juni-förordningen där de flesta restriktioner mot mosaiska trosbekännare var borttagna; dock återinfördes i september samma år en begränsning i det tillåtna boendet till Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona. I augusti samma år reglerades också församlingslivet genom en särskild ordning.

Processen med att avskaffa judereglementet påbörjades 1835 och avsatte en mängd utlåtanden från olika myndigheter och från de judiska ledarna. Dessa utlåtanden finns i *Acta Ecclesiastica*, vol. 141 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg, även tillgängliga online på ArkivDigital].

Perioden efter 1838 avskaffades successivt de restriktioner som gällt för svenska mosaiska trosbekännare med kulmen i grundlagsändringen 1870. I tabell 3 på nästa uppslag förtecknas successivt dessa förändringar, liksom de därefter kommande lagändringar med mera fram till 1951 års religionsfrihetslag (SFS 1951:680) som tog bort kravet för svensk medborgare att tillhöra ett religiöst samfund och då de mosaiska församlingarnas rätt att tvångsanslutna trosfränder som bodde inom upptagningsområdet upphörde.

Religionsfrihetslagen hade föregåtts av en omfattande utredning. I *Dissenterlagskommitténs betänkande med förslag till religionsfrihetslag m.m.* (SOU 1949:20) ägnas ett kapitel åt de mosaiska församlingarna, vilka redogjort för sina synpunkter. Arkivet efter *Dissenterlagskommittén* (4 vol.) finns i Riksarkivet i Täby/Arninge, varav vol. 3 omfattar Handlingar angående mosaiska församlingar.

2.4 Perioden efter 1951

Efter 1951 har det förekommit ett antal riksdagsdebatter, utredningar, lagförslag m.m. som i större och mindre utsträckning rört den judiska befolkningsgruppen och som kommit till uttryck i offentliga handlingar. Några teman redovisas här översiktligt.

För en orientering över vilka förarbeten och annat relevant material som kan finnas som utgångspunkt för vidare fördjupning kan exempelvis webbplatsen *Lagrummet* användas, liksom onlinedatabasen *Dokument & lagar* på riksdagens webbplats och *Regeringskansliets rättsdatabaser* som innehåller lagar, förordningar, kommittédirektiv och kommittéregistret.

2.4.1 Hatbrott och diskrimineringsärenden

Lagen om hets mot folkgrupp har sedan 1950-talet tillämpats mot bland annat antisemitiska yttringar i Sverige. Lagen (till en början kallad »Lex Åberg«) antogs 1948 efter flera års diskussioner. Ärenden hanteras av allmän åklagare [arkivmaterial i vederbörligt domstolsarkiv] eller av Justitiekanslern [arkivet i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] när det gäller tryckfrihets- eller yttrandefrihetsbrott.

Brottsförebyggande rådet, en statlig myndighet inrättad 1974, redovisar löpande statistik över hatbrott, exempelvis polisanmälda brott med identifierade antisemitiska motiv.

Ärenden som rör diskriminering mot enskilda judar kan finnas i arkivet efter *Ombudsmannen mot etnisk diskriminering* (DO) [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg; 79,7 hm]. Detta var 1986–2008 en statlig myndighet med uppdrag att motverka diskriminering på grund av etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning och styrdes av svensk lagstiftning mot etnisk diskriminering, FN-konventioner och EU-direktiv. Myndighetens uppgifter fördes över den 1 januari 2009 till *Diskrimineringsombudsmannen*.

Antisemitism har även berörts i samband med olika utredningar kring rasism och förändringar i lagstiftning kring diskriminering och hets mot folkgrupp.

Litteratur: Löw & Nilsson 2001.

TABELL 3. Viktiga ändringar i regelverket gällande mosaiska trosbekännare 1838–1951.

DATUM	TYP	INNEHÅLL
1838-06-30	KF	Mosaiska trosbekännares skyldigheter och rättigheter
1838-09-21	KF	Tillämpning av förordningen 30 juni 1838
1849-02-06	KF	Vittnesmål av mosaiske trosbekännare
1854-11-09	Kun	Utvidgad rätt till bosättning i riket för mosaiska trosbekännare
1860-10-26	KF	Mosaiska trosbekännares rätt att bosätta sig och besitta fast egendom i riket
1863	Gr	Mosaiska (och andra »främmande«) trosbekännare kan inneha vissa statliga tjänster (ändring av 1809 års regeringsform § 28)
1863-01-20	KF	Giftermål mellan kristna och mosaiska trosbekännare
1870	Gr	Mosaiska (och andra »främmande«) trosbekännare kan med vissa undantag inneha statliga tjänster (ändring av 1809 års regeringsform § 28)
1870	Gr	Mosaiska (och andra »främmande«) trosbekännare kan bli riksdagsledamöter (ändring av 1866 års riksdagsordning § 26)
1873-02-28	Kun	Utländska mosaiska trosbekännare får frihet att välja boningsort
1880-04-30	Skr	Rätt att anta ny församlingsordning
1897-07-26	HDu	[Den som inte formellt utträtt ur mosaisk församling, är skatteskyldig till densamma]
1899-01-09	HDu	Utländska mosaiska trosbekännare ej skattskyldiga till svenska mosaiska församlingar
1899-06-22	KF	Upphävande av de mosaiska församlingarnas skyldighet till fattigvård
1909-08-20	Res	Vigselrätt för rabbiner och religionslärare
1910-09-30 och 1910-12-23		Kyrkoböckers förande: territorialförsamlingar ersätter de mosaiska församlingarna som officiell kyrkobokförande myndighet
1937-06-04		om att husdjur (undantaget fjäderfä och kaniner) inte fick avlivas utan föregående bedövning
1951-10-26		Religionsfrihetslag

FÖRKORTNINGAR: CD=Civildepartementet [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]; ED = Ecklesiastikdepartementet [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]; Gr=Grundlag; HDu = Högsta Domstolens utslag; HVu = Valentin 1924, urkunder; JD = Justitiedepartementet [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]; JoD = Jordbruksdepartementet [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]; ka = konseljakter; KF = Kunglig förordning; Kun = Kungörelse; NJA = *Nytt Juridiskt arkiv*; Prop = Proposition; Res = Resolution; SFS = *Svensk författningssamling*; Skr = Skrivelse.

PUBLICERAT	BAKGRUNDSMATERIAL
SFS 1838:28; HVu	Finansexpeditionen
SFS 1838:39; HVu	
SFS 1849:11, s. 4; HVu	JD:s ka
SFS 1854:72; HVu	CD:s ka
SFS 1860:38; HVu	CD:s ka
Riksdagstryck*; HVu, s. 85.	
SFS 1863:5; HVu	JD:s ka
Riksdagstryck**; HVu, s. 85.	
Riksdagstryck***; HVu, s. 86.	
SFS 1873:13; HVu	CD:s ka
HVu	CD:s ka
NJA 1897:140; HVu	
NJA, 1899:2; HVu	
SFS 1899:52, s. 1; HVu.	
SFS 1909, bih nr 51, s 2; HVu	ED:s ka
SFS 1910:103 och SFS 1910:144	ED:s ka; Bet. 1910****
SFS 1937:313	JoD:s ka
SFS 1951:680; SOU 1949:20	JD:s ka

* Bihang till Samtliga Riks-Ståndens Protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm Åren 1862 och 1863, III. s. 5 (tillgängligt online).

** Bihang till Riksdagens protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm år 1870, III. s. 2 (tillgängligt online).

*** Bihang till Riksdagens protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm år 1870, III. s. 3 (tillgängligt online).

**** Betänkande och förslag rör. Kyrkbokföringen i icke territoriella församlingar. Afg. Den 4 juni 1910... (20 s.) resp. Betänkande med förslag till förnyad förordning ang. kyrkböckers förande. Afg. Den 15 juni 1910... (90 s.).

För att hitta riksdagshandlingar och följa arbetet i riksdagen kan databasen Riksdagens dokument på riksdagens webbplats användas.

2.4.2 Judiska skolor

Från 1950-talet och framåt har daghem och skolor med judisk profil etablerats i Stockholm, Göteborg och Malmö. Arkivhandlingar kan finnas i respektive församlings arkiv, i kommunala myndigheters arkiv, i Skolöverstyrelsens arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg och i Täby/Arninge] samt hos Skolverket. Om lekskolan i Göteborg, se avsnitt 1.3.6, och om daghemmet Chinuch i Malmö, se avsnitt 1.5.5.

Efter Hillelskolan, som började sin verksamhet i Stockholm 1955, finns ett arkiv i privat ägo (litteratur: Magnusson 2018), se även Föreningen Chinuchs handlingar (se avsnitt 1.2.8). För elevkataloger, se avsnitt 4.9.5. Se också handlingar i Stockholms skoldirektions arkiv [Stockholms stadsarkiv]: *Inkomna handlingar från enskilda (privata) skolor*, 1955–1957 (vol. E III a 3:5); *Enskilda skolors arbetsordningar*, 1958–1962 (vol. E 3 C:1) och *Handlingar rörande enskilda skolor*, 1963–1981 (vol. F 3 M:2).

Angående statsbidrag till Hillelskolan, se exempelvis Utlands- och internatskoleutredningens betänkande *Skolgång hemma och borta...* (SOU 1966:55). I utredningens arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns handlingar om Hillelskolan i vol. 4 och 11.

Skolverkets utvärdering *Ämnet judiska studier i grundskolan i Stockholms kommun* (2009, 97 sidor), finns tillgänglig online. En *Förordning* (SFS 2011:398, Utbildningsdepartementet) om *särskild utbildning med judiska studier i grundskolan* trädde i kraft i maj 2011.

Angående hemundervisning (hemskolning) för fyra judiska ortodoxa flickor i Göteborg på grund av religiösa skäl, se Högsta Förvaltningsdomstolens avslag (2013, ref. 49, tillgängligt online) på föräldrarnas ansökan.

2.4.3 Statliga bidrag till trossamfund

1958 års utredning kyrka-stat avgav slutbetänkandet *Svenska kyrkan och staten* (SOU 1968:11). Ett av tio delbetänkanden *Kyrkor och samfund i Sverige* (SOU 1963:39) innehåller en del information om de mosaiska församlingarna. Arkivet efter *1958 års utredning kyrka-stat* (57 vol.) finns i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg, varav vol. 29–32 rör delbetänkandet *Kyrkor och samfund*.

År 1971 inrättades ett statligt bidrag till andra trossamfund än Svenska kyrkan vilket 1974 fick en mer permanent karaktär. En *Förordning om statsbidrag till vissa trossamfund* (SFS 1974:404, senare ersatt av SFS 1989:271) utfärdades. Inledningsvis fick bara kristna trossamfund stöd, men kort därefter också bland annat judiska samfund. Stödet fördelades till en början av Sveriges frikyrkoråd, som inrättade en särskild nämnd för ändamålet.

Denna fick 1989 en särskild instruktion och 2000, samma år som Svenska kyrkan förlorade sin ställning som statskyrka, blev den formellt en statlig myndighet med namnet *Nämnden för statligt stöd till trossamfund*. Den 1 juli 2017 ändrades dess styrform till en rådighetsmyndighet med namnet *Myndigheten för stöd till trossamfund* (SST). Myndigheten samlar årligen in statistik från Judiska centralrådet vilken redovisas (dock ej på församlingsnivå) i myndighetens årsredovisning, tillgänglig på myndighetens webbplats.

I samband med stat-kyrkareformen 2000 infördes *Lagen* (SFS 1999:932) *om stöd till trossamfund*, i vilken villkoren för statsbidraget reglerades. En ny associationsform, registrerat trossamfund, infördes också genom *Lagen* (SFS 1998:1593) *om trossamfund*. Kammarkollegiet fick i uppdrag att pröva ansökningar och ansvara för registret.

En utredning om översyn av statens stöd till trossamfund tillsattes 2016. Dess arkiv (0,3 hm) finns i Riksarkivet i Täby/Arninge. Utredningens betänkande *Statens stöd till trossamfund i ett mångreligiöst Sverige* (SOU 2018:18, Kulturdepartementet) överlämnades i mars 2018.

2.4.4 Kosherslaktfrågan

Efter att slakt utan bedövning förbjödits från och med 1938 använde de svenska judarna olika bedövningsmetoder med hjälp av el eller gas, som fram till 1979 kunde accepteras såväl av den svenska lagstiftningen som av judiska religiösa auktoriteter. Därefter har kosherslaktat kött importerats.

Flera riksdagsmotioner har lagts fram för ett borttagande av förbudet mot kosherslakt, men också med krav på att regeringen ska söka undantag i EU så att Sverige kan förbjuda import av kött från djur som slaktats utan bedövning och på att regeringen ska kräva generella förbud mot obedövad slakt inom hela unionen. Inga av dessa motioner har dock lett till någon lagändring.

För en översikt över regelverk, utredningar, rapporter, riksdagsmotioner med mera, som kan vara utgångspunkt för vidare forskning, se Bergman 1995, där också hänvisningar finns till skrivelser från judiska företrädare, andra debattörer och insändarskribenter, och Enkvist 2013, s. 123–169. För perioden därefter, se ovannämnda onlinedatabaser.

2.4.5 Naziguldkommissionen och Levande historia

Arkivet efter *Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget* (den så kallade Naziguldkommissionen) 1997–1999 (3,3 hm) finns i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg (delvis villkorat). Kommissionen tillsattes i februari 1997 (Utrikesdepartementet) för »att skapa

största möjliga klarhet i vad som kan ha hänt i Sverige när det gäller egendom av judiskt ursprung som förts hit i samband med judeförföljelserna före och under andra världskriget». Kommissionen fick i december ett tilläggsdirektiv att med förtur utföra den del av sitt uppdrag som avsåg Riksbankens guldaffärer, vilket ledde till interimrapporten *Naziguldet och Riksbanken* (SOU 1998:96). Slutrapporten fick namnet *Sverige och judarnas tillgångar* (SOU 1999:20).

Som en konsekvens av kommissionens konstaterande att det inte kunde uteslutas att Riksbanken under andra världskriget tagit emot så kallat smittat guld beslöts att Riksbanken skulle lämna ett bidrag på 40 miljoner kronor till grundandet av ett institut för judiska studier, Paideia – The European Institute for Jewish Studies in Sweden (se t.ex. Finansutskottets betänkande 1999/2000:FiU23).

Vid samma tidpunkt påbörjades också den svenska informationsinsatsen »Levande historia« som permanentades 2003 då den statliga myndigheten *Forum för levande historia* började sin verksamhet. Följande arkivhandlingar finns i Riksarkivet i Täby/Arninge:

- *Kommittén för Levande Historia* (YK 5252), 1997–2003 (40 vol.).
- *Kommittén Forum för Levande Historia med Projekt Levande Historia* (YK 6047), 1998–2000 (36 vol.).
- *Utredningen om Forum för Levande historia* (YK 6048), 2003 (6 vol.).

2.4.6 Nationell minoritet

I december 1999 beslutade riksdagen att erkänna judar som en av fem nationella minoriteter och jiddisch som ett av fem nationella minoritetsspråk genom ratificering av två Europarådskonventioner. Målet var att skydda och främja de nationella minoriteterna och deras språk. Konventionerna ratificerades den 1 februari och trädde i kraft den 1 juni 2000. En *Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk* (SFS 2009:724) började gälla den 1 januari 2010.

I syfte att erhålla fördjupad kunskap om minoritetspolitikens effekter genomfördes på riksdagens konstitutionsutskotts uppdrag och utgavs en *Kunskapsöversikt om nationella minoriteter*. Rapport från riksdagen 2011/12 RFR11 (Riksdagstrycket, Stockholm 2012).

2.4.7 Frågan om manlig omskärelse

Vid sidan av kosherslakt har debatten stundtals varit intensiv kring religiöst motiverad omskärelse av pojkar. En särskild lag (SFS 2001:499) reglerar

manlig omskärelse. Se vidare Enkvist 2013, s. 170–204, med hänvisning till förarbeten, samt till ovanstående onlinedatabaser.

2.4.8 Utredning om Museum över Förintelsen

År 2019 tillsattes *Utredningen om ett museum om Förintelsen* (YK 6586), vars arkiv (0,2 hm) består av handlingar 2019–2020 [Riksarkivet i Täby/Arninge]. Utredningen ledde fram till betänkandet *Sveriges museum om Förintelsen* (SOU 2020:21).

Den 6 juni 2019 nyinvigdes Judiska museet i Gamla stan i Stockholm i de lokaler som hyste synagogan mellan 1795 och 1870. Högst upp till höger syns den gamla kvinnoläktaren. Fotograf: Jason Andersson/Studio Emma Svensson. Foto från Judiska museet.

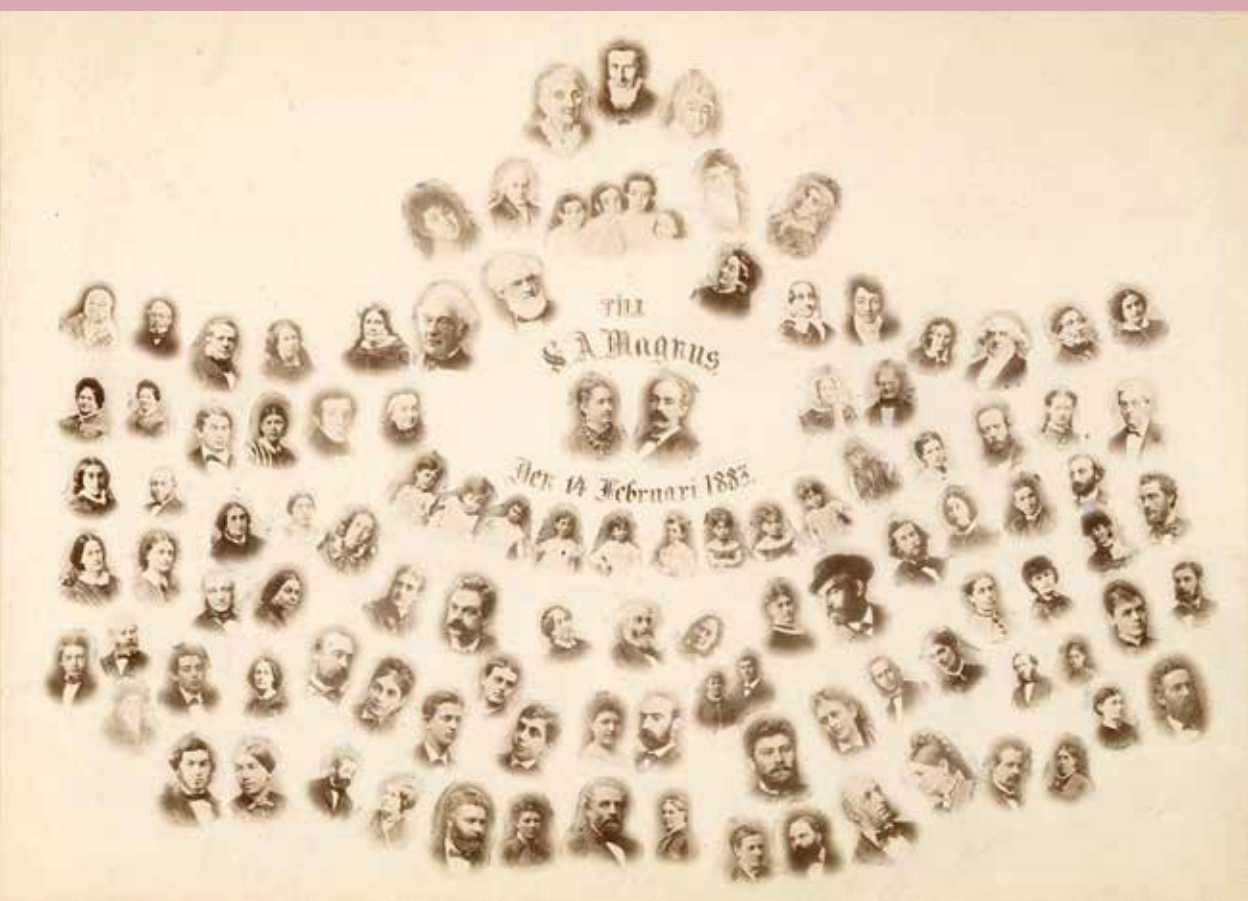
August Abrahamson med sina närmaste (»Herrskapet på Nääs«). Abrahamson grundade det internationellt kända slöjdseminariet på Nääs i Västergötland. Fotograf: Carl Victorin 1892. Foto från Västergötlands museum/DigitaltMuseum.

3.

Person- och släktforskning

I detta kapitel fokuseras på vad som särskiljer släktforskning om judar från släktforskning om icke-judar. Redogörelsen begränsas till vad som kan påträffas i svenska arkiv, men avslutningsvis ges sökvägar till information som kan vara viktiga ledtrådar i forskning i utländska arkiv för den som vill försöka spåra de judiska rötterna ännu längre tillbaka.

Person- och släktforskning hänger samman. Renodlad släktforskning klargör släktförhållanden mellan olika individer och forskaren intresserar sig mest för ganska basala biografiska uppgifter som levnadsdata, bostadsorter, yrken med mera. Ganska snart brukar dock ett fördjupat personintresse uppstå och man vill ha mer »kött på benen« om enskilda släktmedlemmar. Många judar har haft dramatiska levnadsöden och inte minst ättlingar till personer som mördats i eller överlevt Förintelsen har fått ett ökat intresse av att få veta mer detaljer om sina anhörigas öden.

Släkttavla. Foto från Judiska museet.

3.1 Perioden fram till 1860

3.1.1 Material i församlingsarkiven

Fram till mitten av 1800-talet bodde nästan alla judar i någon av de fyra »tillåtna« städerna. De mosaiska församlingarna i dessa städer förde i olika omfattning register över sina medlemmar.

Stockholmsförsamlingens folkbokföring och medlemsregistrering ingår i delarkivet »Kyrkböcker«. Uppgifter före 1860 finns i de två äldsta församlingsböckerna (A I:1–2), se vidare avsnitt 3.3.1. Födelse- vigsel- och dödböcker saknas före 1895, men förteckning över begravda finns från slutet av 1700-talet, se vidare avsnitt 3.3.1. Volymen D 7 f:1 i församlingens huvudarkiv består av församlingens äldsta gåvobok (odaterad) med hebreisk skrift, innehållande alfabetiskt personregister och en förteckning över vilka belopp varje person gett.

Göteborgsförsamlingens församlingsböcker börjar först 1874, men födelseböcker finns från 1802, död- och begravningsböcker från 1824, vigselböcker från 1825 och mantalslängder 1818–1859. Se vidare avsnitt 3.3.3 och 3.3.4. I volymen D 7:1 finns även förteckningar över församlingsmedlemmar, som intill 1828 i staden vunnit skydd (skyddsjudar).

Beträffande Norrköpings- och Karlskronaförsamlingarnas material före 1860, se avsnitt 3.3.6 respektive 3.3.7.

3.1.2 Material i myndighetsarkiv

Förutom i de mosaiska församlingarnas arkiv kan personhistoriska uppgifter påträffas om de tidigaste invandrade och infödda judarna i olika myndigheters arkiv. En bra ingång till detta material är Ellen Raphaels excerptsamling [Stockholms judiska församlings arkiv, Riksarkivet i Täby/Arninge]. Originaldokument finns bland annat i

- *Kommerskollegiums, Kammarkontorets arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], som innehåller årsberättelser om judar i städerna (serie D i 2) med insända förteckningar 1784–1859 från myndigheter (magistrat/ rådhusrätt, hallrätt) i de städer där judar hade tillstånd att uppehålla sig (3 vol.).

ELLEN RAPHAELS SAMLING

Ellen Raphaels samling av excerpter är en utmärkt genväg till handlingar i olika arkiv och innehåller också släkttavlor och andra sammanställningar. Samlingen innehåller uppgifter till 1919 (ibland även därefter), dock bara rörande de judiska familjer som invandrade till Sverige fram till de första decennierna på 1800-talet.

Samlingen (1,4 hm) är ett delarkiv i *Stockholms judiska (mosaiska) församlings arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge]. Det är inte digitiserat, men en detaljerad arkivförteckning finns i NAD. Arkivet består av totalt 19 volymer, numrerade 1–17 (samt 8a och 12a):

- Vol. 1-8a innehåller 130 kuvert (några saknas) och består av excerpter från de mosaiska församlingarnas arkiv och från olika centrala myndigheter, från rådhusrätter, kämnärsrätter med mera, men också av några släkttavlor och liknande sammanställningar.
- Vol. 9–11 innehåller genealogiska uppställningar, familjevis, i alfabetisk ordning.
- Vol. 12–16 innehåller genealogiska notiser, i huvudsak alfabetiskt ordnade. I vol. 12 finns även »Ur Mosaiska församlingens hebreiska böcker och protokoll«, i vol. 15 finns även »Göteborgs judar« och i vol. 16 »Tidningsklipp 1898–1904«.
- Vol. 17 innehåller »Förteckning öfver judarna. Upplagd 1806(?), manuskript i Stockholms stadsarkiv, avskrift av Ellen Raphael i oktober 1909.«

Ellen Raphael gav själv aldrig ut någon bok, men hennes material har använts av flera författare. Hon upprättade själv två värdefulla personregister baserade på hennes samlingar:

- Personregister över de judar som publicerades i Isaac 1932, s. 323–359 och Isaac 2008, s. 281–318.
 - Personregister till *Gamla judiska gravplatser i Stockholm* (Stockholm 1927), s. 149–162. Boken finns tillgänglig online på Adat Jeschuruns webbplats.
-

Ellen Raphael i den närmaste släktkretsen på ett fotografi taget 1896 för Geskel Salomans (Ellens morfars) 75-årsdag. Övre raden från vänster: Axel Raphael (Ellens far), Marianne Raphael (Ellens syster), Ellen Raphael, Axel Hirsch (Ellens kusin), Oscar Hirsch (änkling efter Ellens moster). Nedre raden: Cecilia Raphael (Ellens mor), Olga Raphael (Ellens syster) samt Nathalia Saloman (Ellens moster). Fotograf: Waldemar Dahllöf. Foto från Judiska museet.

PUBLICERADE OCH OPUBLICERADE SLÄKTUTREDNINGAR

Många av de tidigast invandrade judiska släkterna har ofta varit föremål för släktutredningar och är också väl företedda i den genealogiska litteraturen:

- *Svenskt biografiskt lexikon* (SBL) är ett personhistoriskt standardverk som numera finns tillgängligt online på Riksarkivets webbplats. SBL påbörjades 1917 och har hunnit till bokstaven S. Många av de tidigast invandrade judiska släkterna finns med bland släktartiklarna. Från och med band 16 (som började med uppslagsordet Fich) hade publiceringen av dessa föregåtts av forskning i primärkällor.
 - *Svenska släktkalendern* har utkommit sedan 1912 och bygger i regel på inskickade uppgifter från släktmedlemmar. Här finns flera judiska släkter redovisade. Förteckningar finns på släktkalenderns webbplats.
 - I *Släktforskarnas årsbok* finns några artiklar av Carl Henrik Carlsson med utredningar om svensk-judiska släkter och deras ursprung i ryska Polen: Hirschfeldt, Krugman, Rosenbaum (1997), Felländer (1999), Gottfarb (2000) samt Pagrotsky (2006). I *Släkt och hävd* finns artiklar av Martin Ivarsson om slakten Leman (1951) och av Carl C:son Kjellberg om Raphael Benjamin från Karlsruhe och hans släkt (1958).
 - *Publicerade och opublicerade monografier* över enskilda släkter. Även biografier över enskilda judar kan innehålla släktutredningar.
 - *Simonis samling*. Rudolf Simonis (1893–1965) kom som tyskjudisk flykting 1937 till Sverige och gjorde många släktutredningar, bland annat åt svenska judar. Hans samling finns i Leo Baeck Institute, Center for Jewish History, New York och är även tillgänglig online.
 - Många *släktsammanställningar* har av privatpersoner lagts ut *online* på exempelvis Geni, MyHeritage, Ancestry, JewishGen eller Family search. Kvalitén på dessa sammanställningar varierar och ibland kan felaktiga uppgifter spridas. Detta bör främst ses som ett slags genväg till forskning i förstahandskällor, vilket underlättas i de fall det finns direkta länkar eller referenser dit.
-
-

- *Skrivelser till Kungl. Maj:t* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Överståthållarämbetet i Stockholm och magistraterna i Göteborg, Norrköping och Karlskrona skickade på anmodan in listor över alla judar i respektive stad 1807. Dessa finns i avskrift i Olán 1924, s. 58–74 och i Valentin 1924, s. 199–201 (Stockholm med angivande av födelseort och ankomstår), s. 218f (Göteborg) och s. 222 (Norrköping).
- *Skrivelser till Kungl. Maj:t* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] till vilket finns ett digitiserat personregister 1640–1840 på Riksarkivet/Digitala forskarsalen.
- Ämnessamlingen *Enskildas ansökningar och suppliker*, 1541–1840 (16 hm). Personregister finns [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].
- Ämnessamlingen *Biographica* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg, finns även digitiserad på Riksarkivet/Digitala forskarsalen], som tillkom under 1800-talet och som innehåller inkomna skrivelser m.fl. handlingar från 1600-talet till 1840 till Kungl. Maj:t., Justitierevisionen/Högsta domstolen m.m. Samlingen är alfabetisk och det finns även ett alfabetiskt efternamnsregister i pärmar i forskarexpeditionen i Marieberg.
- Ämnessamlingen *Acta Ecclesiastica* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], i vilken som nämnts ingår två volymer (140–141; tillgängliga online på Arkiv Digital) om judar och omvända judar. I vol. 140 finns flera till myndigheter inskickade listor över judar i Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona mellan 1792 och 1825. I vol. 140 finns också åtskilliga suppliker från enskilda judar rörande dispenser från judereglementet med mera. I *Ellen Raphaels excerptsamling*, vol. 8, kuvert 112, finns avskrifter av flera av dessa.

Förteckningar över judars vigslar 1781–1838 finns noterade i Livgardets Barnhuskassa (avskrift i *Ellen Raphaels excerptsamling*, vol. 8, kuvert 107) dit en avgift skulle erläggas enligt judereglementet 1782, § 23.

- Det kan också finnas *passhandlingar* bevarade efter invandrade och infödda judar. Enligt en förordning 1811 och ett påbud 1812 måste såväl svenska medborgare som utlänningar medföra pass vid alla resor inom och utom landet. Passtvänet upphörde 1860.

Passen utfärdades normalt av länsstyrelsen men även av magistraten i städer som saknade länsstyrelse och kan finnas bevarade i respektive arkiv, ibland med register [landsarkiven; en del register finns tillgängliga på Riksarkivet/Digitala forskarsalen]. Justitiekanslern erhöi avskrifter av utfärdade pass från de lägre instanserna. Dessa *passjournaler* finns i *Justitiekanslerns arkiv*, Huvudarkivet 1719–1994, serie E III cf [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Volymer E III cf:59 (juli–december 1827) och 60 (januari–

Uttag af Protocoll, hållet i K. Kongl. Mayt. och Rikens Commerce Collegium den 14 aug. 1780.

Vi ingifven skrift anhölet Levin Samuel af judiska Nation, att som han med behörigt Privilegium så wäl i Dömitz som Schwerin ifrån år 1766 idkat handel med Warenhandels wahren och nippen, Kongl. Collegium wille tillåta honom att samma handel jämwäl här i Staden få fortsätta. Och skunn Kongl. Collegium ännu och inman Kongl. Mayt. utfördat dess nådiga reglemente för den judiska Nationen och han tilldelat Levin Samuel några wisse utstakade wä böjeliga rättigheter; till wäl och som Kongl. Mayt. höga aflyt med en fri religions öfning här i riket för ommående Nation, warit, All de efter sin hithörant måge redeligen föda sig med hvad de lort, samt Kongl. Collegium styrligt det må Levin Samuel tillä widare obhindrat få idka nippenhandel dock utan att hålla öppen bod - - - -

Acta Ecclesiastica Suppliken af judar och ommående judar

Excerpt ur Ellen Raphaels samling, Stockholms judiska (mosaiska) församlings arkiv, vol. 8, kuvert 112, Riksarkivet i Täby/Arninge.

april 1828) är digitiserade och tillgängliga online på Riksarkivets webbplats. Dessutom har *Genealogiska Föreningen* ett pågående registreringsprojekt av passhandlingar med för närvarande 400 000 poster med länkar till bilder av originalhandlingarna, varav 60 procent gäller åren 1813–1821 och resten främst 1822–1860. Registret finns digitalt på föreningens webbplats och är tillgängligt för medlemmar. Av namnen att döma finns åtskilliga judar med i materialet, och i enstaka fall ger sökordet »jude« träff i yrkes- eller anmärkningsfältet. Man kan även söka på exempelvis födelseort och hemort.

- *Diverse lokalt material* i Stockholms, Göteborgs, Norrköpings, Karlskrona och Marstrands rådhusrätts- och magistratsarkiv m.m., se exempelvis utdrag i Ellen Raphaels excerptsamling.

Litteratur: Valentin 1924 och Ivarsson & Brody 1956 innehåller flera personhistoriska uppgifter rörande de tidigaste judarna i Sverige inklusive referenser till källor. Detsamma gäller *Svenskt biografiskt lexikon*, se s. 70.

3.2 Folkbokföring allmänt från 1860 och framåt

Judar bosatta i Sverige är och har i regel varit folkbokförda på samma sätt som landets övriga invånare, d.v.s. fram till 1991 vanligtvis i den territoriella kristna församling inom vars område de var bosatta. Många var dock mellan 1860 och 1910 folkbokförda i en icke-territoriell mosaisk församling (se avsnitt 3.3). Hur folkbokföringen av mosaiska trosbekännare gick till kan ibland verka förvillande för släktforskaren.

För närmare information om hur man generellt använder det svenska folkbokföringsmaterialet hänvisas till allmänna handböcker om släktforskning. De för släktforskaren viktigaste längderna är *husförhörlängder* (från 1895 kallade *församlingsböcker*), *flyttningslängder*, *födelseböcker*, *vigselböcker* och *dödböcker*. Detta arkivmaterial finns tillgängligt digitalt online (dock inte för alla mosaiska församlingar) via Riksarkivet/Digitala forskarsalen och ArkivDigital. ArkivDigital har också ett mycket användbart register över Sveriges befolkning 1820–1947 med länkar direkt till husförhörlängderna/församlingsböckerna (dock ingår inte de mosaiska församlingarna) och till Rotemansarkivet i Stockholm 1878–1926.

För uppgifter om judiska (och andra) invandrare är dessutom *inflyttningsattester* ofta en värdefull källa, eftersom dessa kan innehålla namn på den inflyttades föräldrar.

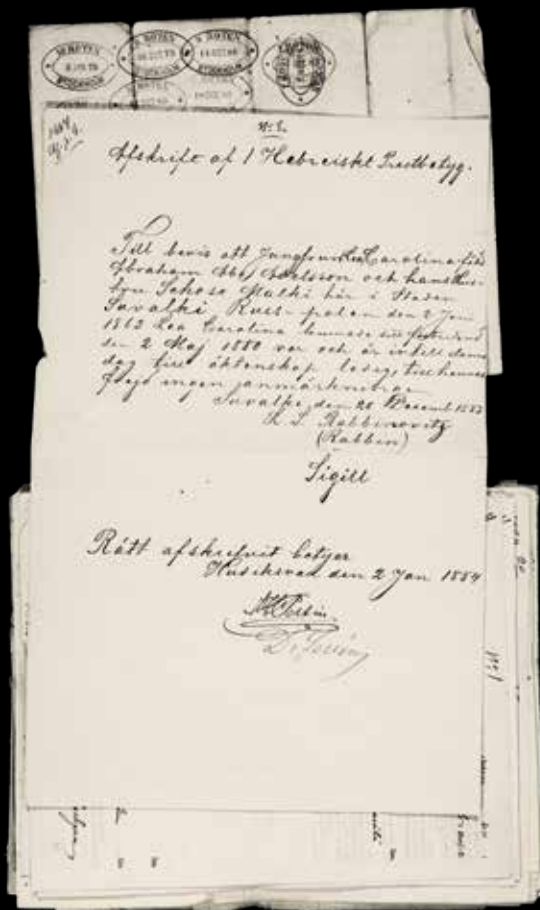
Före religionsfrihetslagens införande 1952 noterades i kyrkobokföringen om en person var mosaisk (eller annan »främmande«) trosbekännare, där-efter skulle bara »icke tillhörande Svenska kyrkan« antecknas.

Användbara är också de *utdrag ur födelse- vigsel- och dödböcker* för varje år från 1860 till och med 1949 som skickades in till *Statistiska centralbyrån* (SCB) och finns i dess arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge] och tillgängliga online hos Riksarkivet/Digitala forskarsalen (samtliga) och hos ArkivDigital (1925–1947). På Ancestrys webbplats finns dessutom födelseuppgifterna 1860–1947 namnindexerade. Många av namnen har blivit förvanskade i detta register, men det finns länkar till originalkällan. För perioden 1950–1967 finns födelseaviser och avtryckskort angående vigslar och dödsfall från 1950 till andra kvartalet 1967 [Riksarkivet i Täby/Arninge, ej tillgängliga online].

INFLYTTNINGSATTESTER

För uppgifter om judiska (och andra) invandrare är inflyttningsattester en värdefull källa, eftersom dessa ofta innehåller namn på den inflyttades föräldrar.

Här ser vi ett »hebreiskt prästbetyg» från rabbinen i Suwalki, ryska Polen, i svensk översättning. Genom intyget får vi veta vad Lea Carolina Adelsons föräldrar hette. Hon var en av fem syskon Adelson som kom till Sverige under slutet av 1800-talet, men ingen av deras födslar är noterade i de bevarade födelseböckerna från Suwalki.

En mycket användbar genväg är de *utdrag ur husförhörslängder och församlingsböcker* för vart tionde år 1860–1940 och 1945 samt mantalslängder 1950, 1960, 1970, 1975, 1980, 1990 och 2000 som är digitiserade och/eller registrerade. De finns i varierande grad tillgängliga dels online i Riksarkivet/Digitala forskarsalen («folkräkningar», »församlingsutdrag») och hos Arkiv Digital, dels i form av cd-rom-skivor, dvd-skivor eller usb-minnen från Sveriges släktforskarförbund som också gett ut *Sveriges dödbok* (dvd-skiva eller usb-minne), den senaste (version 8) omfattar åren 1830–2020. För en översikt över forskning i denna typ av modernt material, se exempelvis Johnsson 2018.

För efterkrigstidens invandrare kan man om man känner till födelse-datum också lätt få fram en del biografiska uppgifter ur Riksskatteverkets personnummerregister, 1947–ca 1987 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], som är ett manuellt kortregister i personnummerordning.

En bra genväg till alla mosaiska trosbekännare folkbokförda i Sverige 1904 är en samlad förteckning i *Dissenterskattekommitténs arkiv* med totalt 57 längder över personer som 1904 inte tillhörde statskyrkan och med hänvisning till församlingsböckerna. Kommittén utredde frågan om främmande trosbekännares skattskyldighet till svenska kyrkan [Kommittéarkiv, YK 71, Riksarkivet i Stockholm/Marieberg, ej tillgängligt digitalt].

Det finns även lokala och regionala registreringsprojekt, exempelvis *Demografiskt databas Södra Sverige* [tillgänglig online], upprättad av Riksarkivet i Lund med register över födda, vigda och döda för Skåne, Blekinge och Halland för perioden 1650–1900. Registret är inte komplett men omfattar Malmö mosaiska församling, liksom Helsingborg, Kristianstad och andra orter där judar bott.

3.3 De mosaiska församlingarnas folkbokföring och medlemsregistrering

Vad gäller folkbokföring av just mosaiska trosbekännare hade »de ju-re«-församlingarna folkbokföringsuppdrag för sina medlemmar mellan 1860 och 1910. Enligt kyrkobokföringsförordningen 1894 skulle dock de som inte bodde i den stad där den mosaiska församlingen låg upptas i sin hemorts statskyrkoförsamlings böcker. Efter 1910 blev alla landets judar åter folkbokförda där de fysiskt bodde, även om de mosaiska församlingarna fortsatte att föra förteckningar över sina medlemmar som liknade den officiella folkbokföringen. I de mosaiska församlingarnas arkiv finns också inskickade årsvisa listor över mosaiska trosbekännare från de kristna församlingar som hörde till respektive mosaiska församlings upptagningsområde.

Sammanställningar över församlingsmedlemmar eller potentiella sådana kan också finnas i ansökningar om församlingsbildande eller i olika församlingsrelaterade tvister (se under respektive församling i kapitel 1).

3.3.1 Stockholmsförsamlingens folkbokföringsmaterial med mera

Den del av Stockholmsförsamlingens folkbokföringsmaterial och liknande som är deponerad i Riksarkivet i Täby/Arninge finns främst i delarkivet *Kyrkböcker*. Alla mikrofilmade och skannade handlingar till och med omkring 1925 är fria för forskning och mycket finns tillgängligt online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen.

- *Församlingsböcker* (»kyrkböcker«) inklusive register till dessa finns från 1825 till 1943 (serie A I) och omfattar 10 volymer, samtliga tillgängliga online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen, förutom vol. 4–5 som omfattar åren 1894–1943.

Volym A I:10 är den så kallade *främlingsboken*, 1860-tal–1917, med vissa uppgifter till 1932, inklusive register. Den innehåller uppgifter om indivi-

TABELL 4. Startår för de mosaiska församlingarnas folkbokföring.

FÖRSAM- LINGSBOK		FÖDELSEBOK		VIGSELBOK		DÖDBOK	
		Orig	SCB	Orig	SCB	Orig	SCB
Stockholm	1822	1895	1860	1895	1860	1895	1860
Göteborg	1874	1802	1860	1824	1860	1824	1860
Norrköping	1834	1860	1860	1860	1860	1860	1860
Karlskrona	1864	1895	1860	1834	1860	1829	1860
Malmö	1879	1876	1878	1878	1878	1876	1878
Kalmar	1886	1904	1888	1904	1888	1904	1888
Oskarshamn	1889	1893	1890	1895	1891	1895	1891
Växjö	1900	saknas	1888	saknas	1888	saknas	1887
Sundsvall	1904	1905	1904	1909	1904	1904	1904
Halmstad	saknas	saknas	1903	saknas	1903	saknas	1903

ANM. Orig = Originalbok. SCB = Statistiska centralbyråns utdrag. Observera att gravlängder ibland finns ännu tidigare än dödböcker, exempelvis för Stockholm från 1780, Malmö från 1873 och Kalmar från 1880. Karlstadsförsamlingen grundades formellt först 1919, det vill säga efter att de mosaiska församlingarna förlorat rätten till officiell folkbokföring, och förde veterligt inga motsvarade längder över sina medlemmar.

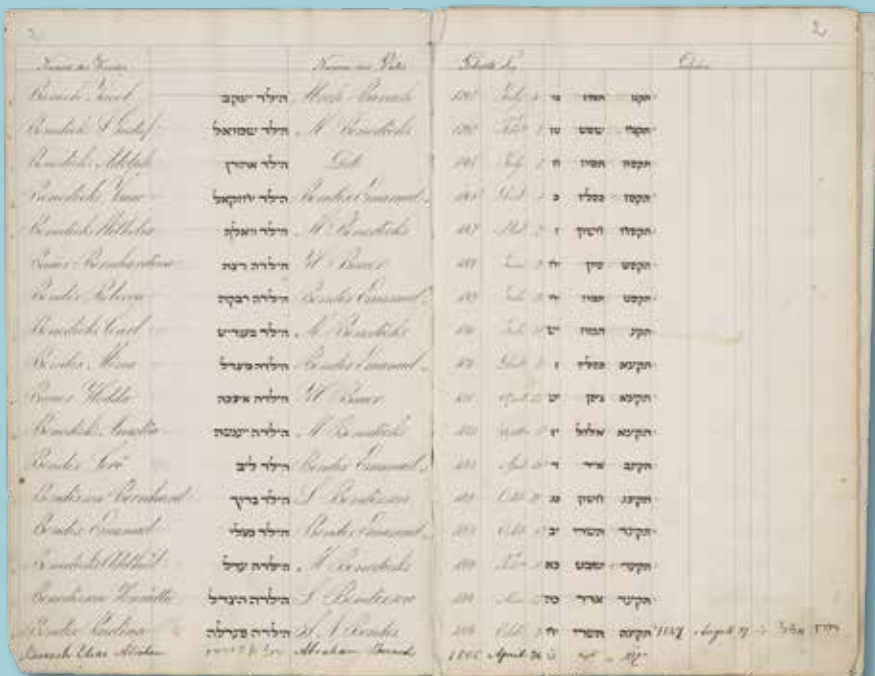
der som inte var församlingsmedlemmar, d.v.s. icke-svenska medborgare, inklusive många som bodde utanför Stockholm.

- *Födelse-, vigsel- och dödböcker* finns bevarade först från 1895, men utdrag skickades in till Statistiska centralbyrån från 1860 och framåt (se avsnitt 3.2). För 1871 (döda) och 1872–1879 (födda) finns även utdrag ur längderna för »Främmande Israeler», d.v.s. sådana som saknade svenskt medborgarskap och inte tillhörde Stockholmsförsamlingen. Serien *Födelseböcker* (C) består av vol. 1 (1895–1925), som finns tillgänglig online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen, och av vol. 2 (1953–1956).
- Ett komplement till födelseböckerna är några bevarade *mohelböcker*. Dessa finns för vissa år mellan 1769 och 1889 i *Huvudarkivet* (vol. D 3:1–3) och är alla tillgängliga online via Riksarkivet/Digitala forskarsalen. Vol. 1 innehåller två omskärelser utförda i Stockholm 1778 och 1779; vol. 2 omfattar perioden mellan 1820 och 1851 och noterar 119

STOCKHOLMSFÖRSAMLINGENS ÄLDSTA »KYRKOBOK«

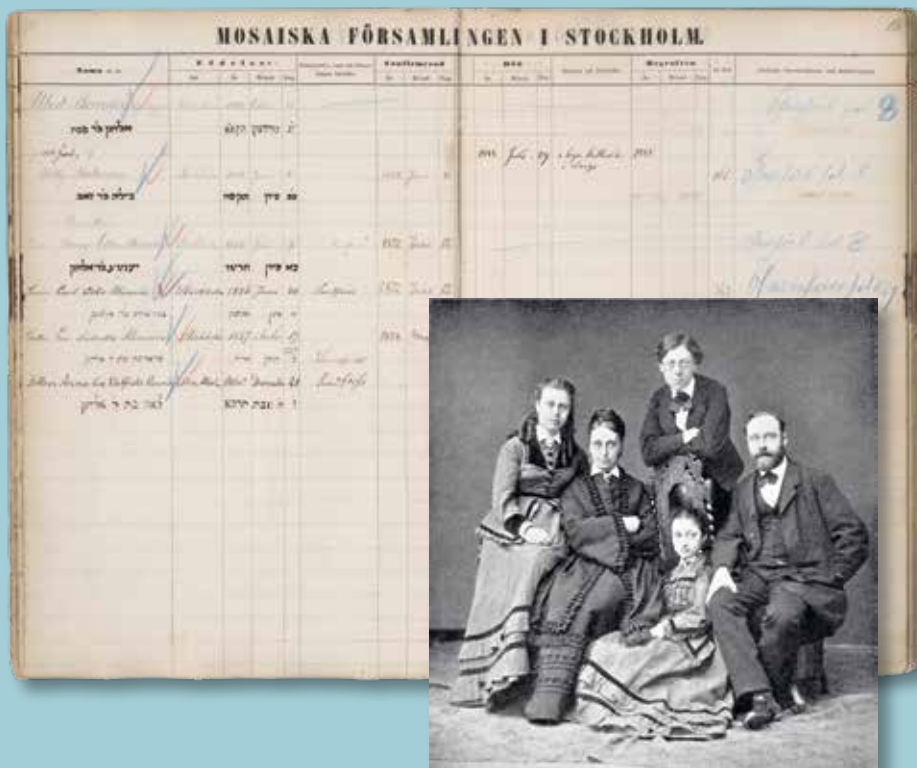
Uppslag ur Stockholms mosaiska församlings församlingsbok («Äldsta kyrkoboken»). Kyrkoboken är egentligen en födelsebok, upplagd 1822, med födelseuppgifter om personer födda från och med 1781. Alfabetiskt ordnad enligt efternamn och inom varje bokstav kronologiskt ordnad enligt födelseår. Som synes är även det hebreiska namnet angivet.

Observera att mer detaljerade uppgifter om de äldsta församlingsmedlemmarna kan finnas i förteckningarna över begravda i delarkivet Israelitiska Sjukhjäls- och Begravningsällskapet. En genväg till information om många av de äldsta församlingsmedlemmarna är Ellen Raphaels samling, se avsnitt 3.1.2.

STOCKHOLMSFÖRSAMLINGENS NÄST ÄLDSTA FÖRSAMLINGSBOK

Albert och Betty Bonnier och deras barn noterade i Stockholmsförsamlingens näst äldsta församlingsbok (A I:2), som är mer detaljerad än vol. A I:1. Den upprättades 1855 efter att församlingen begärt uppgifter från sina församlingsmedlemmar. I volymen infördes även uppgifter om då avlidna släktingar till dessa. Volymen går fram till 1894, med vissa uppgifter till 1916. Som synes anges även namn och levnadsdata med hebreiska bokstäver.

Judiska (Mosaiska) församlingen i Stockholm, Kyrkböcker, vol. A I:2, uppslag 18, Riksarkivet i Täby/Arninge. Tillgänglig online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen. Fotografiet av familjen Bonnier av okänd fotograf/Wikimedia commons.

STOCKHOLMSFÖRSAMLINGENS »FRÄMLINGSBOK«

Stockholmsförsamlingens så kallade främlingsbok är en för släktforskare användbar men ibland förbisedd källa. Den fördes från 1860-talet till 1917 med vissa uppgifter till 1932 och inkluderar register. Den innehåller uppgifter om judar som inte var församlingsmedlemmar, såväl sådana bosatta i Stockholm som i landsorten.

Bilden visar vänstra sidan av uppslag 16. På den högra sidan noteras bland annat att Abraham Zell »vistas i Sundsvall sedan 1868«, att familjen Sacharias (Zacharias) finns införd först på annan plats (uppslag 19) i främlingsboken, och därefter på uppslag 54 i »den ordinarie« församlingsboken (d.v.s. A I:6), vilket torde ha att göra med att Marcus Zacharias blev svensk medborgare 1873. När det gäller familjen Peltin får vi bland annat veta att sonen Albert drunknade den 18 augusti 1874 i Sundsvall och begrovs fyra dagar senare på »härvarande kyrkogård«, och att dottern Anna dog 17 maj 1876 i Sundsvall av hjärtslag och begravdes fyra dagar senare.

Name	Filiation	Subject received	Filiation			Baptismal name	Length of the present baptismal name	Victor his real other than King's children		Militia category all present and future
			Je	Month	Day			Mal	Uta	
Graham Zell אברהם ב' אלכסנדר	Prof. Oshon	Oshon	1879	April	11		0		1	0
Marcus Lazarus מרדכי נחש ב' זכריה	Luzakki	Gollberg	1879	Nov.	10					
Prof. Gollberg 22 April 1885 Ruben Haselstein יזקב ב' אריה ל' ב	Westminster	Gollberg	1882	Jan.	8					
<u>David Rosen</u> Yonah Herman Lazarus צבי ב' נ' צבי	Garben: Prof.		1881	Mar.	25					
Zebi Hirsch Peltin יצחק ב' אריה ב' משה	Luzakki		1894	April	28					
<u>David Rosen</u> Hanna Metelsky חנה נחש ב' בנימין	Prossnitz (Pr.)		1892	June	6					
<u>David Rosen</u> Lara Peltin לורה ב' יצחק צבי	Kalmar		1870	June	15					
Lara Peltin אב' אריה ב' יצחק צבי	Kalmar		1871	July	28					
Lara Peltin מרדכי אריה ב' יצחק צבי	Kalmar		1872	June	17					
Lara Peltin הנצח ב' יצחק צבי	Luzakki		1875	June	29					

omskärelser och vol. 3 (kopia; original hos Judiska museet) omfattar 190 omskärelser utförda 1854–1889. I såväl vol. 2 som vol. 3 finns även noterat omskärelser gjorda på pojkar födda utanför Stockholm, exempelvis i Norrköping. Josef Zacharias mohelbok, 1927–1963 (1 vol.), finns på Judiska museet.

- *Vigselböcker* (serie E) finns från 1895–1991 (5 vol.). Vol. 1 (1895–1912) finns tillgänglig online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen. Det gör även vol. 3 (1895–ca 1934) som är ett register till vigselboken men som endast omfattar personer som inte finns registrerade i församlingsboken, d.v.s. personer som inte var medlemmar i församlingen. *Bilagor till vigselböcker, lysningsbevis m.m.* finns 1957–1988 (vol. H V:1).
- *Död- och begravningsböcker* (serie F) finns från 1895 till 2000 (6 vol.). Vol. 1 omfattar 1895–1920 och finns tillgänglig online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen, liksom vol. 3 som utgör ett alfabetiskt register 1895–1937 som dock endast omfattar personer som inte finns registrerade i församlingsboken, d.v.s. icke-församlingsmedlemmar.
- Eftersom död- och begravningsböckerna börjar så sent är serien *Förteckningen över begravda 1772[sic!]-1955* ett viktigt komplement. Serien finns i delarkivet *Israelitiska Sjukhjälps- och Begravningsällskapet* (vol. D 1:1–4, delvis tillståndsbelagt; vol. 1–2 dessutom tillgängliga online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen).

Observera att boken *Gamla judiska gravplatser i Stockholm* (Stockholm 1927) innehåller avskrifter och översättningar av alla gravstenar på Aronsbergs och Kronobergs begravningsplatser jämte kompletterande personuppgifter. Boken finns tillgänglig online på Adat Jeschuruns webbplats.

- *Konfirmationsböcker* (serie D I) finns 1895–1943 (2 vol.). Vol. 1 (1895–1943) finns på mikrokort, fritt tillgänglig till och med 1910. Vol. 2 (1895–1933), som finns online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen, är ett register som endast omfattar personer som inte finns registrerade i församlingsboken, d.v.s. icke-församlingsmedlemmar.
- *In- och utflyttningslängder* finns för 1895–1911 (vol. B:1) och därutöver ett alfabetiskt register över »Församlingens medlemmar, som på grund af Kungl. Förordning af den 23 dec. 1910 blefvo afförda till sina resp. territoriella församlingar« (vol. B:2). Bägge volymerna är tillgängliga online på Riksarkivet/Digitala forskarsalen, liksom *Bilagor till inflyttningslängder* (serie H II), d.v.s. inflyttningsattester, mellan 1895 och 1910 (2 vol.).

3.3.2 Stockholmsförsamlingens övriga medlemsregister

Utöver »kyrkböckerna« finns i *Huvudarkivet* flera slags register över församlingsmedlemmarna:

- Under rubriken *församlingsregister* (D 1) finns åtta olika kortregister som alla utom en omfattar åren 1930–1973. De innehåller uppgifter om medlemmarnas namn och födelsedatum, namn och födelsedatum för maka/ make och barn, adress, medborgarskap, när personen blivit svensk medborgare, inträde i församlingen m.m. Serie D 1 a omfattar kort som var aktuella i maj 1973 (9 vol.); serierna D 1 b–D 1 h omfattar avställda kort; serie D 1 b omfattar gifta kvinnor (2 vol.); vol. D 1 c:1 omfattar namnförändringar och förteckningar om medlemmar som döpts och inträtt i Svenska kyrkan; serie D 1 d omfattar utflyttade (inklusive utvandrare) medlemmar (3 vol.); vol. D 1 f:1 omfattar utträdde (och ibland även utvandrare) medlemmar 1952–1973; serie D 1 g omfattar avlidna (3 vol.) och D 1 h omfattar medlemmar bosatta i landsorten, ordnade efter län och ort (2 vol.). Omkring år 1973 övergick församlingen till ett ADB-register över sina medlemmar, vilket fortfarande finns kvar hos församlingen.
- Serien *Taxeringslängder* (G 10) omfattar 1881–1927 (vol. 1–2) och 1944–1979 (vol. 3–42).
- *Register över 1945 års räddade* (serie D 2 a–e) presenteras i avsnitt 4.5.1.
- Uppgifter om församlingsmedlemmar som fått lån, understöd, stipendier eller liknande finns i *Register över utbetalningar*, tre olika serier (D 4 a–c), 1930–1982 (totalt 9 vol.). Register och registerkort rörande stipendie- och lånutbetalningar från fonder m.m. finns 1926–1959 (vol. G 7:1–3).
- Serien *Röstlängder* (D 5), 1927–1977, omfattar 21 volymer. Inkomna ansökningar om röstlängdsutdrag, 1955, 1957, 1971, finns i volymen E 6:5.
- Under rubriken *Register upplagda för olika ändamål* (D 7) finns flera olika slags serier (D 7 a–e) över medlemmars församlingsaktiviteter (synagogsplatser, aktivitetsnärvaro, barns deltagande i undervisningsverksamhet, inbetalda församlingsavgifter och ett över judar som kontaktats angående medlemskap i församlingen), 1932–1984 (totalt 10 vol.)

3.3.3 Göteborgsförsamlingens folkbokföringsmaterial och liknande

Här redovisas den del av församlingens arkiv som är deponerad i *Region- och stadsarkivet i Göteborg*. Arkivet är ordnat, arkivförteckningen finns inte i NAD men kan som framhållits skickas som pdf till intresserad forskare. Arkivförteckningen omfattar även en del volymer som fortfarande finns kvar hos församlingen.

- *Församlingsböcker och huslängder* (serie D 1) finns för åren 1874–1961 (4 vol.). Vol. 1–2 (Församlingsböcker 1874–1961) samt vol. 4 (Kladd till huslängd 1890–1916) finns kvar hos församlingen, medan vol. 3 (ca 1885–1899) med alfabetiskt register finns på Region- och stadsarkivet. *Böcker över obefintliga*, ca 1898–1911, finns i vol. D 4:1.
- *Födelseböcker* 1802–1878 (vol. D 2 A:1) och 1835–1919 (vol. D 2 A:4), bägge med uppdelning på födda »å annan ort« respektive »inom församlingen«, finns på Region- och stadsarkivet. *Födelsebok* 1895–1972 (vol. D 2 A:5) finns kvar hos församlingen. I vol. B 3:1 finns även *Förteckningar över födda, vigda och döda. Information till myndigheterna*, u.å., 1829–1859.
- *Förteckningar över omskärrelser, 1873–1893* (Abraham Baers mohelbok) finns i vol. F 2:1.
- *Vigselböcker* 1825–1878 ingår i vol. D 2 a:1 och 1905–1918 i vol. D 2 a:4. *Vigselbok* 1895–1982 (D 2 b:1) finns kvar hos församlingen.
- *Död- och begravningsböcker* 1824–1878 ingår i vol. D 2 a:1 och 1905–1919 i vol. D 2 a:4. Åren 1895–1933 finns i vol. D 2 c:1 [Region- och stadsarkivet] och 1934–1982 i vol. D 2 c:2 [kvar hos församlingen]. Kompletterande uppgifter kan återfinnas i delarkivet *Israelitiska sjukvårds- och begravnings-sällskapet* exempelvis i *Kassabok angående begravnningar, 1839–1882* (vol. G 3 b:1) eller andra räkenskapshandlingar. Se även avsnitt 3.8.2 om gravar.
- *Register över födda, vigda och döda, 1824–1915*, finns kvar hos församlingen (vol. D 2 a:2–3).
- *Förteckningar över prästbetyg* utfärdade för mosaiska trosbekännare utanför församlingen finns 1879–1913 (vol. D 2 a:1).
- *In- och utflyttningslängder* finns 1895–1915 (vol. D 3:1).

3.3.4 Göteborgsförsamlingens övriga medlemsregister med mera

Förutom i arkivhandlingar av folkbokföringskaraktär finns flera arkivserier med olika slags längder över församlingens medlemmar:

- *Mantalslängder, 1818–1859* (vol. D 2 a:1); *Förteckningar över judar mantals-skrivna i olika kristna församlingar, 1923–1945* och *Adressförteckningar över församlingens skattebetalare ca 1920–1932* (vol. D 7:1); *Mantalsuppgifter* (huvudförteckningar), 1947–1950, och *Inkomstsuppgifter 1949–1958* (vol. B 3:1).
- *Taxeringslängder, 1829–1968* (vol. G 39:1–3) och för åren 1838–1853 även i vol. A 1 a:1; för 1811–1870 i vol. A 3 a:1 och för 1940–1964 i vol. E 1 b:1–4.
- *Taxeringsprotokoll, 1811–1839* (vol. A 3 a:1), 1838–1864 (vol. A 1 a:1–4) och 1872–1945 (vol. A 10 b:1).

MOHELBOOK SOM KOMPLEMENT TILL FÖDELSEBOK

En mohelbok är ett slags dagbok över en *mohels* omskärrelser och kan ibland komplettera födelseboken. Den Isaac Silver som syns som nummer 30, längst ner på fotot nedan, blev aldrig införd i någon svensk födelsebok. Trots att hans föräldrar bodde flera år i Karlstad innan de återvände till London finns de inte noterade i Karlstads kyrkböcker.

Noterbart är för övrigt att Isaac inte omskars på åttonde dagen som brukligt är, utan först efter en månad. Han föddes i Karlstad den 25 april 1875 men omskars inte förrän den 24 maj eftersom Baer inte haft tid att resa dit dessförinnan: »Geboren und Geschnitten in Carlstad und wegen Mangel an Zeit zur Reise aufgeschoben« [Född och omskuren i Carlstad och uppskjuten på grund av brist på tid att resa].

Nr.	Name des Kindes	Name des Vaters	Name der Mutter	Zeit der Geburt			Bemerkungen
				Tag	Monat	Jahr	
17	Elke	Lehmann	Anna	15	April	1873	7/8
18	Leopold	Berman	Toril	15	Juni	1874	9/10
19	M. Hirsch	Elisa	Elisa	7	Maj	1874	11/12
20	M. Hirsch	Levi	Rosa	24	April	1874	1/2
21	Elke	Hirsch	Emma	10	Juni	1874	13/14
22	M. Hirsch	Berman	Maria	2	Juni	1874	9/10
23	Joseph	Levi	Beate	19	Juli	1874	17/18
24	Elisa	Levi	Rosa	5	Juni	1874	17/18
25	Levi	Levi	Levi	5	April	1874	17/18
26	Levi	Levi	Levi	16	April	1874	17/18
27	Levi	Levi	Levi	7	Juni	1875	1/1
28	Levi	Levi	Levi	31	Juni	1875	1/2
29	Levi	Levi	Levi	15	April	1875	16/5
30	Levi	Levi	Levi	25	April	1875	21/5
31	Levi	Levi	Levi	11	Maj	1875	16/5
32	Levi	Levi	Levi	5	Juni	1875	16/5
33	Levi	Levi	Levi	5	Maj	1875	16/5
34	Levi	Levi	Levi	10	Juni	1874	16/5

17. Ein Kind zu Welt gekommen.
 18. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 19. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 20. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 21. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 22. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 23. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 24. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 25. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 26. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 27. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 28. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 29. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 30. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 31. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 32. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 33. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.
 34. In Arbeit geboren. Die Mutter hatte schon früher
 geboren und bekommen in Carlsbad.

Ett utdrag ur Abraham Baers mohelbok, 1873-1893, i Judiska (Mosaiska) församlingens arkiv i Göteborg, Huvudarkivet, vol. F 2:1, Region- och stadsarkivet i Göteborg. Baer var kantor (*chazan*) i Göteborg, anställd 1857, och utbildade sig även till mohel i Berlin 1873.

- *Längder över betalda skatter och skatterestantier*, 1931–1958, finns i vol. G 41:1, som också innehåller *Inkasseringslistor*, 1850–1933.
- *Korrespondens med skattemyndigheter* ang. skattebetalare finns 1940–1964 i serie E 1 b (4 vol.) och innehåller också uppbördslistor, taxeringslängder och förslag till dylika samt intyg om mosaiska trosbekännares församlingstillhörighet.
- *Röstlängder*, u.å., 1851–1971, och *Voteringslistor* u.å. [2 blad, säkert 1800-talet] finns i vol. D 10:1; *Bänkrumslängder* finns 1835–1855 (vol. G 41:1) och 1855–1950 (vol. G 40:1–4).
- Diverse *insamlingslistor*, bl.a. för fattigkassan, 1849–1869, och till förmån för flyktingar före, under och efter andra världskriget finns i vol. G 43:1.
- Diverse *listor över utdelade bidrag*, bl.a. från fattigkassan 1857–1865; för påskhjälp 1945–1956; till bröllops- och utstyrselbidrag 1946–1949; ur olika fonder 1937–1959 samt till flyktingar och till transmigration [överlevandes vidareutvandring till tredje land] 1945–1947, finns i vol. G 43:1.
- *I kassaböcker för fattigkassan*, 1839–1884 (vol. G 20:12), finns uppgifter om reshjälp och annat stöd till exempelvis så kallade östjudiska invandrare.
- För person- och släktforskning kan även uppgifter hämtas från en del av församlingsarkivets ämnesordnade serier, främst i handlingar angående *Inträde i och utträde ur församlingen*, u.å., 1863–1960, inklusive handlingar angående kyrkoskrivning och äktenskap (vol. F 11 b:1); *Judar bosatta i olika kristna församlingar*, ca 1948–1952 (vol. F 11 c:1); *Sökta och meddelade data ang. mosaiska trosbekännare*, u.å., 1875–1971 (vol. F 11 e:1) och *Akter ang. församlingsmedlemmar*, 1830–1935, vilka namnges i arkivförteckningen (F 11 f:1).

3.3.5 Malmöförsamlingens folkbokföringsmaterial med mera

Innan Malmö mosaiska församling började föra egna kyrkböcker kan uppgifter om stadens judar återfinnas i främst Caroli och Sankt Petri församlingar (se avsnitt 3.4).

I Malmö judiska (mosaiska) församlings arkiv [Malmö stadsarkiv] finns

- *Församlingsböcker* (serie A 1), 1879–1911 (2 vol.), varav vol. 1 (1879–1894) är tillgänglig online.
- *Flyttningslängder*, 1895–1911 (vol. B:1). För tiden 1876–1894 hänvisas till inflyttningsattesterna i serie H II.
- *Födelseböcker* (serie C 1), 1876–1942 (3 vol.), varav vol. 1 (1876–1894) är tillgänglig online.
- *Konfirmationslängder*, 1896–1906 (vol. D:1).

- *Vigselböcker* (serie E 1), 1878–mars 1981 (4 vol.), varav vol. 1 (1878–1894) är tillgänglig online.
- *Död- och begravningsböcker* (serie F I), 1876–1983 (4 vol.), varav vol. 1 (1876–1895) är tillgänglig online. Dessutom finns *Längder över döda och begravda*, 1873–1951 (vol. J III:1).
- *Bilagor till församlingsböcker* (serie HI), 1848–1949 (4 vol.). Vol. 1 omfattar åren 1848–1923 och vol. 2–4 innehåller utdrag rörande mosaiska trosbekännare ur statskyrkoförsamlingars församlingsböcker inom församlingens upptagningsområde, 1906–1916 och 1941–1949.
- *Bilagor till flyttningslängden*, 1876–1923 (vol. H II:1–2 vol.), med ofta värdefulla uppgifter om exempelvis den inflyttades föräldrar i utlandet eller bifogade intyg från den ursprungliga hemorten, ryska pass m.m.
- *Bilagor till födelseböcker*, 1874–1950 (vol. H III:1), till *vigselböcker*, 1876–1950 (vol. H IV:1–2) och till *död- och begravningsböcker*, 1873–1976 (vol. H V:1–2).
- *Taxeringslängder* finns för åren 1906–1950 i vol. L VI:1–3, för åren 1933–1944 i serien Protokollsbilagor (K VI) och även bland församlingens protokoll (serie K I). I Siegel 1946, s. 19f och 115f, finns förteckningar över församlingens medlemmar efter taxeringslistorna 1873, 1879 och 1886. I samma bok, s. 11f, finns även en förteckning över påträffade judar i Malmös mantalslängd 1862–1869 och på s. 107–110 för åren 1871 och 1872.
- Personhistoriska uppgifter finns även bland *protokoll, skrivelser m.m.*, se avsnitt 1.5. För uppgifter om flyktingar och överlevande, se avsnitt 4.4.4 och 4.5.3.

3.3.6 Karlskronaförsamlingens folkbokföringsmaterial

I Karlskronaförsamlingens arkiv [deponerat i Riksarkivet i Täby/Arninge, ej tillgängligt online, tillstånd krävs för forskning] finns folkbokföringsmaterial och liknande under rubriken »Kyrkböcker« i följande volymer och serier:

- *Församlingsböcker* (serie A 1) finns för åren 1864–1931 (2 vol.). I vol. A 1:1 har införts en del äldre uppgifter från 1829 och framåt.
- *In- och utflyttningsbok* finns 1895–1931 (vol. B:1).
- *Födelsebok* finns 1895–1930 (vol. C 1:1).
- En förteckning över *vigda* 1835–1894 finns i vol. A 1:1 och lysnings- och vigselboken (E 1:1) omfattar åren 1895–1928.
- En förteckning över *döda* 1829–1897 finns i vol. A 1:1. Död- och begravningsbok finns 1895–1931 (F 1:1) och en förteckning över avlidna medlemmar ca 1901–1982, som dock inte omfattar samtliga döda (F 1:2).

Abraham Brodys förteckning från 1957 av de hebreiska gravskrifterna på Karlskronas mosaiska begravningsplats finns i Huvudarkivet, vol. F 1:1. Se även avsnitt 3.8.4.

- Uppgifter om enskilda personer finns även i Huvudarkivets olika serier, se avsnitt 1.6.1.

3.3.7 Norrköpingsförsamlingens folkbokföringsmaterial

Huvuddelen av Norrköpingsförsamlingens folkbokföringsmaterial och liknande finns, i motsats till församlingens övriga arkivmaterial, i Riksarkivet i Vadstena:

- *Församlingsböcker* finns i två volymer. Den äldsta (D 1:1), 1834–ca 1866, innehåller även konfirmationslista 1846–1895 och finns tillgänglig online i Riksarkivet/Digitala forskarsalen. Vol. D 1:2 omfattar perioden 1860–1986.
- *Födelse- vigsel- och dödbok* jämte *in- och utflyttningslängd* finns 1860–1879 (vol. D 2:1 a) och 1880–1923 (vol. D 2:1 b), bägge tillgängliga online i Riksarkivet/Digitala forskarsalen. Ett antal *bilagor till »kyrkoböckerna«* finns 1859–1982 (vol. D 3:1).
- En *mohelbok* [vol. D 3:2] omfattar noteringar om ett 50-tal omskärrelser 1802–1815 och ett par i början av 1900-talet [Norrköpings stadsarkiv]. Volymen omfattar även två texter på hebreiska om lagar och bruk rörande omskärrelse samt en handledning på hebreiska för omskäraren (*mohel*). Överrabbin Morton Narrowes beskrivning 2010 av bokens innehåll finns som bilaga.
- Av intresse för person- och släktforskning är också församlingens *taxeringshandlingar* och liknande material, 1851–1984 [Norrköpings stadsarkiv].

3.3.8 Kalmarförsamlingens folkbokföringsmaterial

Vol. 1–3 i Kalmarförsamlingens arkiv utgör folkbokföringshandlingar och liknande, varav vol. 1 och 2 finns tillgängliga online [Riksarkivet/Digitala forskarsalen och ArkivDigital]:

- *Församlingsböcker* finns 1886–1937 (vol. 1–2). Handlingar angående taxering, skatt och avgifter m.m. främst 1930–1966 finns i vol. 3, liksom bilagor och handlingar angående medlemskap och medlemmar.
- *Födelse, vigsel- samt död- och begravningsbok* finns 1904–1924 (vol. 2). Utdrag ur dessa fram till 1939 finns i vol. 3. Död- och begravningslängd

för flyktingar, 1945–1946, och intyg om jordfästning av flyktingar enligt mosaisk ritual, 1945–1946, finns i vol. 3.

- Uppgifter om *begravningar* på mosaiska begravningsplatsen 1880–1946 finns i vol. 3. Se även avsnitt 3.8.6.
- *In- och utflyttningslängd* finns 1904–1920 (vol. 2).

3.3.9 Övriga mosaiska församlingars folkbokföringsmaterial

- I *Oskarshamnsförsamlingens* arkiv [Riksarkivet i Vadstena] finns församlingsböcker, 1889–1911 (vol. A:1–2); in- och utflyttningslängder, 1895–1911 (vol. B I:1); födelseböcker, 1893–1925 (vol. C:1–2); lysnings- och vigselböcker, 1895–1928 (vol. E:1) samt föd- och begravningsböcker, 1895–1929 (1 vol. F:1). Alla dessa volymer finns tillgängliga online [Riksarkivet/Digitala forskarsalen och i ArkivDigital]. Därutöver finns Redogörelser för folkmängden 1897–1910 (vol. G III:1) samt Bilagor till kyrkobokföringen 1899–1910 (vol. H:1).
- I *Växjöförsamlingens* arkiv [Riksarkivet i Vadstena] finns en församlingsbok, 1900–1911 (i vol. 2), även tillgänglig online [Riksarkivet/Digitala forskarsalen och ArkivDigital].
- I *Sundsvallsförsamlingens* arkiv [Riksarkivet i Härnösand] finns församlingsböcker 1904–1911 (vol. A II:1); in- och utflyttningslängder 1904–1911 (vol. B:1); födelseböcker 1905–1915 (vol. C:1); lysnings- och vigselböcker 1909–1916 (vol. C:1) samt död- och begravningsböcker 1904–1915 (vol. C:1). Samtliga dessa volymer finns tillgängliga online [Riksarkivet/Digitala forskarsalen och ArkivDigital].
- Något arkiv efter den kortlivade *Halmstadsförsamlingen* finns veterligen inte. Däremot skickades en medlemsförteckning in vid församlingsgrundandet, se Civildepartementets arkiv, Huvudarkivet, Konseljakter 1899-05-26 (vol. E 1:2965), nr 47 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Lika så skickades in uppgifter om födda, vigda och döda 1903 till Statistiska centralbyrån [tillgängligt online].
- *Karlstadsförsamlingen* grundades formellt först efter att de mosaiska församlingarna förlorat sin folkbokföringsskyldighet och i det lilla församlingsarkivet [Föreningsarkivet i Värmland, Arkivcentrum Värmland i Karlstad] finns inga medlemsregister eller liknande bevarade. Däremot skickades in en medlemsförteckning i samband med församlingsbildandet 1919, se Civildepartementets arkiv, Huvudarkivet, Konseljakter 1919-03-21 (vol. E 1:5059), nr 32 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

3.4 Folkbokföring av judar i kristna församlingar

Eftersom de mosaiska församlingarna i Stockholm och Göteborg 1882 respektive 1883 – och Malmö 1905 – i princip införde krav på svenskt medborgarskap för medlemskap var många judar även före 1952 inte medlemmar i någon mosaisk församling; kravet på att tillhöra ett religiöst samfund gällde bara svenska medborgare. Detta kan verka förvillande: judar som var svenska medborgare *måste* vara medlemmar i någon församling, judar som inte var svenska medborgare *fick inte* vara det, åtminstone inte i de tre största församlingarna.

En icke-svensk medborgare folkbokfördes alltså även före 1911 i den kristna territoriella församling där vederbörande fysiskt bodde med angivande av att hen var mosaisk trosbekännare. Om och när vederbörande blev svensk medborgare och därmed fick medlemskap i en mosaisk församling infördes hen i den församlingens församlingsböcker. Detta kan få den för forskaren konfunderande effekten att en jude som exempelvis var skriven i Katarina församling i Stockholm »utflyttade« därifrån till Stockholms mosaiska församling när hen blev svensk medborgare, för att sedan »flytta tillbaka« till Katarina församling vid 1910 års utgång. Alla administrativa flyttningar till trots bodde hen kvar på samma ställe hela tiden.

Judar bosatta i Stockholm var även civilt folkbokförda inom den så kallade rotemansinstitutionen mellan 1878 och 1926 och som finns tillgängligt online (se avsnitt 3.5). En jude i Stockholm kunde alltså i princip vara bokförd såväl i den kristna församling hen bodde i, i Mosaiska församlingens längder och i Rotemansarkivet.

Många judar bodde också på orter runt om i landet som inte hade någon av staten erkänd mosaisk församling och folkbokfördes då i de kristna församlingarna på respektive ort, antingen i de kvarter där de bodde eller samlade längst bak i volymen bland andra »främmande trosbekännare«.

Judar som bodde i Lund, Kristianstad, Landskrona, Helsingborg och andra Skåneorter var fram till 1905 formellt medlemmar i Malmöförsamlingen, och även därefter skattepliktiga, och finns med i församlingens taxeringslängder och medlemsförteckningar. Däremot var de folkbokförda i respektive ords kristna församling.

FÖRDRÖJD FOLKBOKFÖRING

Det är att notera att många invandrade judar, åtminstone under 1860- och 1870-talen, inte blev folkbokförda förrän efter flera år i landet. Detta kan ofta förvilla släktforskare. Exempelvis uppgavs Marcus Savosnick vara född den 17 april 1876 i Åmål, men i födelseboken finns ingen notis. Det visar sig att hans föräldrar först 31 december 1879 inskrevs i en svensk kyrkbok, Karlstad, och uppgavs då ha inflyttat från ryska Polen. I själva verket hade de då alltså bott i Sverige i flera år.

Vagn	Larsson	Nickel	Lantf.	57	7/7	Rakel	57	7/7	Ben	57	7/7
	Nicolas	Beile	58	1/7	Larsson,	58	1/7				
	Marcus	Savosnick	56	7/4	Amal	56	7/4				
	Leopold	Hensch	79	1/7	Harriet	79	1/7				

Karlstads stadsförsamling, församlingsbok 1876-1880 (A1:35), s. 1062, Värmlandsarkiv, Arkivcentrum Värmland i Karlstad. Tillgänglig online via Riksarkivet/Digitala forskarsalen och ArkivDigital.

Ibland står »Stockholm« som inflyttningsort för en invandrare eftersom personen i fråga skrevs in i husförhörlängden efter att rabbinen i Stockholm utfärdat ett slags personbevis. I sådana fall kom heller inte invandraren ifråga att räknas in Statistiska centralbyråns invandringsstatistik.

Ett annat exempel på fördröjd folkbokföring är familjen Bergson. I januari 1879 skrevs fem barn, födda 1871-1878, till Benzion Bergson och hans hustru Dorah Peltin in retroaktivt i Karlstads födelsebok eftersom de ej var »föret anmälda«.

1879 års Födelse- och Döpbok				för Karlstads stadsförsamling			
Födelse	Dödp	År	Stäm	Födelse	Dödp	År	Stäm
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879
1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879	1879

Karlstads stadsförsamling, födelse- och döpbok 1874-1889 (C 1:11), januari 1879, Värmlandsarkiv, Arkivcentrum Värmland i Karlstad. Tillgänglig online via Riksarkivets webbplats/Digitala forskarsalen och ArkivDigital.

Innan Malmö mosaiska församling 1879 började föra egna kyrkböcker kan uppgifter om stadens judar återfinnas bland annat i de kristna församlingarnas kyrkböcker [Malmö stadsarkiv, även tillgängliga online via Riksarkivet/Digitala forskarsalen och Arkiv Digital], vilka även senare hade särskilda längder över utländska medborgare och främmande trosbekännare.

Exempelvis inskrevs 98 mosaiska trosbekännare i Malmö Caroli församlings inflyttningslängd (vol. B:4) den 31 december 1870 (årsnummer 1122–1154) med hänvisning till var i husförhörlängden de kan återfinnas. I Malmö S:t Petri församling finns motsvarande bland annat i inflyttningslängden 1870 (vol. B I:4), nr 1050–1064. Kompletterande uppgifter kan finnas i inflyttningsattesterna.

De många nya »de jure«-församlingar som tillkom mellan 1871 och 1910 började föra egna »kyrkböcker«. Judarna i respektive stad upphörde då att vara folkbokförda i den kristna församlingen och fördes istället in i den mosaiska församlingen, men blev efter 1910 alltså åter införda i den kristna församlingen.

3.5 Rotemansarkivet och mantalslängder

För forskning om personer bosatta i Stockholm mellan 1878 och 1926 är *Rotemansarkivet* en mycket bra källa. Rotemansinstitutionen ansvarade under denna period för en civil folkbokföring som ofta var mer effektiv och tillförlitlig än den kyrkliga. Rotemansarkivet [Stockholms stadsarkiv] är registrerat i en databas som finns tillgänglig på Stockholms stadsarkivs webbplats och hos ArkivDigital som dessutom har direktlänkar till digitiserade bilder av själva arkivmaterialet.

Mantalslängder, *mantalsuppgifter* och liknande kan också vara ett bra komplement till de judiska eller kristna församlingarnas uppgifter, även om forskning i dessa är mer tidsödande. Folkbokföringen var nämligen i de större städerna under 1700- och 1800-talen i regel bristfällig. Dessutom registrerades ofta en invandrad jude i mantalslängderna innan hen skrevs in i kyrkböckerna. På så sätt kan man ibland komma fram till när en person för första gången officiellt bodde i en stad, och dessutom var någonstans i staden hen bodde eftersom detta inte alltid framgår av hushörs- eller församlingsböckerna. Det kan också ibland vara lättare att genom en mantalslängd få en ögonblicksbild av hur många och vilka personer som vid ett visst ögonblick bodde i ett hushåll, i en viss fastighet, i ett visst kvarter etc. I de mantalsuppgifter som låg till grund för mantalslängden kan man dessutom se hur hushållsföreståndaren själv har angivit namnformer och födelsedata för familjemedlemmar, eventuellt fastighetsinnehav med mera.

Mantalslängden skulle upprättas i tre exemplar. Ett finns numera i Riksarkivet Stockholm/Marieberg, i samlingarna Mantalslängder 1642–1820, därefter i Länsräkenskaper 1821–1880, Länsräkenskaper 1881–1917, Länsräkenskaper efter 1917 (mantalslängder 1918–1991 respektive Mantalsuppgifter 1918–1967). Efter 1820 finns mantalslängder i regel inte tillgängliga online, även om undantag finns. Några mantalslängder för Stockholms stad finns inte på Riksarkivet, däremot på Stockholms stadsarkiv.

Ett exemplar av mantalslängden finns (fram till 1860-talet) i respektive länsstyrelses landskontors arkiv [landsarkiven]. Ett exemplar hamnade oftast i häradskrivarens arkiv (serie F Ia), för städer i rådhusrättens och

magistratens arkiv [landsarkiven; för Stockholm och Malmö i respektive stadsarkiv].

För såväl Stockholm [Stockholms stadsarkiv] och Göteborg [Göteborgs mantalskontor, Riksarkivet i Göteborg] är materialet särskilt omfattande, se Bäckmark 2016, s. 122–124. Åtskilliga mantalslängder, mantalsuppgifter, kronotaxeringslängder, mantalsböcker m.m. samt register till dessa finns dessutom tillgängliga online på ArkivDigital och Stockholms stadsarkivs webbplats. I Göteborgs mantalskontors arkiv finns även födelse- respektive dödböcker (serierna FIV e respektive FIV f) 1884–1888 och flyttningslängder (FIV c) 1884–1936.

För allmän och konkret information om hur man släktforskar i mantalslängder, se Bäckmark 2016.

Det så kallade judehuset på Klippgatan 19 på Södermalm i Stockholm, uppfört 1913. Här fick främst nyinvandrade judiska familjer från Ryssland ett subventionerat boende i små men för sin tid moderna lägenheter. Foto från Judiska museet.

3.6 Bouppteckningar och konkursakter

Bouppteckningar är, vid sidan av kyrkböcker och annat folkbokföringsmaterial, en av de mest »effektiva« källtyperna för släktforskning. Här noteras en avliden persons alla arvingar och ibland även uppgifter om andra släktingar som blivit ihågomna i testamenten eller som återfinns bland borgenärer och gäldenärer. I forskning om judiska släkter kan detta vara extra värdefullt eftersom många judar hade släktingar i utlandet som annars inte avsatt spår i svenskt arkivmaterial.

Även i *konkursakter* kan uppgifter om släktingar utomlands återfinnas i förteckningarna över fordringar och skulder. Ett exempel: Av Josef Pagrotskys konkursakt 1877 i Karlstad framgår att han hade en osäker fordran på en Isac Wirtschechowsky, bosatt på okänd ort och som veterligt aldrig varit bosatt i Sverige. Eftersom detta ovanliga släktnamn var Pagrotskys Polenfödda svärmors flicknamn är det högst sannolikt att denne Isac var en nära släkting till henne.

Dessutom ger såväl bouppteckningar som konkursakter ofta detaljerad information om en persons ekonomiska status, affärsrelationer, fasta och lösa egendom med mera. Bouppteckningar var i äldre tider betydligt mer detaljerade än vad de numera är.

Bouppteckningar och konkursakter återfinns i rådhusrätters (för städer) och häradsrätters arkiv, bevarade i vederbörigt stads- eller landsarkiv. Numera finns många bouppteckningar (och en del konkursakter) tillgängliga online via Riksarkivet/Digitala forskarsal och ännu fler via ArkivDigital och är ofta registrerade vilket underlättar sökandet.

En särskild serie *Bouppteckningar efter präster och judar*, 1807–1823 (med register) finns i Justitiekollegium 1637–1856 m.m. [Stockholms stadsarkiv, även tillgänglig online] men omfattar inte särskilt många judar.

För att få veta om och i så fall när en person gjorde konkurs är Kungliga bibliotekets (KB:s) onlinedatabas *Svenska dagstidningar* en bra sökingång, eftersom tidningarna ofta införde notiser om konkurser.

Konkurshandlingar i Stockholm 1687–1849 finns tillgängliga online via projektet Tidigmoderna konkurser med egen webbplats.

3.7 Näringsverksamhet

Många judar i Sverige har, åtminstone i äldre tider, sysslat med handelsverksamhet oavsett om detta var en följd av att lagstiftningen exkluderade dem från vissa yrken, inskolning i familjeföretag eller på grund av att gård-farihandel och annan affärsverksamhet var lämplig för nyinvandrade som saknade kapital, hade bristfälliga svenska språkkunskaper och svårigheter att som anställd få ledigt på den judiska sabbaten.

Fram till 1864 var näringsverksamheten starkt reglerad i Sverige och såväl svenskar som utlänningar var tvungna att erhålla burskap i en stad som handlande eller hantverkare för att få utöva en näring. Handlingar om detta kan finnas i städernas rådhusrätters och magistraters arkiv [landsarkiven], främst i burskapsmatriklar och borgarelängder.

Efter Näringsfrihetsförordningens införande 1864 kunde svenska medborgare fritt idka handel eller annan näring (även om vissa typer av näringsverksamhet krävde särskilda tillstånd) genom ett enkelt anmälningsförfarande till magistraten (i städer) eller länsstyrelsen (på landsbygden). Resultatet av dessa anmälningar blev ett näringsregister som i vissa fall finns bevarade. Genom en lag infördes 1888 Handelsregistret (kronologiskt förda men med alfabetiskt sökregister via firmanamn) över alla enskilda näringsidkare, handelsbolag med mera. De fördes fram till 1964 av magistrat respektive länsstyrelse. Några handelsregister är inskannade och tillgängliga online [Riksarkivet/Digitala forskarsalen]. *Samling av anmälningar till handelsregistret* trycktes från och med 1888. Fram till 1940 finns de inskannade och tillgängliga online [Arkiv Digital].

Registreringen av aktiebolag lades 1897 över på *Patent- och registreringsverket* [arkivet fram till ca 1960 finns i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Registret *Aktiebolag 1901–1935* [Riksarkivet/Digitala forskarsalen] omfattar företag som var anmälda till de officiella aktiebolagsregistren med ett aktiekapital av minst 100 000 kr.

Ett användbart men ganska okänt arkiv är *Svenska bankföreningens klipparkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] som innehåller uppgifter om alla svenska aktiebolag ca 1900–1958 (11,2 hm).

För utländska medborgare krävdes särskilda tillstånd och ansökningarna till dessa kan ofta innehålla biografiska uppgifter, namn på föräldrar m.m. (se nedan avsnitt 4.2.1).

3.8 Gravstenar och gravregister

Gravstenar är i och för sig inte arkivdokument, men kulturhistoriskt intressanta källor. Hur är en släktings gravsten utformad? Är texten bara på hebreiska, bara på »svenska« eller både ock?

Framför allt kan släktforskare ha nytta av gravstenar genom att den avlidnes hebreiska namn ofta anges, vilket kan vara en viktig ledtråd för vidare forskning i utländska arkiv (se vidare avsnitt 3.11.3).

Det finns veterligt 16 judiska begravningsplatser i Sverige, några mycket små. Därutöver finns judar som begravts med judisk ritual på kristna begravningsplatser. Enstaka kristna har också begravts på judiska begravningsplatser, främst äkta makar till judar.

Koncentrationen av begravingar till relativt få begravningsplatser underlättar också för släktforskaren. Begravningsplatsen i Sundsvall omfattar exempelvis judar från hela Norrland, den i Malmö judar från hela Skåne etc.

Hur lokaliserar man då en grav? De flesta – närmare 14 000 gravstenar – på judiska begravningsplatser i Sverige, finns registrerade online på JewishGens stora gravdatabas *JewishGen Online Worldwide Burial Registry (JOWBR)*, oftast med länkar till fotografier av gravstenarna. På online-databasen *SvenskaGravar* finns över 3 000 judiska gravar registrerade, främst från Malmö men även från Göteborg och Karlstad. Andra användbara register online är *Find a Grave* och i viss mån Sveriges släktforskarförbunds gravstensinventering. Flera judar finns också registrerade i *Begravda i Sverige 2*, utgiven 2012 av Sveriges släktforskarförbund (tillgänglig på dvd eller usb). Det finns även enstaka andra register online och i flera tryckta publikationer, ibland inkluderande den hebreiska texten och i vissa fall även med fullständiga översättningar. I regel finns också gravlängder bevarade i respektive församlings arkiv.

3.8.1 Stockholm

I Stockholm finns fyra judiska begravningsplatser: Aronsberg (i bruk 1782–1888) och Kronoberg (1787–1857) ligger på Kungsholmen. Stockholm Norra (1857–) ligger i Solna och Stockholm Södra (1952–) vid Skogskyrkogården. En majoritet (ca 10 000) av de begravda finns registrerade online i *JOWBR*, i regel med länkar till fotografier av gravstenen. Till begravda på

GRAVSTENAR MED GENEALOGISK INFORMATION

Detta är ett bra exempel på hur en gravsten kan ge värdefull information för vidare forskning bakåt i tiden. Gustaf Nasielsky hade »försvenskat« sitt förnamn; han hette knappast Gustaf i Polen där han var född. Men vad hette han från början? Och vad hette hans pappa?

Nasielsky sökte aldrig svenskt medborgarskap, och i ansökan 1872 om »att vistas i riket« anges varken hans ursprungliga namn eller föräldrarnas namn. I Stockholmsförsamlingens så kallade främlingsbok finns hans hebreiska namn inte angivet, vilket annars var vanligt.

Men hans gravsten ger oss svar.

I den andra raden kan vi läsa (från höger till vänster):

r' [reb] Gutmann b'r' [ben reb] Tuvye, översatt till svenska »Gutman, son till herr Tobias«. Gustaf Nasielsky hette alltså ursprungligen Gutman i förnamn och hans pappa hette Tobias. För kvinnor står ofta inte b'r' utan bat r' (eller bara bat) vilket betyder »dotter till«

På Gustaf Nasielskys gravsten står hans dödstitid angivet med arabiska siffror (23/6 1896) men ibland är vi hänvisade till den hebreiska texten. På tredje raden finns angivet att han avled den 12 Tammuz 5656 enligt hebreisk tideräkning vilket motsvarar just den 23 juni 1896.

Två välsignande händer på en gravsten indikerar att den döde var kohen (tillhör prästtätten), d.v.s. härstammade på raka fädernet från Moses bror Aron, som enligt den Hebreiska bibeln blev Israels förste överstepräst.

Ett krus och bäcken indikerar att den döde var levit (tillhörande Levi stam), som hade att gjuta vatten över prästernas händer.

Foto från Sundsvalls mosaiska begravningsplats.

Fotograf: Per Hammarström 2021.

Stockholm södra begravningsplats finns även ett sökbart register online i *Find a Grave* med länkar till fotografier av gravstenar.

De totalt omkring 500 som begravdes på de äldre begravningsplatserna Aronsberg och Kronoberg är registrerade i JOWBR, men också utförligt redovisade i *Gamla judiska gravplatser i Stockholm* (Stockholm 1927) med översättningar av alla gravinskrifter och med kompletterande biografiska uppgifter. Boken finns tillgänglig online på Adat Jeschuruns webbplats.

3.8.2 Göteborg

Den äldre begravningsplatsen vid Svingeln togs i bruk 1793 och har relativt få begravda efter 1915. Närmare 1 000 begravda är registrerade i JOWBR och på onlinedatabasen *SvenskaGravar*. Omkring 220 begravda finns redovisade i Lindgren 1993 (1869), s. 165–193. Samtliga gravvårdar finns fotodokumenterade.

Den nya begravningsplatsen i Kålltorp togs i bruk 1915 och har f.n. närmare 1 900 begravda registrerade. Några av gravarna är registrerade i JOWBR.

3.8.3 Norrköping

Judarna i Norrköping fick 1782 tillstånd att anlägga en begravningsplats. Totalt 162 poster finns sökbara i *Begravda i Sverige 2* och 51 poster i JOWBR, dock utan bilder av gravstenarna. En utförlig redovisning av 99 av gravarna, mellan 1803 och 1943, finns i Ivarsson & Brody 1956. Den inkluderar såväl hebreisk text som svensk översättning och med kompletterande biografiska uppgifter. Informationen bygger på Abraham Brodys uppteckning och tolkning av gravskrifterna 1931 och 1945.

3.8.4 Karlskrona

Tillstånd gavs till en begravningsplats 1785 och den första kända begravningen är sannolikt från samma år. På *Begravda i Sverige 2* finns 115 poster och i Sveriges släktforskarförbunds gravstensinventering finns 57 poster mellan 1809 och 1961 noterade online med bildlänkar och översättningar till svenska. Om Abraham Brodys förteckning 1957, se avsnitt 3.3.6.

3.8.5 Malmö

Malmö gamla begravningsplats togs i bruk 1873. I *SvenskaGravar* liksom i JOWBR finns omkring 1 700 personer registrerade online. Malmö nya

begravningsplats, i stadsdelen Rosengård, togs i bruk 1979. I såväl *SvenskaGravar* som *JOWBR* finns närmare 700 poster registrerade.

3.8.6 Kalmar

Begravningsplatsen togs i bruk 1873. Totalt 123 poster finns sökbara i *Begravda i Sverige 2*. I Fürstenberg 1980, s. 124–127, finns 83 begravda uppräknade, varav 24 i flyktinggravar från 1945. De övriga 59 finns även noterade online i *JOWBR*.

3.8.7 Sundsvall

Begravningsplatsen togs i bruk på 1880-talet. I *JOWBR* finns 89 poster registrerade (de flesta med länkar till bilder på gravstenarna), vilka är en avskrift av Carlsson 1998 som också innehåller kompletterande uppgifter som exempelvis födelseorter och flicknamn.

3.8.8 Karlstad

Begravningsplatsen togs i bruk 1920. I *SvenskaGravar* finns 99 poster registrerade online och i *Begravda i Sverige 2* finns 100 poster.

3.8.9 Lärbro kristna kyrkogård, särskild avdelning

I en avskild avdelning av den kristna kyrkogården i Lärbro på norra Gotland är nio judiska före detta koncentrationslägerfångar begravda 1945–1946. Fotografier av de nio gravstenarna finns jämte kompletterande biografiska uppgifter under rubriken »Lärbro krigskyrkogård. Judiska koncentrationslägerfångar« på en privat webbplats. De finns också registrerade i *JOWBR* (inklusive fotografier av gravstenar) och i flera olika artiklar.

3.8.10 Uppsala, Helsingborg och Lund

I Uppsala togs en judisk begravningsplats i bruk 2000, i Helsingborg en 2006 och i Lund en 2016. Två begravda i Lund finns registrerade online i *JOWBR*.

3.9 Klipp-, intervju- och excerptsamlingar

Det finns flera klippssamlingar med uppgifter om svenska judar och släkter. Inte minst dödsannonser och nekrologer kan vara fruktbara för släktforskare. Ett exempel: Av en nekrolog den 18 april 1917 i *Dagens Nyheter* över den Polenfödde grosshandlaren i Kristianstad Ernst Blasberg framgick att han, förutom av sin svenska familj, även sörjdes av anförvanter i Paris och att han hade uppfostrats där efter att föräldrarna flyttat dit. Detta »franska spår« blev en avgörande ledtråd som ledde till att släkten kunde spåras ytterligare ett par generationer tillbaka.

Bland användbara samlingar märks:

- *Ellen Raphaels excerptsamling*, se avsnitt 3.1.2.
- *C. Vilhelm Jacobowskys samling* av tidningsklipp om svenska judar, insamlat början 1950-talet till början av 1980-talet, men med notiser även från början av 1900-talet, i 32 arkivkartonger, varav 31 i alfabetisk ordning [Uppsala universitetsbibliotek].
- *Harriet och Sven Alfons samling* med ett 30-tal alfabetiskt ordnade pärmar med tidningsurklipp m.m. om judiska familjer i Sverige [Riksarkivet i Täby/Arninge].
- *Genealogiska föreningen, Stockholm*: Klipparkivets namnregister för familjenotiser i bl.a. Svenska Dagbladet (1936–1990) och Dagens Nyheter (1967–1990), tillgängligt online för föreningens medlemmar.
- KB:s onlinedatabas *Svenska dagstidningar* från 1645 och fram till i dag i vilken kan återfinnas värdefull information om enskilda judar och kan vara bra sökingång till arkivmaterial. Material äldre än 115 år finns fritt tillgängligt på internet medan övrigt material kan läsas på KB och andra bibliotek som slutit avtalslicens för användning av tjänsten.
- Många tidningar har också sina gamla nummer digitiserade och sökbara online för prenumeranter.
- *Anna Svensons arkiv* [Judiska museet] innehåller en del intervjuer med judar boende i Lund, vilka låg till grund för hennes bok (Svenson 1995).
- En samling med 20 intervjuer av unga vuxna judar från 2005 samt insamlat material till *Projektet Judiskt vardagsliv* (2011–2016) finns på *Dialekt-*

och folkminnesarkivet i Uppsala med arkivförteckningar online. *Litteratur*: Nylund-Skog 2012.

- *Helmut Müsseners insamlade material* för sin doktorsavhandling om tyskspråkiga flyktingar (Müssener 1974), med bl.a. svar på utsända frågor, finns i samlingen *Exilen*, del 2 [Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, ARAB].
- Många forskare, såväl akademiska, släktforskare och andra, har i sin ägo stora excerptsamlingar som inte finns tillgängliga på arkivinstitutioner, men som i framtiden kanske blir det.

För intervjusamlingar med mera som främst rör Förintelseöverlevande, se avsnitt 4.5.14.

Exempel på klippsamling: Genealogiska föreningens klipparkivs namnregister: Lamm.

3.10 Person-, släkt- och företagsarkiv

Det finns åtskilliga större och mindre arkiv och samlingar bevarade efter enskilda judar och »judiska« familjeföretag. I många fall krävs särskilt tillstånd att ta del av arkivet.

Information om brev till och från en person som finns hos andra arkivbildare än personen själv kan sökas i online-databaser såsom *Nationell Arkivdatabas (NAD)*, *Alvin* (Nationell digital kulturarvsplattform) och *Arken* (KB:s arkivdatabas). Uppsala universitetsbiblioteks digitala brevdatabas *BRUNO* är inte tillgänglig online, men kan konsulteras i specialläsesalarna. Uppgifter om brev finns också (uppslagsordet *Fich* och framåt) i *Svenskt biografiskt lexikon*, tillgängliga online, för dem som biograferats där.

Det kan hos Centrum för näringslivshistoria (CFN), utöver vad som nedan redovisas, även finnas arkivmaterial relaterat till svensk-judiska företagare inom större firmors arkivdepositioner, vars arkivförteckningar dock omfattas av sekretess och inte finns online. För forskning kring en viss person/företag kan assistans erhållas av CFN.

Följande förkortningar har använts för förvarande arkivinstitutioner:

ARAB = Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm; CFN = Centrum för näringslivshistoria, Bromma; GJF = Göteborgs judiska församling, deponerat i Region- och stadsarkivet i Göteborg; GLA = Riksarkivet i Göteborg; GUB = Göteborgs universitetsbibliotek; JMA = Judiska museets arkiv, Stockholm; KA = Konstakademiens arkiv, Stockholm; KB = Kungliga biblioteket, Stockholm; KrA = Riksarkivet i Täby/Krigsarkivet; LLA = Riksarkivet i Lund; MSA = Malmö stadsarkiv; MTB = Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm; NaM = Nationalmuseums arkiv, Stockholm; NoM = Nordiska museets arkiv, Stockholm; RA/Arn = Riksarkivet i Täby/Arninge, Täby; RA/Mar = Riksarkivet i Stockholm/Marieberg, Stockholm; SJF = Stockholms judiska församlings arkiv, deponerat i Riksarkivet i Täby/Arninge; SMV = Statens musikverk, Stockholm; SSA = Stockholms stadsarkiv; SSLB = Skara stifts- och landsbibliotek; SVA = Svenskt visarkiv, Stockholm; TAM = TAM-arkiv (Tjänstemäns och akademikers arkiv), Bromma; TMA = Tekniska museets arkiv, Stockholm; UUB = Uppsala universitetsbibliotek; ULA = Riksarkivet i Uppsala; VMA = Värmlands museums arkiv; VÄA = Föreningsarkivet i Värmland, Arkivcentrum Värmland i Karlstad.

Nedanstående förteckning över person-, släkt och företagsarkiv gör inte anspråk på fullständighet.

- Aberstén, Simon, 1865–1937, förste bibliotekarie, GUB, 1 vol.; JMA, 1 arkivbox.
- August Abrahamsons stiftelse, 1830–1969, GLA, 46 hm.
- Abramson, Axel Nathanael, 1855–1914, köpman, KB.
- Abramson, Ernst, 1896–1979, läkare, KB, 36 vol.
- Abramson, Evelina, 1835–1915, GUB, 1 vol.
- Apfel, Elsa, 1903–1991, hembiträde, och Apfel, Olga, 1880–1929, företagare i mekanisk stickning, JMA, 1 arkivbox.
- Aschberg, Olof, 1877–1960, bankdirektör, ARAB, 2,7 hm.
- Baburger, Ernst, 1902–1981, advokat, RA/Arn, 5,6 hm.
- Baer, Abraham, 1834–1894, kantor, JMA, 2 arkivboxar; Leo Baeck institute, New York.
- AB Baltiska skinnkompaniet, se Hollanderbolagen.
- Barany, Robert, 1876–1935, läkare, nobelpristagare, UUB.
- Bark och Warburgs AB, Göteborg, 1833–1962, GLA, 7 hm.
- Becan (Kahn), (Bernhard Herman), 1890–1943, konstnär, SJF/personarkiv, 6 vol.
- Bendix, Josephson o Co, 1857–1958, CFN, 0,5 hm.
- Berendsohn, Walter A., 1884–1984, litteraturhistoriker, KB, 11 hm; ARAB 0,2 hm.
- Berendt, Simon Bernhard, 1835–1911, handlande och fabrikör, SSA.
- Bergson, familj, Karlstad, VÄA, 1 vol.
- Berman, Karl, 1910–2004, annonschef, JMA.
- Bonnier, familj, CFN.
- Bonnier, förlag, CFN.
- Bonnier, Isidor Adolf, 1806–1867, bokförläggare, SJF/personarkiv, 2 vol.
- Brick, familjen, se Riwwin-Brick.
- Brick, Daniel, 1903–1987, redaktör Judisk krönika, KB, 4,5 hm.
- Cohn, Iwar, 1885–1950, handelsresande, SJF/personarkiv, 3 vol.
- Croner, Fritz, 1896–1979, sociolog, TAM-arkiv.
- Ehrenpreis, Marcus, 1869–1951, överrabbin, SJF/rabbiner m.m., 3,5 hm; JMA, 1 arkivbox. Därutöver finns en förteckning över hans boksamling (ca 3 000 vol.) i Judiska biblioteket tillgänglig på bibliotekets webbplats.
- Elkan, Salomon, 1831–1932, grosshandlare, SJF/person, 4 vol.
- Elkan, Sophie, 1853–1921, författare, KB, 5,45 hm.
- Engländer, Richard, 1889–1966, musikforskare, UUB, 49 vol.
- Erling, Erik, 1894–1966, organist i Stockholms stora synagoga, MTB, 18 vol.
- Ettlinger, Jacob, 1880–1952, direktör, RA/Mar, 4 hm.

- Ettlinger, Ruth, 1920–2009, överläkare, ARAB, 0,2 hm.
- Felix, Herbert, 1908–1973, affärsman, se Kerstin Cruickshanks arkiv, RA/Mar.
- Fried, Moses, 1858–1924, rabbin, religionslärare, SJF/rabbiner m.m., 1 vol.
- Freudenthal, Heinz, 1905–1999, dirigent, UUB, 0,8 hm.
- Friedlaender, Kurt, 1899–1979, dr jur, och Ina, 1896–1988, dr phil, RA/Mar, 3,5 hm.
- Friedländer, Herbert, 1913–1981, författare, KB; JMA (i SJUF:s arkiv).
- Friedländer, Herman, 1842–1920, affärsman, mecenat, NaM, 0,1 hm.
- Fürstenberg (och Magnus), släkt, GUB, 8 vol.
- Fürstenberg, Pontus, 1827–1902, mecenat, GUB, 10 vol.
- Fürstenberg, Wulff, 1891–1980, lektor, KB, 0,1 hm.
- AWE Gebers Förlag AB, 1900–1982, CFN, 34,5 hm.
- Geber, Hugo, 1853–1914, bokförläggare, KB (åtskilliga brev t honom).
- Goldschmidt, Magda, f. 1938, JMA, 0,2 hm.
- Golowanjuk, Jascha, 1903–1974, författare, KB, 3,2 hm.
- Gottfarb, Ragnar, 1907–1988, advokat, RA/Arn, 0,2 hm.
- Greid, Hermann (Grabscheid, Markus), 1892–1974, skådespelare, regissör, ARAB, 2,7 hm.
- Grünewald, Isaac, 1889–1946, konstnär, RA/Mar, del 1, 12 hm, och del 2, 5,8 hm.
- Grünewald, Iván, 1911–1996, konstnär, RA/Mar, 1 hm.
- Gutmann, Moritz, 1900–1980, ingenjör, GUB.
- Harthern, Ernst, 1884–1969, journalist, ARAB, 2,1 hm.
- Heckscher, Eli, 1879–1952, ekonomhistoriker, KB, 8,9 hm.
- Helander (f. Sarko), Lea, 1912–1995, Norrköpings föreningsarkiv; JMA, 1 arkivbox.
- Henriques, familjen, 1874–1945, GLA, 3,5 hm.; GUB.
- Henschen (f. Thiel), Signe, 1885–1969, kvinnosakskvinna, KB.
- Hepner, Julius, 1886–1973, advokat, RA/Arn, 12,7 hm.
- Heyman, Alfred, 1845–1918, köpman, GUB, 1 vol.
- Heyman, Hilda, 1872–1955, KB, 0,05 hm.
- Heyman, Viveka, 1919–2013, författare, KB, 8 lådor.
- Hirsch, Abraham, 1815–1900, musikhandlare, SJF/person, 1 vol.
- Hirsch, Axel, 1879–1967, direktör, SJF/person, 1 vol.; JMA, 2 arkivboxar.
- Hirsch, Herman, CFN.
- Hodann, Max, 1894–1946, läkare, ARAB, 4,7 hm.
- Holewa, Hans, 1905–1991, tonsättare, MTB, 20 vol.
- Hollander, Fritz, 1915–2004, privata handlingar (serie Ö 1 a–c) i
- Hollanderbolagen, 1862–1996, RA/Arn 36,1 hm. Se även avsnitt 1.2.8, 1.8 och 4.5.13.
- Hüttner, Julius, 1881–1970, generalkonsul, GJF.

- Hüttner, Signe, 1880–1961, familjearkiv, RA/Mar, 0,6 hm.
- Ludolf Häuslers släktforskningsbyrå, ULA, 40 hm.
- Israel, Joachim, 1920–2001, sociolog, GUB, 15 kapslar och 2 pärmar.
- Izikowitz, familj, ca 1900–1950, JMA, 2 arkivboxar.
- Izikowitz, Karl Gustav, 1903–1984, etnograf, GUB, 16 pärmar och 3 kapslar.
- Jacobowsky, Carl Vilhelm, 1896–1986, stifts- och landsbibliotekarie, SSLB.
- Jacobowsky Handels AB, Uddevalla, 1855–1968, GLA, 17 hm.
- Jacobson/Salmonson, familjer, 1840–1930, JMA, 3 arkivboxar.
- Jacobsson, Ernst, 1839–1905, arkitekt, KB, 0,75 hm, SSA, KA.
- Jacobsson, Jacques (John), 1835–1909, musikhandlare m.m., MTB.
- Jacobsson, Ruth, 1912–1947, konsertpianist, NoM, 0,1 hm.
- Joelson, Elias, 1887–1961, direktör, RA/Arn, 2 vol.
- Jonason, Aron, 1838–1914, hovfotograf, GUB, 18 vol.
- Josephson, Carl Olof, 1921–2002, bokhandlare, RA/Mar, 0,4 hm.
- Josephson, Erik, 1864–1929, arkitekt, KA.
- Josephson, Erland, 1923, 2012, skådespelare, KB, 1,5 hm.
- Josephson, Ernst, 1851–1906, konstnär, NaM, 1 hm; LUB, 0,1 hm.
- Josephson, familj, 1830–1950, JMA, 4 arkivboxar.
- Josephson, Gunnar, 1889–1972, bokhandlare, ordförande i Stockholms mosaiska församling, RA/Mar, 0,2 hm.
- Josephson, Jacob Axel, 1818–1880, tonsättare, UUB, 20 vol.; MTB, 8 vol.
- Josephson, Lennart, 1908–1987, litteraturhistoriker, KB, 1 låda och 1 kapsel.
- Josephson, Ludvig, 1832–1899, teaterregissör, MTB, 11 vol.; KB, 3,3 hm.
- Josephson, Ragnar, 1891–1966, konsthistoriker m.m., LUB, 7,7 hm.
- Josephson, släkt, 1930–1930, KB, 0,01 hm.
- Juster, Kurt, 1908–1992, journalist, pionjär i arbete för personer med funktionsnedsättning, ARAB, 0,7 hm.
- Kamras, Hugo, 1913–1988, litteraturvetare, KB, 1,45 hm.
- Katz, Aron, 1877–1950, räkenskapshandlingar för gårdfarihandel (jiddisch), privat ägo, 3 vol.
- Katz, Aron, 1955–, rabbin, SJF/rabbiner m.m., 1 vol.
- Katz, David, 1884–1953, och Rosa, 1885–1976, psykologer, KB, 3,75 hm.
- Katzenelsohn, Cäcilie, 1890–?, forskare och poet, SJF/person, 1 vol.
- Klein (senare Olsson), Alice, 1925–2003, restaurangchef, VMA.
- Klein, Ernst, 1887–1937, journalist m.m., ARAB, 0,2 hm; KrA 1 vol.; NoM.
- Klein, Georg, 1925–2016, cancerforskare, RA/Arn, 39,9 hm.
- Klein, Gottlieb, 1851–1914, överrabbin, UUB, 19 vol., SJF/rabbiner m.m., 2 vol.
- L. Kleins efterträdare, 1922–1932, VÄA, 2,1 hm.
- Klein, Walter, 1882–1966, advokat, LUB, 0,1 hm.
- Koscher Livs, SJF/företag, 1,5 hm.

Kotschack, Jack, 1915–1988, affärsman, RA/Mar, 12 vol.
 Kronheim, Emil, 1890–1971, rabbin, SJF/rabbiner m.m., 1 hm.
 Lamm, Carl Robert, 1856–1938, industriidkare, konstsamlare, NoM 2,2 hm;
 KB, 0,25 hm; TMA.
 Lamm, Dora, 1880–1959, SSA.
 Lamm, Esther, se avsnitt 4.5.13.
 Lamm, Gustaf, 1855–1892, konstsamlare, NaM, 0,3 hm.
 Lamm, Ludvig, 1810–1891, industriidkare, TMA.
 Lamm, Martin (o Greta), 1880–1950, litteraturhistoriker, KB, 2,5 hm.
 Lamm, Olof Herman, 1887–1967, generalkonsul, SSA, 22 hm.
 Lamm, Oscar, 1848–1930, industriidkare, TMA.
 Lamm, släkt, SSA, 10 hm.
 Landsberg, Ida, 1869–1947, JMA, 1 arkivbox.
 Langer, Zofia (Jo), 1912–1991, RA/Mar, 0,6 hm.
 Lapidus, Nachim, 1851–1931, handlande, JMF, 1 arkivbox.
 Leja, Joseph, firma, CFN, 0,5 hm.
 Philip Lemans advokatbyrå, GLA, 1161 hm.
 Leman, släkt, GLA, 4 hm.
 Levertin, Alfred, 1843–1919, läkare, KB, 3,65 hm.
 Levertin, Anna, 1869–1960, KB, 0,7 hm.
 Levertin, Esther, 1904–1982, operarecensent, KB, 0,62 hm.
 Levertin, Oscar, 1862–1906, författare m.m., KB; LUB, 0,1 hm.
 Martin Levissons söner, firma, 1855–1899, GLA, 0,3 hm.
 Levisson, Rebecca (Betty), 1802–1872, SJF/person, 1 vol.
 Lewysohn, Ludwig, 1819–1901, rabbin, SJF/rabbiner m.m., 0,5 hm.
 Libman, Aisik, 1893–1974, förgrundsgestalt i Vandrarföreningen Blau-Weiss,
 SJF/personarkiv, 1 vol.
 Lindberg (f. Blaustein), Signe, 1895–1989, RA/Mar, 0,75 hm.
 Lindenbaum, Arne, 1892–1964, skådespelare och bibliotekarie, KB, 1,2 hm.
 Linker, Arye, 1946–, rabbin, SJF/rabbiner m.m., 3 vol.
 Ludwigsbergs Mekaniska Verkstads AB, 1843–1918, CFN, 12 hm; TMA.
 A. Magnus & co, 1868–1974, GLA, 115 hm.
 Magnus, Erik, släktsamling, 1884–1969, GLA, 2 hm.
 Magnus, släkt, GUB; SSLB.
 Maler, Bertil, 1910–1980, språkvetare, KB, 0,07 hm.
 Maler, Kaj, 1946–1992, civilekonom, KB, 0,3 hm.
 Mannheimer, släkt, GUB, 43 vol.
 Mannheimer, Charlotte, 1866–1934, konstnär, GLA, 0,1 hm.
 Mannheimer, Maja m.fl. släktingar, 1872–1972, GUB, 31 kapslar, 2 bd, 1 ask.
 Mannheimer, Otto, 1860–1924, advokat, GUB, 3 kapslar.
 Marcus, Carl David, 1879–1940, lektor, GUB, 1 vol.

- Isaac Marcus Boktryckeri AB, CFN, 0,5 hm.
- Mark, Salomon Allan, 1906–1965, translator, SJF/personarkiv, 2 vol.
- Mehr, Hjalmar, 1910–1979, kommunalpolitiker, ARAB, 72,4 hm.
- Mehr, Sara, 1887–1973, politiskt aktiv, ARAB, 0,8 hm.
- Meidner, Rudolf, 1914–2005, nationalekonom, ARAB, 9,8 hm.
- Meitner, Lise, 1878–1968, kärnfysiker, GUB, 1 vol.
- Mendelsohn, Julius, 1785–1850, diversehandlare, JMA, 1 arkivbox.
- Mendelsohn, Oscar, 1829–1897, litograf, SJF/personarkiv, 1 vol.
- Meyer, Ernst, 1854–1914, litteraturhistoriker, UUB, 1,34 hm.
- Meyer, Leopold, 1838–1921, handlande, CFN.
- Meyerson, släkt, i Ingrid Gottfries släktarkiv, vol. F:26, LLA.
- Michaeli, Hans, 1921–2007, civilekonom, JMA, 1 arkivbox.
- Michaeli, Sophie, se avsnitt 4.4.11.
- Michaeli, Wilhelm, se avsnitt 4.4.1 och 4.8.2.
- Mockrauer, Franz, 1889–1962, fil.dr, ARAB, 0,3 hm
- Münnich, Herman, familjearkiv, 1860–1920, RA/Arn, 0,2 hm; JMA.
- Nachmanson, Abraham, 1842–1912, grosshandlare, SJF/personarkiv, 1 vol.
- Nachmanson, Ernst, 1877–1943, filolog, UUB.
- Narrowe, Morton H., 1932–, överrabbin, SJF/rabbiner m.m., 7 hm.
- Neujahr, Halina, 1924–2006, biokemist, NoM.
- Nissalowitz, D. eller I.V., omkring 1910, CFN.
- NK Turitz, CFN.
- Nordiska kompaniet, 1902–1991, CFN, 201 hm.
- Olberg, Paul, 1878–1960, journalist, ARAB, 3,2 hm
- Paikin, Johnie, 1953–1996, poet, GUB, 0,4 hm.
- Patera, Paul, 1917–2005, publicist, RA/Mar, 1 hm.
- Philipson, Berndt, advokatfirma, RA/Arn, 12,3 hm.
- Philipson, Ivar, advokatfirma, RA/Arn, 7,3 hm, se även Wetter & Swartlings advokatbyrå, RA/Arn, 210,2 hm.
- Philipson, Oscar, 1889–1957, ryttmästare, RA/KrA, 0,1 hm.
- Pineus, Conrad, 1872–1945, dispaschör, GUB, 14 vol.; GLA, 4 vol.
- Pineus, Eva, 1905–1985, GUB, 1 vol.
- Pineus, Kaj, 1905–1986, dispaschör, GUB, 43 vol.
- Radoh, Lilian, 1930–, Kulturen i Lund.
- Raphael, Axel, 1850–1921, socialpolitiker, ARAB, 24,9 hm; KB, 0,19 hm; SSA 3 vol.
- Raphael, Ellen, 1881–1947, SJF/personarkiv, 1,4 hm, se avsnitt 3.1.2; JMA, 3 arkivboxar.
- Raphael (-Linden, -Hallencreutz), Olga, 1887–1967, skådespelare, konstnär och författare, JMA, 4 arkivboxar.

- Rappaport, Leon, 1900–1986, författare, KB, 0,77 hm.
- Reich, Ignatz, rabbin, verksam som shaliach (sändebud), tidsperiod 1955–1979, JMA, 1 arkivbox. Består av ett manuskript på tyska (201 sidor) med minnesanteckningar från resor bl.a. till Sverige med beskrivning av judiska förhållanden och skildringar av enskilda individer och familjer.
- Revai, André, 1923–?, överlevande, skildrade i manuskript deportationen av judar från Ungern 1944–1945 och omtalade Raoul Wallenbergs insatser i Budapest, KB, 1 vol.
- Rituela[!] slakteriaktiebolaget, RA/Mar.
- Riwkin-Brick, familjen, 1900–1987, JMA, 1 hm.
- Rosenblüth, Leo, 1904–2000, kantor, SVA.
- Rosensohn, W., handlande, CFN.
- Rothman, Lenke, 1929, 2008, konstnär, KB, ca 30 hm.
- Ruben, släkt, LLA, 1,6 hm. Handlingar om denna släkt finns även i Afvelsgärde arkiv (privat ägo).
- Rubenson o Co AB, 1912–1980, CFN, 20 hm.
- Rubenson, Mauritz, 1836–1899, redaktör, GUB, 4 vol.
- Rubenson, Moritz, 1834–1906, kommunalpolitiker, SSA, 6 vol.
- Rubenson, Semmy, 1839–1922, polismästare, SSA, 3 vol.
- Rubinstein, Harry, 1920–2007, studierektor, MSA, 0,5 hm.
- Sachs, Nelly, 1891–1970, författare, KB, 11 hm; åtskilligt material om henne finns också hos flera andra arkivbildare.
- Salmson, Abraham, 1806–1857, litograf, CFN.
- Salmson, J.W., CFN.
- Salmson o Ströms Stentryckeri, CFN.
- Saloman, familjen, ca 1850–1960, JMA, 1 hm.
- Saloman, Geskel, 1821–1902, konstnär, NaM, 0,8 hm.
- Salomon, Otto, se August Abrahamssons stiftelse.
- Saul, Felix, 1883–1942, kantor, MTB, 17 vol., se även JFS, Huvudarkivet, vol. F 23:3.
- Schain, Jona, 1877–1959, kantor, SVA, 3 vol. (digital kopia).
- Schiratzki, Ragna, 1903–1995, redaktionssekreterare, JMA, 1 arkivbox.
- Schmidek, Ernst, 1915–2003, biblioteksbiträde, JMA, 1 arkivbox.
- Schwarz, David, 1928–2008, samhällsdebattör, RA/Mar, 0,65 hm.
- Sederowsky, Herman, 1879–1950, affärsman, MSA, 1 vol.
- Seligmann, Joseph, 1836–1904, bokförläggare, LUB, 0,1 hm.
- Sieskind, Lothar, 1907–1997, representant, JMA, 0,5 hm.
- Sinefsky, Jan, 1930–1988, forskningsingenjör, konstnär, KB, 18 enheter.
- Sneidern, von (född Rosenbaum), Julia, 1874–1945, läkare, GUB.
- Storch, Gilel (Hilel), 1902–1983, flyktingaktivist, Central Zionist Archives i Jerusalem; SJF:s arkiv, se avsnitt 1.2.4, 4.7 och 4.9.

- Suber, Margareta, 1892–1984, författare, KB, 0,9 hm.
- Szende, Stefan, 1901–1985, författare m.m., ARAB, 5,3 hm.
- Tabachovitz, Abraham, 1897–1982, språkforskare, KB, 1,2 hm.
- Thiel (f. Josephson), Anna, 1863–1947, KB, 1 hm.
- Tucholsky, Kurt, 1890–1935, författare, KB, 0,85 hm.
- Ullman, Alexander Franz Josef Christian, 1897–1952, organisationskonsult, JMA, 1 arkivbox.
- Wahren, Carl Ivan, 1909–2002, släktforskningsarkiv, RA/Mar, 2 hm.
- Valentin, Hugo, 1888–1963, historiker, brevsamling, UUB, 1 hm; förarbeten till hans bok *Judarnas historia i Sverige* (1924), KB, 0,5 hm.
- Valentin, Isaac Philip, 1812–1898, grosshandlare, JMA, 1 arkivbox.
- Valentin, Karl, 1853–1918, musikhistoriker, familjearkiv, KB, 6 hm.
- Warburg, Anna, 1881–1967, KB, 0,15 hm.
- Warburg, Karl, 1852–1918, litteraturhistoriker, KB, 3,2 hm.; GUB (även i S.A. Hedlunds arkiv).
- Warburg, Simon, 1835–1865, skriftställare, UUB.
- Weiss, Alexander, 1924–1987, författare, KB, 4 hm.
- Weiss, Peter, 1916–1982, författare, Akademie der Künste, Berlin.
- Werbel, Chaim, 1882–1951, arkitekt, och Fanny, 1890–1945, JMA, 1 arkivbox.
- Winborgs ättiksfabrik (ägd av fam. Meyerson), 1895–1995, Nacka lokalhistoriska fabrik, 1 vol.; Winborgs Mineralvattenfabrik AB, 1942–1948, CNF, 1 vol.
- Wohlgemuth, Norbert, 1908–1967, läroverksadjunkt, SJF/personarkiv, 1 vol.; JMA, 1 arkivbox.
- Zadig, släkt, MSA, 5 hm.
- Zolki, Werner, 1926–2001, konditor, JMA, 1 arkivbox.
- Zorn (f. Lamm), Emma, 1860–1942, etnolog, Zornmuseets arkiv.
- Åkerberg, Erik, 1860–1938, organist i Stockholms stora synagoga, JMA, 4 arkivboxar.
- För arkiv efter personer som arbetat med att rädda, ta emot, intervjua eller samla in uppgifter om judiska flyktingar och överlevande, se avsnitt 4.4.8, 4.5.13 och 4.5.14.

3.11 Släktforskning i svenska arkiv som utgångspunkt för utlandsforskning

Denna bok är en guide över forskning i svenska arkiv, men en släktforskare vill gärna kunna fortsätta spåren bakåt i tiden genom forskning i andra länders arkiv. Judisk släktforskning är en stor företeelse runt om i världen, ett nav till kunskap är *JewishGens* webbplats som är kostnadsfri, men som gärna tar emot donationer. Här finns bland annat en lång rad databaser (med över 30 miljoner poster) som ibland är länkade till bilder av originaldokument, faktasidor, »Learning center«, diskussionsgrupper med mera. Här finns också flera »Special Interest Groups« ett slags virtuella släktforskningsföreningar som är specialiserade på ett bestämt område, oftast geografiskt.

Förutom att navigera själv på *JewishGens* webbplats kan man läsa kapitlet »Att söka sina judiska rötter på Jewish Gen« i Fürth & Hoffsten 2020 som är en översiktlig introduktion till judisk släktforskning runt om i världen. På engelska finns främst den omfattande Amdur Sack & Mokotoff 2004, vars hänvisningar till material online dock är föråldrade, och som innehåller en artikel »Sweden« (Carlsson 2004a). Bokförlaget Avotaynu har publicerat en lång rad specialiserade handböcker om judisk släktforskning och ger också ut en papperstidskrift och ett digitalt nyhetsbrev.

Förutom *JewishGen* finns onlineresurser även exempelvis på Genis särskilda portal för judisk genealogi och på Family search:s webbplats. Den senare släktforskningsorganisationen ägs och drivs av Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga (mormonerna) som har mikrofilm (och till viss del digitaliserat) över tre miljarder källor, däribland judiskt folkbokföringsmaterial. Även de bäge betalsajterna Ancestry och MyHeritage har material relevant för judisk släktforskning. Det finns även åtskilligt publicerat kring judisk släktforskning och DNA.

3.11.1 Uppgifter om exakt födelseort, föräldrar med mera

Innan man börjar forska i utländska arkiv eller i databaser på internet är det tillrådligt att försöka få fram så många ledtrådar som möjligt ur svenska

arkiv. Ofta finns exempelvis uppgifter om en invandrades föräldrar i svenskt arkivmaterial, även om föräldrarna själva aldrig bodde i Sverige. Andra viktiga uppgifter som kan erhållas är exakt födelseort (och inte bara exempelvis »Polen« eller »Ryssland«). På motstående sida finns en uppställning över vilka av dessa uppgifter man kan förvänta sig av i olika slags svenska arkivhandlingar.

Observera att namn på föräldrar aldrig noterades i svenska vigselböcker eller dödböcker (såvida den döde inte varit minderårig), vilket i regel gjordes i motsvarande längder i exempelvis USA. Har man en invandrad anfader eller anmoder men inte känner till vad föräldrarna hette, kan däremot vigsel- eller dödscertifikatet efter ett eventuellt syskon som dog i USA ge information. Sådana certifikat kan erhållas från arkiv i USA men är också ofta tillgängliga online.

3.11.2 Stavning och byten av efternamn

Många släktforskare kan förvillas av olika stavning av efternamn. Man måste då komma ihåg att det generellt inte var lika noga med stavning i äldre tider och att judar i regel levde i mångkulturella miljöer där det talades en rad olika språk och skrevs med olika alfabet (latinskt, kyrilliskt, hebreiskt). Ett släktnamn på jiddisch kunde av en ämbetsman uppfattas och skrivas och transkriberas på en mängd olika sätt beroende på vilket språk skrivaren själv behärskade. Ofta skedde också vokalförändringar och den polska bokstaven »c« uttalas på svenska »ts« vilket gjorde att många efternamn som i Polen fick ändelsen »cki« i Sverige stavades »tsky«. Ett exempel i Sverige är en släkt Pagrotsky med polska rötter, vars amerikanska släktingar stavade Pogrotsky (men en mer avlägsen amerikansk gren på samma sätt som i Sverige). I polska dokument har följande varianter påträffats: Pagaracky, Pagrocki, Pogrodski, Pagrodsky, Pagrodzki, Pagrotzki, Pogradski, Pogrodzki, Pogrodzky, Pogrucki, Pogruski, Pogrusky, Pogrutzky, Pugrucki.

Att observera är också att många judiska invandrare inte bara bytte stavning av sitt efternamn i Sverige utan bytte detta helt och hållet. Detta skedde dock i regel först efter en tid i Sverige – att efternamn ändrades vid gränsen är en vanlig missuppfattning inte minst i USA; den så kallade Ellis Island-myten. Det går alltså i regel att spåra det ursprungliga efternamnet även i svenska dokument. Ibland kunde det vara fråga om en ren försvenskning, exempelvis när Caim Ers Oberstein efter en tid i Sverige började kalla sig Aberstén. Andra exempel var att genom en enkel förkortning få sitt slaviska namn att låta svenskt (exempelvis Jundelsky till Jundell) eller att byta ut sitt svåruttalade släktnamn och ta sitt patronymikon som släktnamn. Sålunda kunde exempelvis rabbinen i Stockholm 1890 intyga

TABELL 5. Ledtrådar för vidare släktforskning i utländska arkiv. Typ av förväntad information i olika slags svenska arkivhandlingar som kan vara värdefull för vidare släktforskning i utländska arkiv.

	FÖDELSE- TID	EXAKT FÖDELSEORT	FÖRÄLDRARS NAMN, YRKE M.M.	INFLYTT- NINGSÅR	LEVNADS- BERÄTTELSE
Medborgarskaps- ansökningar (se avsnitt 4.1)	I regel	I regel	Ofta, i synnerhet fr.o.m. 1925	I regel	I regel
Ansökningar om att »vistas i riket« och för utlänning att idka handel eller annan näring (se avsnitt 4.2.1)	Ofta	I regel	Ofta	Ofta	I viss mån
»Ryssregistret« 1906 (se avsnitt 4.2.2)	Ja	Ja	Ja	Ja	I viss mån
U-boksansökningar 1918 (se avsnitt 4.3.2)	Ja	I regel	Nej	Ja	Nej
Utlänningsräkning 1939 (se avsnitt 4.3.7)	Ja	Ja	Nej	Ja	Nej
Centraldossierer (se avsnitt 4.3.1)	Ja	Ja	Sällan	Ja	Ofta
Skadestånds- ansökningar (se avsnitt 4.11)	Ja	I regel	I regel	Ja	Ofta
Polisförhör m.m. (se avsnitt 4.2.4)	I regel	I regel	Ibland	I regel	Ibland
Inflyttningsattester (se avsnitt 3.2)	I regel	I regel	Ibland	Ja	Nej

ANM. Alla beteckningar (»Ja«, »I regel«, »Ofta«, »I viss mån«, »Ibland«, »Nej«) är tämligen grova bedömningar.

att Josef Wilenczik numera kallade sig Josef Meyerson (efter pappa Meyer). Andra kunde göra ett av sina förnamn till efternamn som när Abraham Hirsch Ratzkowsky började kalla sig Abraham Hirsch.

3.11.3 Hebreiska namn som hjälpmedel

Även förnamn »försvenskades« ofta. Därför kan en utlandsfödd persons *hebreiska namn* vara viktig information, eftersom detta är konstant och dels anger eller åtminstone antyder den dödes »ursprungliga« förnamn liksom dennes fars hebreiska förnamn. Man bör vara observant på att ett hebreiskt förnamn ofta inte var det som användes i folkbokföring eller profana sammanhang.

Exempelvis kunde en person som i officiella svenska handlingar benämndes Herman ha Tzvi som hebreiskt namn och kallas Hirsch/Hirsz i dokument på jiddisch eller polska. En översikt av judiska förnamn ges i Gorr 1992 och av ryskjudiska förnamn i Feldblyum 1998. Ett ännu mer omfattande verk över ashkenasiska förnamn är Beider 2001.

Det hebreiska namnet på en jude återges exempelvis i Stockholmsförsamlingens tidigaste församlingsböcker (A I:1–2) och i Främlingsboken (A I:10) och i mohelböcker. Även på gravstenar (se avsnitt 3.8) anges det hebreiska namnet, även om man skall ha i åtanke att detta namn då i regel inte angivits av den döde själv utan av arvingarna, vilka i enstaka fall kan ha missuppfattat.

3.11.4 Att identifiera en utländsk ort

Ett annat problem är att identifiera en utländsk ort. Vi har som sagt att göra med många språk och med svenska ämbetsmän som ofta missförstått ortnamnet. Många orter har också ändrat namn när gränser flyttats eller när nya stater etablerats. Det finns en historia om en kvinna som berättade att hon »föddes i Österrike, växte upp i Tjeckoslovakien, arbetade i Ungern och i Sovjetunionen och numera bor i Ukraina«. På kommentaren »Oj, vad du har flyttat mycket« svarade hon: »Inte alls, jag har bott i samma stad hela livet«.

Flera av de judar som invandrade till Sverige under mitten och slutet av 1800-talet uppgavs exempelvis vara födda i »Neustadt«. Den som letar efter en ort på kartan i dag med detta namn får massor med träffar, men inte på den rätta staden. Nästan alla judar med denna angivna födelseort var nämligen födda i en stad i Suwałkiguvernementet i ryska Polen som på polska hette Władysławów, men på jiddisch Nayshtot och på tyska Neustadt. Efter första världskriget hamnade orten i Litauen, senare i Sovjetunionen och numera åter i Litauen där den heter Kudirkos Naumiestis.

Ett bra hjälpmedel att identifiera en utländsk ort är JewishGens community database. Mycket information om orter kan naturligtvis också erhållas via allmänna sökmotorer på internet. Det finns också flera böcker i ämnet. Många av dem är specialiserade på ett mindre geografiskt område och tar upp betydligt fler och mindre orter än JewishGens databas. Ett exempel är ett stort och detaljerat polskt geografiskt uppslagsverk som också finns online, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* i 15 band (Warszawa 1880–1902) där varenda liten by finns noterad med statistiska uppgifter och som förutom Polen även omfattar andra »slaviska länder«.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich,
 bd 6 (Warszawa 1885), s. 145. Detalj.

Judiska flyktningbarn anländer på Stockholms järnvägsstation i februari 1939. Fotograf okänd. Foto från Stockholms stadsmuseum.

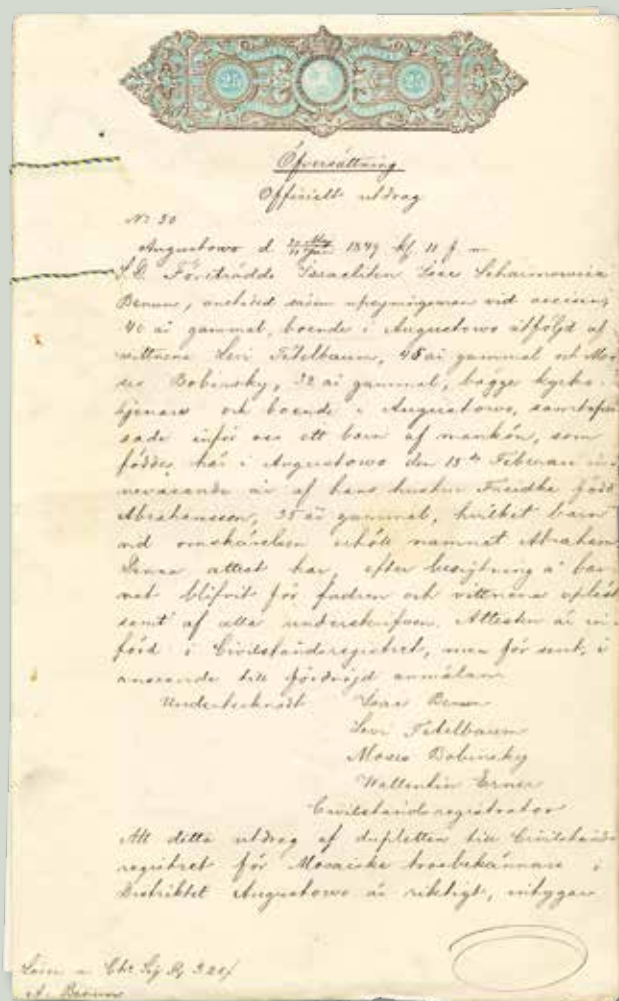
4.

Invandring, utlänningskontroll, flyktingmottagning och efterkrigshjälp

Invandrade judar var åtminstone till en början icke-svenska medborgare. I olika utlänningsmyndigheters arkiv kan man därför hitta såväl biografiska uppgifter som uppgifter om relationen till det omgivande samhället. Se även Hallberg 2017 vars fallstudie om Nelly Sachs konkret illustrerar vilka handlingstyper som kan återfinnas om en enskild person i utlänningsmyndigheters arkiv 1939–1952.

UTLÄNDSKA FÖDELSENOTISER I SVENSKA DOKUMENT

Inte sällan är avskrifter och översättningar av födelsenotiser från födelselandet bifogade ansökningar om medborgarskap eller särskilda tillstånd. I många fall är dessa födelsenotiser inte bevarade i original. När Abraham Benon 1873 sökte tillstånd att vistas i riket bifogade han en avskrift av sin födelsenotis 1849 i Augustów i Polen med uppgifter bland annat om hans föräldrar.

4.1 Medborgarskapsakter 1840 och framåt

Om man är intresserad av en särskild person bör man undersöka om denne ansökt om svenskt medborgarskap (naturalisation). I medborgarskapsakterna finns ofta mycket biografiska uppgifter, inklusive uppgifter om exakt födelseort och föräldrar vilket är bra ingångar för vidare släktforskning i utlandet.

4.1.1 Regelverk

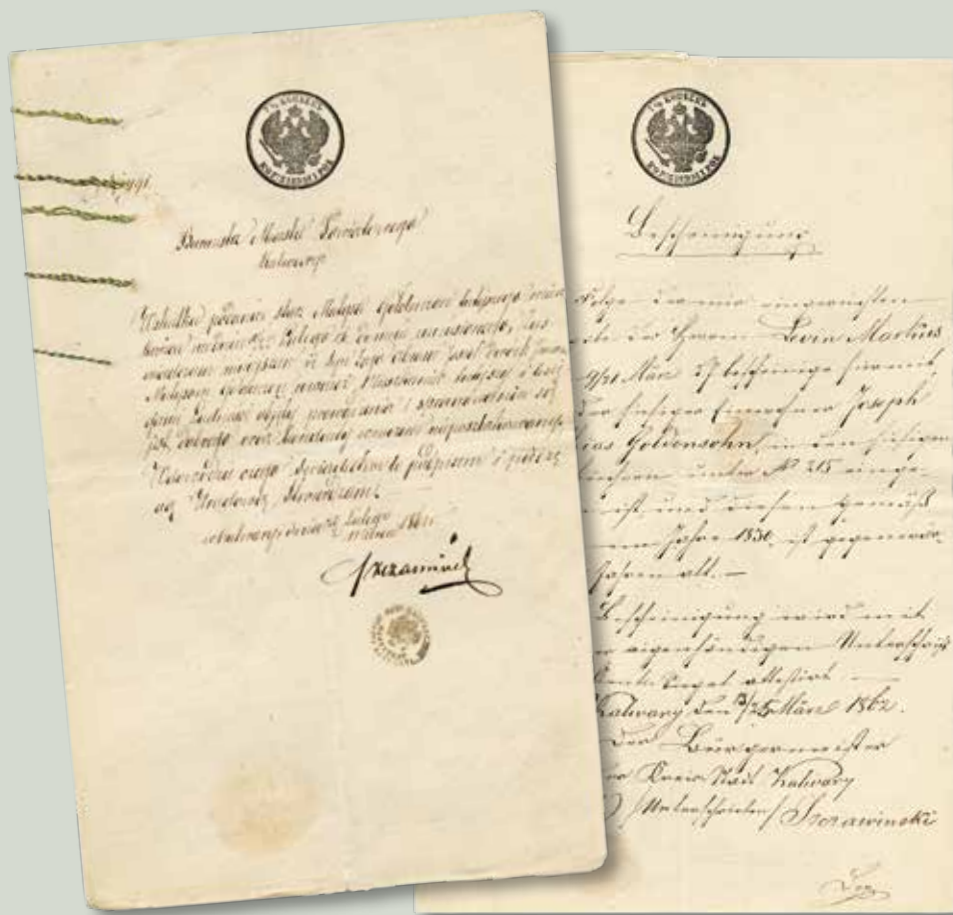
Naturalisation reglerades för första gången genom en förordning 1858 (SFS 1858:13), därefter i 1894 års medborgarskapslag (SFS 1894:71), 1924 års dito (SFS 1924:130) och sedan framför allt genom nya lagar 1950 och 2001.

Det har alltid funnits några minimikriterier som måste uppfyllas vad gäller ålder, vistelsetid i Sverige, skötsamhet och försörjningsförmåga. Dispens kunde ges från minimikraven, men å andra sidan garanterade uppfyllandet av dessa inte att ansökan beviljades. Enligt praxis kunde dessutom vissa grupper också avkrävas längre vistelsetid i landet än de lagstadgade tre åren mellan 1858 och 1924 (gällde ryska judar från 1919) och fem åren mellan 1925 och 1950 (gällde främst icke-nordiska medborgare).

En utlänning som var född i Sverige och oavbrutet varit bosatt i landet kunde från och med 1895 genom så kallad *increscens* automatiskt bli svensk medborgare vid 22 års ålder, såvida hen skriftligen inte avsaigt sig denna möjlighet. En naturalisation av en utländsk man medförde enligt lagen 1894 (och i praktiken också dessförinnan) svensk medborgarrätt även för hustru och omyndiga barn i äktenskapet om inte annorlunda bestämdes i naturalisationsbeslutet. Från 1933 kom det motsatta att gälla: hustrun fick svenskt medborgarskap endast om det uttryckligen angavs i beslutet. Först 1951 fick en gift kvinna fullt självständig ställning i medborgarskaphänsende och kunde endast naturaliseras som svensk medborgare efter egen ansökan. En svensk kvinna kunde från 1951 heller inte längre förlora sitt svenska medborgarskap om hon gifte sig med en utlänning.

INNEHÅLLSRIKA MEDBORGARSKAPSAKTER

Abraham Joseph Goldensohns medborgarskapsakt från 1864 omfattar ett närmare 70-tal sidor och är ett bra exempel på att även tidiga medborgarskapsakter kan vara nog så omfattande. I akten återfinns dokument både från såväl ryska Polen som Sverige och på olika språk och alfabet.

4.1.2 Hur gick en ansökan till och hur lokaliseras den?

Ansökningarna avgjordes från 1840 till 30 juni 1969 av Kungl. Maj:t, d.v.s. regeringen, och handlades av Justitiedepartementet. Medborgarskapsakter från denna tid finns därför i *Justitiedepartementets huvudarkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. I själva *Statsrådsprotokollen* (serie AI AA) finns oftast inte så mycket information mer än själva beslutet. De viktigaste handlingarna – själva ansökan, olika intyg och remissinstansernas utlåtanden – finns i de kronologiskt ordnade medborgarskapsakterna som förvaras i serien *Konseljakter* (E 1 A), från och med 1954 i separata serier *Konseljakter i medborgarskapsärenden* (E 2 A och E 2 B).

Hur lokaliseras en ansökan? Man måste alltså veta vilket datum den avgjordes. Den snabbaste sökningen för perioden 1840–1920 är i Riksarkivets onlinedatabas *Konseljärenden 1840–1920* [Riksarkivet/Digitala forskarsalen], men notera att namn ibland kan ha blivit felstavade. En annan sökväg är de register till medborgarskapsakterna 1840–maj 1977 som finns i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg. Ytterligare en sökväg är Justitiedepartementets årliga *ingående diaries* som har sakregister med hänvisning till diarienummer som ger dag för beslut. För att använda detta bör man åtminstone på ett ungefär veta vilket år en ansökan avgjordes. Eftersom uppgifter om ansökningar ibland publicerades i dagspressen kan de återfinnas i KB:s onlinedatabas *Svenska dagstidningar*. I en del familjer har man sparat medborgarskapsbeviset där datum för beviljat medborgarskap framgår. Anteckningar om när en person blev svensk medborgare kan också finnas i husförhörslängder/församlingsböcker, men avser då ofta inte beslutsdatum utan tidpunkt för avläggande av den tro- och huldhetsed som var obligatorisk till och med 1924.

Från 1 juli 1969 beviljar Statens invandrarverk/Migrationsverket svenskt medborgarskap och medborgarskapsakterna finns hos Migrationsverket i Norrköping som också har register till dessa; fram till 1977 finns ett alfabetiskt register på mikrokort även i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg.

Givetvis innehåller avslagna ansökningar samma slags information som beviljade. En släktforskare kanske vet när hans morfar blev svensk medborgare och konstaterar att de ansökningshandlingar som ledde till ett beviljat medborgarskap inte är särskilt innehållsrika. Men kanske morfadern hade sökt flera gånger dessförinnan och fått avslag, och kanske finns det mer information i dessa tidigare ansökningar? Kive Salomonsson Adelson i Ystad fick exempelvis avslag inte mindre än sju gånger 1884–1891 innan han 1892 lyckades i sitt åttonde försök. I en annan släkt kanske man haft föreställningen att »farfar brydde sig aldrig om att söka medborgarskap«, trots att denne i själva verket ansökt flera gånger men fått avslag.

4.1.3 Vilka uppgifter kan finnas i en ansökan

Omfattningen av den bevarade dokumentationen kan variera från en medborgarskapsakt till en annan. Ofta är handlingarna innehållsrika med detaljer om den sökandes bakgrund, personliga och ekonomiska förhållanden med mera, men de visar också hur olika myndigheter såg på den sökande. Med tiden genomfördes utförliga polisutredningar och det kan finnas ytt-
randen av arbetsgivare, grannar och andra.

Generellt är handlingarna mer innehållsrika ju längre fram i tiden man kommer, även om detta är en sanning med modifikation. Under 1860- och 1870-talen kan en del akter rörande judiska och andra invandrare vara mycket tjocka. Här kan exempelvis finnas kopior och avskrifter av utländska myndigheters och judiska församlingars utlåtanden och avskrifter av födelseböcker, dokument som i många fall inte finns bevarade i original.

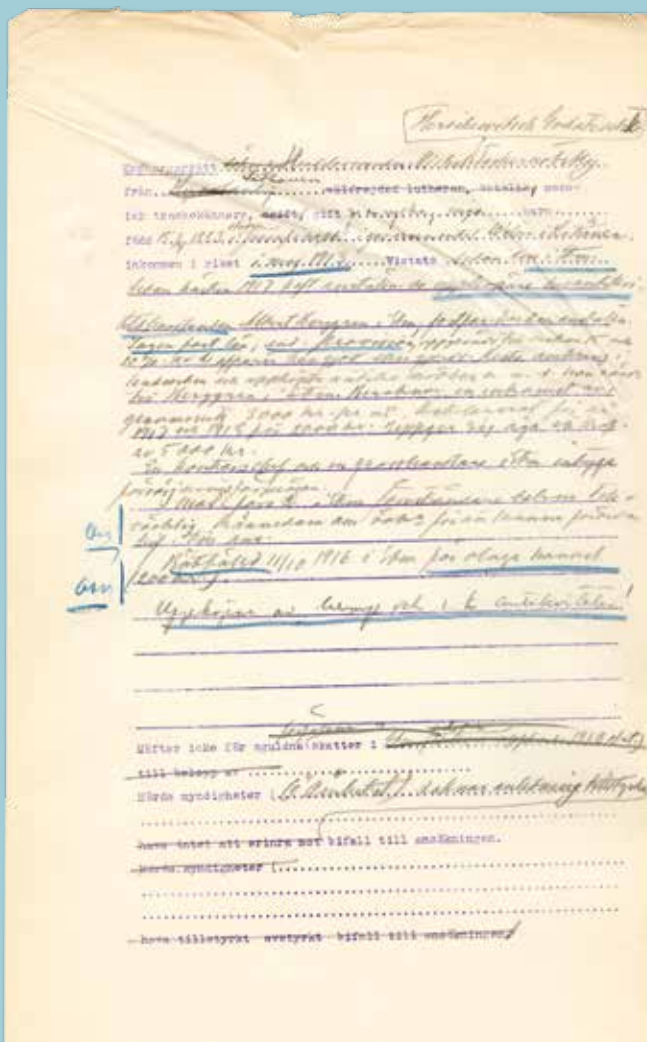
Alla utlänningar ansökte inte om svenskt medborgarskap. Några lämnade Sverige efter en kort tid, andra brydde sig aldrig om att söka och några nöjde sig med tillstånd att som utlänning få bedriva handel eller annan näring (se avsnitt 4.2.1). Några blev det automatiskt genom increscens (se avsnitt 4.1.2). Kvinnor blev som framhållits länge automatiskt svenska medborgare vid giftermål med en svensk man utan att själva behöva söka.

Fanns det särskilda regler för judar? Nej, men det framgick klart av medborgarskapsakterna vilka som var mosaiska trosbekännare eller hade judiskt påbrå. Undersökningar har visat att så kallade östjudar fram till början av 1920-talet var starkt diskriminerade vid medborgarskapsansökningar, om än styrkan av denna diskriminering varierade över tid. Många gånger kunde en ansökan avslås trots att den sökande uppfyllde alla formella krav och inga anmärkningar fanns mot honom eller henne. Från och med början av 1920-talet (och åtminstone till 1945, sannolikt även därefter) tycks i princip alla medborgarskapsansökningar från dem som uppfyllde de formella kraven ha beviljats.

Litteratur: Carlsson 2004b.

PM I MEDBORGARSKAPSANSÖKAN

I en medborgarskapsakt finns i regel många dokument. Handläggarna på Justitiedepartementet sammanställde ofta informationen i en promemoria som ger en bra översikt.

POLISRAPPORT I MEDBORGARSKAPSANSÖKAN

Som ett led i handläggningen av en medborgarskapsansökan gjordes en polisutredning som ofta meddelar personhistoriskt intressanta uppgifter. På bilden syns första sidan av den tre sidor långa polisrapporten som upprättades när den mosaiske trosbekännaren journalisten Bernhard Mehr ansökte om svenskt medborgarskap 1919. På de övriga två sidorna redogörs för Mehrs arbets-, bostads-, familje- och ekonomiska förhållanden samt för Överståthållarämbetets synpunkter.

Stockholms Polis
Kriminalvården

1037 #9
4

Rapport.

År - dagen den 7 april 1919.

Åtg.

M M M, Benjes Abraham Isak.
(Rysk undersått)

I anledning af rysske undersåten Benjes Abraham Isak behörs till kommissionen ingifna underdåniga anmälan om svensk medborgarskap för värdnads rapporterna, att Mehr vid förhör å kriminalafdelningens station om sig uppgjifvit följande.

Han vorde född den 9 november 1877 i staden Dwinsk i Ryssland, som till privatläraren Abraham Isak Mehr och dennes hustru Nikla, född Håberg, gift, kyrko- och mantalskrifven i härvarande Brännkyrka församling samt hemmabörjande i Dwinsk.

Han hade vistats i sitt föräldrashem i Dwinsk till 21 års ålder och därunder åtnjutit undervisning i lägre tekniska skolan i samma stad från 8 till 16 års ålder, men vorde han icke konfirmerad.

Efter afslutade skolestudier hade han börjat arbeta å en mekanisk verkstad i staden Dwinsk och fortsatt därmed till 21 års ålder, hvarefter han fullgjort militärtjänst vid ett regementegränsfaktori i staden Alexanderopol i Emkansen i 4 år. Hrefter hade han, kort före jultiden 1903, afrest från Ryssland samt begifvit sig till Över-

I samband med införandet av 1924 års medborgarskapslag reglerades ansökningsförfarandet i en särskild kungörelse (SFS 1924:525) och ett särskilt formulär tillhandahölls. I just denna ansökan är det den 86-åriga Dina Goldman som 1942 ansöker om – och erhåller – svenskt medborgarskap.

[illegible][illegible]

[Faint, illegible text at the bottom of the page]

4.2 Fri invandring 1860–1917

Fram till 1860 krävdes alltså pass för inresor till Sverige. Hur man söker material i olika myndighetsarkiv om judar som invandrade före 1860 beskrivs i avsnitt 3.1.2. Mellan 1860 och 1917 var invandringen till Sverige i princip fri utan krav på pass eller särskilda tillstånd för inresa eller anställning.

4.2.1 Utlännings ansökan att idka handel eller annan näring

Även om invandringen var fri, krävdes särskilda tillstånd för »att vistas i riket« (till och med 1879) och för att som utlänning idka handel eller annan näring. Ansökningshandlingarna till dessa tillstånd kan innehålla nog så värdefull information om den sökande som medborgarskapshandlingarna.

Beteckningen »att vistas i riket« är något missvisande, eftersom det rådde fri invandring, men vad som avsågs var ett kungligt tillstånd som fram till och med 1879 behövdes för en utländsk medborgare som hos respektive länsstyrelse ville söka tillstånd att idka handel eller annan näring. Från och med 1880 skulle sådant näringstillstånd sökas direkt hos Kungl. Maj:t.

Tabell 6 visar vilken myndighet/departement som avgjorde dessa ärenden, med andra ord i vilket arkiv man skall söka dessa handlingar.

Tillgängliga sökvägar till ansökningar om dessa tillstånd är till viss del desamma som för medborgarskapsansökningar: Riksarkivets onlinedatabas *Konseljärenden 1840–1920* [Riksarkivet/Digitala forskarsalen]; respektive departements eller myndighets årliga *ingående diarium* med sakregister (uppslagsord: »utlänningar«) och KB:s onlinedatabas *Svenska dagstidningar*.

För att en utlänning skulle få förvärva fast egendom krävdes också särskilt tillstånd som fram till 1948 och även i viss mån senare avgjordes av regeringen och handlades (till 1973) av Justitiedepartementet i vars arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] handlingar finns. För andra särbestämmelser för utlänningar inom närings- och arbetslivet och hur motsvarande ansökningar lokaliseras, se Hallberg 2017, s. 115–132.

TABELL 6. Myndighet/departement som avgjorde ärenden om att få vistas i riket och att få idka handel eller annan näring.

	-1877	1878-1879	1880- 31/3 1900	1/4 1900- 30/6 1920	1/7 1920- 1982
Att få vistas i riket	K Maj:t/ CD	K Maj:t/ JD	Tillstånd behövdes inte längre		
Näringsrättigheter i stad	KB eller ÖÄ (vid avslag: K Maj:t/CD)	KB eller ÖÄ (vid avslag: K Maj:t/CD)	K Maj:t/ CD	K Maj:t/ FD	K Maj:t/ HaD
Näringsrättigheter i köping eller på landet	K Maj:t/ CD	K Maj:t/ CD	K Maj:t/ CD	K Maj:t/ FD	K Maj:t/ HaD

FÖRKORTNINGAR: JD = Justitiedepartementet [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]; CD = Civilepartementet [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]; FD = Finansdepartementet [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]; HD = Handelsdepartementet [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] KB = Kunglig befattningshavande, d.v.s. länsstyrelsen [landsarkiven]; ÖÄ = Överståthållarämbetet [Stockholms stadsarkiv].

4.2.2 »Ryssregistret« 1906

På våren 1906 fick polismyndigheterna runt om i landet i uppdrag att registrera inresande från Ryssland, många av dem judar, för att få bättre kontroll över framför allt politiskt aktiva på vänsterkanten. Om dem som kom till Stockholm, dit de flesta kom, finns handlingar bevarade i Överståthållarämbetets arkiv, Kriminalavdelningen, utlänningsexpeditionen [Stockholms stadsarkiv]:

- *Anmälningsrullor över utlännningar*, 1906-1914 (D 2 d:1-2). I dessa registrerades personen ifråga dagen för ankomsten till staden eller dag för kallelse till förhör på polisstationen.
- *Diariet förda dossierer*, 1906-1914 (F 1 a 1:1-6) består i huvudsak av ett intervjuformulär med en rad efterfrågade uppgifter, exempelvis födelsetid, födelseort och föräldrars namn. På baksidan av formuläret fanns mer löst formulerad information om personen.
- *Personregister till dossiererna*, 1906-1914 (F I A 2:1).

I vilken utsträckning det i andra polisarkiv finns bevarade handlingar om denna »ryssregistrering« är okänt, men sannolikt har mycket gallrats. I Malmöpolisens arkiv har inga spår efter denna kontroll påträffats och

i Göteborgspolisens arkiv endast ett personregister för åren 1910–1913 [Poliskammaren i Göteborg, Kriminalpolisens utlänningsavdelning, D 3:1, Riksarkivet i Göteborg], men inga dossierer.

4.2.3 Utlänningskontroll 1914–1920

När första världskrigets bröt ut 1914 skärptes regelverket. Invandringen fortsatte visserligen att i princip vara fri – fram till 1917 – och pass krävdes inte för inresa, men vissa kategorier kunde nu direktavvisas vid gränsen.

Kontrollen av de utlänningar som fanns i landet skärptes också. Enligt Kungl. Maj:ts cirkulär till länsstyrelserna av den 17 augusti 1914 skulle varje utlänning omedelbart anmäla sig till vederbörlig polismyndighet och lämna diverse efterfrågade uppgifter. De register som upprättades finns i regel kvar i länsstyrelsernas landskansliarkiv [landsarkiven]. Motsvarande register, ofta benämnda utlänningsliggare, återfinns i de lokala polismyndigheternas arkiv [landsarkiven].

Den 17 december 1915 utfärdades kungörelsen om anmälningsskyldighet i vissa fall för utlänningar vid ankomsten till riket (SFS 1915:582), nämligen för dem som kom med tåg, ångfärja eller annat fartyg och för samtliga utlänningar som ankom till Haparanda och Karungi. I *Statens polisbyrås arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns *förteckningar över resande över Haparanda och Karungi, 1914–1915* (1 vol.); *diverse uppgifter om utlänningar i riket, 1914–1928* (1 vol.); *diverse diarium, dossierer m.m. angående utlänningar, politiska ärenden, spioneri m.m., 1914–1929*; *förteckningar över avvisade från Norrbottens län, 1918–1923* (1 vol.).

Från 15 februari 1916 skulle förteckningarna av ankomna utlänningar ske på särskilda så kallade *härbergarekort* som skulle fyllas i av varje person som lät en utlänning bo i sin bostad eller annan lägenhet. De lokala polismyndigheternas exemplar av härbergarekortet finns endast kvar hos ett fåtal myndigheter [landsarkiven]. Det exemplar som skickades in centralt är endast bevarade för åren 1916–1920 och finns i Statens polisbyrås arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], serie E 6 (130 vol.). Kortet förvaras årsvis i alfabetisk ordning efter utlänningens namn.

Litteratur: Hammar 1964; Hallberg 2017, s. 46–51.

4.2.4 Polisförhör med mera

En person kunde bli förhörd inte bara i samband med olika slags ansökningar utan även om hen misstänkts för brott, kallats till vittne eller blivit inblandad i juridiska eller ekonomiska tvister. Judar som inte var svenska medborgare misstänktes exempelvis ibland för att olagligt bedriva gårdfari-

handel eller annan näringsverksamhet. Upprättade polisprotokoll kan ofta innehålla värdefulla personuppgifter.

Det är inte helt lätt att återfinna dessa handlingar om man inte vet när och var ett ärende avgjorts. KB:s onlinedatabas *Svenska dagstidningar* kan vara en ingång, liksom de tryckta *Polisunderrättelser* med register som började ges ut 1878 och som innehåller information om lösdrivare, efterlysta och frigivna personer, begångna stölder och liknande. Polisunderrättelserna finns på en del bibliotek och är också tillgängliga online på ArkivDigital för åren 1878–1948 eller som cd-rom (åren 1878–1944). Om personer som dömts till fängelsestraff kan uppgifter även finnas i olika fängelsearkiv.

4.2.5 Utvisningar

Även om invandringen var fri mellan 1860 och 1917 kunde en utlänning utvisas med hjälp av specialförfattningar. Genom 1914 års så kallade utvisningslag, som trädde i kraft 1 maj 1915, kom detta att närmare regleras. En typ av ärenden var när utlänningar som fått fattigvård hotades med att »hemsändas», även om detta i slutändan aldrig verkställdes. För relevanta arkivhandlingar kring hemsändande, utvisning med mera, se Hallberg 2017, s. 201–203.

MEDBORGARSKAPSAKTER – CENTRALDOSSIERER – SKADESTÅNDSAKTER

Sedan den fria invandringen upphört 1917 finns åtskilliga handlingar om judiska invandrare och flyktingar i Sverige. För att få en samlad bild av dessa personers bakgrund, vad de utstod under den tyska naziregimen och deras öden under den första tiden i Sverige är följande arkivhandlingar särskilt fruktbara:

- *Centraldossierer* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] över i princip alla utlänningar med samlad dokumentation fram till dess personen emigrerade, avled eller blev svensk medborgare. Se vidare avsnitt 4.3.4.
 - *Medborgarskapsakter* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] för dem som ansökte om svenskt medborgarskap. Här finns uppgifter om bakgrund i det gamla hemlandet och om den första tiden i Sverige. Se vidare avsnitt 4.1.
 - *Skadeståndsakter* för nazismens offer som fick hjälp med att söka ersättning från Västtyskland. Akterna finns bevarade i privata advokatbyråers arkiv eller i Stockholmsförsamlingens arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge]. Se vidare avsnitt 4.11.
-
-

4.3 Invandring och statlig kontroll 1917–1948

EFTER ATT INVANDRINGEN till Sverige blivit reglerad 1917 finns en rad olika arkivserier med material om judiska och andra utlänningar som kommit eller försökt komma till Sverige. Införandet av pass- och viseringstvång 1917 följdes av krav på arbetstillstånd 1926 och på uppehållstillstånd 1928. Genom septemberkungörelsen 1938 försvårades för judiska flyktingar att komma in i landet och efter krigsutbrottet 1939 skärptes övervakningen av utlänningar ytterligare.

Fram till 1937 (i praktiken till 1942/1944) var det flera skilda myndigheter som gav tillstånd och kontrollerade dessas giltighet: Socialstyrelsen, Utrikesdepartementet och Statens polisbyrå. Från den 1 juli 1944 samlades alla ärenden hos den nybildade Statens utlänningskommission (SUK).

Arkivmaterialet i Riksarkivet kan indelas i fyra viktiga grupper: viseringshandlingar, 1917–(1948), uppehållsboksansökningar, 1918–1927, centraldossierer, 1920–(ca 1970) och kontrolldossierer, 1914–1976. För information om enskilda individer finns här mycket att hämta, inte minst i centraldossiererna.

4.3.1 Viseringshandlingar 1917–(1948)

Den 1 september 1917 infördes pass- och viseringstvång för utlänningar som skulle besöka Sverige.

En visering innebar ett tillstånd att resa in och vistas en viss tid i Sverige, men för att ta anställning krävdes en särskild arbetsvisering såvida man inte var visumbefriad. I Sverige skickades eller inlämnades viseringsansökningarna med åtföljande pass till UD:s utländska passexpedition i Stockholm. Utomlands verkställdes viseringarna av svenska beskickningar och lönade konsulat, vanligtvis efter förfrågan hos UD. Beslut att bifalla eller vägra visering grundade sig delvis på utredning av polisen men även på yttrande av Socialstyrelsen om ansökan gällde anställning.

Förutom vanlig visering fanns diplomatvisering och kollektiv visering. Sovjetmedborgare behandlades som en kategori för sig. Nödfallsviseringar kunde utfärdas av vissa lokala passkontroller.

TABELL 7. Invandringsreglering och utlänningskontroll 1860–ca 1970.

TYP AV REGLERING ELLER KONTROLL	
1860–1917	Fri invandring
1906	»Ryssregistret« 1906 (se avsnitt 4.2.2)
1914–1920	Diverse kontroller av utlänningar
1917–	Pass- och viseringstvång införs 1917, hävs succesivt mot europeiska stater, men återinförs 1939–1940 (se avsnitt 4.3.1)
1918–1927	Uppehållsböcker (se avsnitt 4.3.2]
1926–	Arbetsstillstånd införs 1926 (se avsnitt 4.3.3 och 4.3.4)
1928–	Uppehållstillstånd införs 1928 (se avsnitt 4.3.3 och 4.3.4)
1938	Septemberkungörelsen och J-pass; judiska flyktingar avvisas vid gränsen (se avsnitt 4.3.1)
1939	Utlänningsräkning (se avsnitt 4.3.7)
1939–1945	Olika utlänningskungörelser, skärpt övervakning av utlänningar
1945–ca 1970	I praktiken fri arbetskraftsinvandring

År 1922 infördes så kallades Nansenpass eller identitetscertifikat för statslösa ryssar och senare även för armenier. Certifikaten utfärdades under de första åren av länsstyrelserna efter yttrande av UD, men från och med 1928 direkt av UD som från samma tid också utställde främlingspass för utlänningar som inte kunde erhålla hemlandspass.

Viseringstvånget lättade successivt mot många stater (exempelvis Norge 1918, Danmark 1919, Island 1920, Belgien, Frankrike och Luxemburg 1922, Italien, Nederländerna, Spanien och Storbritannien 1923 samt Tyskland från 1 oktober 1926.

Från 1938 skärptes åter kraven, främst för judar. För att hindra judiska flyktingar att komma till Sverige förordade Kungl. Maj:t i september 1938 (SFS 1938:555, den så kallade Septemberkungörelsen) att utlänningspass (såvida hen inte betraktades som politisk flykting) fick avvisas då man kunde anta att hen lämnat sitt land för att inte mer återvända dit, vilket var riktat direkt mot judar och dessertörer. I cirkulär till passkontrollerna i oktober 1938 föreskrev Socialstyrelsen att innehavare av J-märkta pass – där J stod för jude – borde avvisas såvida hen inte hade uppehållstillstånd eller så kallad gränsrekommendation som kunde erhållas för personer som kunde beräknas återvända till sitt hemland.

CENTRALA MYNDIGHETER SOM HANDLADE INVANDRINGSREGLERING OCH UTLÄNNINGSKONTROLL

UD:S EXPEDITION FÖR UTLÄNDSKA PASSÄRENDE 1917–1944

[Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]

Expeditionen tillkom 1917 då pass- och viseringstvång infördes och den huvudsakliga uppgiften var att handlägga frågor rörande visering av utländska pass, inklusive de 1922 införda Nansenpassen och de 1928 utställda främlingspassen för utlänningar som inte kunde erhålla hemlandspass.

Den 1 juli 1944 uppgick expeditionen delvis i Statens utlänningskommission (SUK) och huvuddelen av viseringsdossiererna överfördes till SUK:s passbyrå.

STATENS POLISBYRÅ FÖR ÖVERVAKANDE AV UTLÄNNINGAR I RIKET 1914–1938

[Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]

En särskild *polisbyrå* organiserades 1914 under Generalstaben för undersökningar rörande spioneribrott och ställdes 1918 under polismästaren i Stockholm. Genom omorganisationer förändrades byråns uppgifter till allmän övervakning av utlänningar och till att föra allmänna utlänningsregister. Namnet blev *Statens polisbyrå för övervakande av utlänningar i riket*. Den uppgick 1938 i Socialstyrelsens utlänningsbyrå och blev dess kontrollavdelning.

Av polisbyråns ursprungliga arkiv återstår mindre än 10 procent [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg; 26,5 hm], eftersom många handlingar numera finns i *Statens utlänningskommissions* (SUK) arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] och eftersom mycket gallrats oftast med hänvisning till att informationen också fanns hos andra myndigheter. Polisbyrån upprättade bland annat:

- *Diverse handlingar* 1914 och de närmaste åren därefter (härbärgarekort, förteckning över resande, uppgifter om utlänningar i riket m.m.), se avsnitt 4.2.3.
 - *Viseringsregister*, 1917–1937, som överfördes till och finns i SUK:s kanslibyrås arkiv, se avsnitt 4.3.1.2.
 - *Passviseringsärenden*, 1917–1935, som till stor del består av polisbyråns yttranden, se avsnitt 4.3.1.
 - *Ansökningar om uppehållsböcker*, huvudserie, 1918–1927, en särskilt användbar källa för släktforskare, se avsnitt 4.3.2.
 - *Diverse kontrollserier*, 1914–1937, se avsnitt 4.3.5.
-

-
-
- *Ofördelaktiga-registret* (1914–) med uppgifter rörande bland annat misstankar om spioneri och brottslighet samt vissa till detta register hörande kontrollserier vilka överförts till SUK:s hemliga arkiv, se avsnitt 4.3.5.

SOCIALSTYRELSEN 1920–1944

[Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]

Myndigheten grundades 1912 och övertog 1920 tillsammans med Statens arbetslöshetskommission polisens utredningar om arbetsmarknadsläget. Socialstyrelsen blev handläggande myndighet när krav på arbetstillstånd och uppehållstillstånd infördes 1926 respektive 1928 (se avsnitt 4.3.3) och övertog 1941 också ansvaret för flyktinförläggningarna (se avsnitt 4.5.5). Alla dessa uppgifter övertogs 1944 av Statens utlänningskommission (SUK). Från Socialstyrelsens handläggning av utlänningsärenden finns fyra olika delarkiv:

- *Byrån för sociala ärenden i allmänhet* (1:a byrån): Utlänningsärenden 1920–1937, vilka ärenden 1938 övertogs av
- *Utlänningsbyrån* (6:e byrån) 1938–1944.
- *Avdelningen för utlänningsförläggningar* 1940–1944. Den 1 juli 1944 övertogs uppgifterna av SUK:s sociala byrå dit vissa handlingar överfördes.
- *Hemliga arkivet*: Utlänningsärenden 1920–1944. De flesta handlingar är överförda till SUK:s hemliga arkiv (se vidare avsnitt 4.3.5).

STATENS UTLÄNNINGSKOMMISSION (SUK) 1944–1969

[Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]

SUK blev 1 juli 1944 central utlänningsmyndighet och fick en lång rad uppgifter. Den tillkom genom en sammanslagning av UD:s expedition för utländska passärende och Socialstyrelsens utlänningsbyrå och avdelning för utlänningsförläggningar.

SUK bestod från början av en kansliavdelning och tre byråer. Efter en stor omorganisation 1953 tillkom flera byråer. SUK:s arkiv är förtecknat i olika delarkiv, i princip efter de olika byråerna (eller motsvarande).

- *Kanslibyråns arkiv* består av handlingar från kansliavdelningen, 1944–1952, och kanslibyrån 1953–1969. Här finns framför allt Centralregistret över utlännningar 1942–1966 (1970) och Centraldossierer över utlännningar 1920–1954 (1972). Se vidare avsnitt 4.3.4.
 - *Passbyråns arkiv* består bland annat av inresedossierer över utlännningar 1917–1948 och register till dessa, inresekort, polisförhörsuppgifter och viseringsansökningar för »rödakorsflyktingar» 1945–1946 samt viseringsärenden 1944–1952 (se vidare avsnitt 4.5.8).
-
-

- *Kontrollbyrån* (1944–1952) svarade bland annat för övervakning av utlännningar från ordnings- och säkerhetssynpunkt, se avsnitt 4.3.5.

Inom Kontrollbyrån inrättades en särskild *efterforskningsavdelning* (1945–1952) för att tillsammans med andra efterforskningsorganisationer hjälpa överlevande att komma i förbindelse med anhöriga och vänner, se vidare avsnitt 4.6.

- *Sociala byrån* 1944–1947 var en efterföljare till Socialstyrelsens avdelning för utlänningsförläggningar och anordnade bland annat flyktingläger. I dess arkiv finns bland annat förteckningar och beläggningsuppgifter över läger 1944–1947. Se avsnitt 4.5.5.

STATENS INVANDRARVERK/MIGRATIONSVERKET 1969–

[Migrationsverket i Norrköping]

Statens invandrarverk, SIV (1 juli 2000 ändrades namnet till Migrationsverket) tillkom 1 juli 1969 och blev central förvaltningsmyndighet för utlännings-, flykting-, invandrar- och medborgarskapsfrågor. Den övertog verksamheten från Statens utlänningskommission, men även exempelvis medborgarskapsärenden från Justitiedepartementet. År 1985 övertogs ansvaret för flyktingmottagandet från Arbetsmarknadsstyrelsen. För organisatoriska förändringar från 1980-talet och framåt, se Hallberg 2017, s. 227 ff.

Fotostatkopier av så kallat J-pass för Leopold Grünfeld. Sådana J-pass finns dock sällan bevarade i centraldossiererna eftersom den tyska legationen/konsulatet krävde tillbaka passet och endast återlämnade de sidor där gällande uppehållsvisering eller tillstånd finns antecknat. Statens utlänningskommission, kanslibyrån, vol. F I ac:8103, Riksarkivet i Stockholm/Marieberg.

Den röda J-stämpeln infördes i tyska och österrikiska judars pass efter påtryckningar från Schweiz och Sverige. På så sätt kunde svenska myndigheter skilja »önskade« tyskar, som man ville skulle kunna fortsätta resa in i Sverige utan att behöva ansöka om visering, från »oönskade« tyska judar (enligt nazisternas raslagar) som inte skulle återvända hem utan bli kvar i Sverige.

Efter krigsutbrottet återinfördes den 5 september 1939 allmänt viseringstvång (SFS 1939:599; för nordiska medborgare 1940/1941).

Var i arkiven kan man återfinna viseringshandlingar för en person? Pass- och viseringshandlingar finns i arkiven efter UD:s expedition för utländska passärenden, SUK:s kanslibyrå, Socialstyrelsen och Statens polisbyrå.

4.3.1.1 UD:S EXPEDITION FÖR UTLÄNDSKA PASSÄRENDEN

I arkivet efter UD:s expedition för utländska passärenden [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns åtskilliga handlingar rörande visering, även om huvuddelen av viseringsdossiererna överfördes till SUK:s passbyrå 1944 och handlingar även dessförinnan lämnats till Socialstyrelsen. Bland kvarvarande handlingar märks:

- *Kortregister över viseringar i tre olika serier* (serie D 1 a–c), 1922–1941. Dessa kortregister anger dock inte var i arkivet handlingarna placerats.
- *Liggare för visering av utländska pass* (serie D 3 a), 1917–1941 (5 vol.) och över ansökningar i Socialstyrelsen om *främlingspass* och *Nansencertifikat*, 1938–1941 (D 3 b:1).
- *Viseringsansökningar* (serierna E 5 a–c), 1922–1941 (107 vol.). Diarier till dessa (serie C 4 a–c), 1917–1943 (25 vol.).
- *Visering av kollektivpass* (serie F 1), 1919–1942 (13 vol.); *Viseringar för grupper och enskilda* (serie F 2), 1918–1943 (6 vol.); *Transitviseringar, efter nationalitet* (serie F 3), 1919 och 1942–1944 (14 vol.), i vol. 5 ingår judiska flyktingar 1941; *Avgiftsfria viseringar, konkreta fall* (serie F 4), 1922–1941 (3 vol.); *Diplomatviseringar*, 1922–1928 (F 5:1).
- *Understödda flyktingar och »Ausgebürgerte«* (personer som fränkants sitt tyska medborgarskap enligt tysk lag den 14 juli 1933, då alla andra partier och all politisk aktivitet, förutom nazismen, förbjöds). Innehåller bl.a. förteckningar över politiska och intellektuella flyktingar, 1934–1942 (vol. F 6:1–2).
- *Framställningar från enskilda om inresetillstånd* (serie E 4), 1922–1931 och 1939 (30 vol.). Diarier till dessa (serie C 3), 1920–1940 (10 vol.).
- *Vägradelistor* (serie B 4), 1920–1941 (5 vol.). Dessa utfärdades för att hindra utlännningar som vägrats visering på ett ställe att skaffa sig sådant på ett annat.

4.3.1

- I övrigt finns *inkommande* och *utgående handlingar* från och till enskilda personer och svenska och utländska myndigheter, cirkulär och statistik.

4.3.1.2 SUK:S PASSBYRÅS ARKIV

I SUK:s passbyrås arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns *viseringsdossierer* för enskilda utlänningar 1917–januari 1948 (därefter lades viseringshandlingar i centraldossiererna, se avsnitt 4.3.4), vilket inkluderar viseringshandlingar som fram till 1944 funnits hos UD.

- *Inresedossierer över utlänningar*, 1917–1948, finns i en alfabetisk huvudsvit (serie F 2 a, 581 vol.) och i två sviter i nummerordning (F 2 ba och F 2 bb). Till den större huvudserien F 2 ba (846 vol.) finns även separat förvarade viseringskort i alfabetisk ordning (serie D 1) med numret angivet (52 vol.). Den mindre sviten i nummerordning (serie F 2 bb) omfattar finländare (51 vol., alfabetiskt register finns) och det finns även en serie (F 2 c) viseringsdossierer för artister och andra kollektivviseringar (38 vol.).
- För viseringsansökningar från f.d. koncentrationslägerfångar 1945, se avsnitt 4.5.8.

Ett viseringsregister som fördes fram till 1942–1943 finns i SUK, kanslibyrån, serierna D 1 A–C. Detta register ersattes av ett centralregister i samma arkiv, serie D 2 (se avsnitt 4.3.4).

4.3.1.3 SOCIALSTYRELSENS ARKIV

Viseringsärenden som hanterades av Socialstyrelsen handlades 1920–1937 i *Byrån för sociala ärenden i allmänhet* (1:a byrån) och 1938–1944 i *Utlänningsbyrån* (6:e byrån) [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]:

- *Viseringsdossierer* för den som blev svensk medborgare eller avled 1920–1940 finns i respektive centraldossier (Socialstyrelsen, Utlänningsbyrån serie F 1 B, 183 vol.), se avsnitt 4.3.4.
- *Protokoll över viseringar* finns 1920–1937 i Socialstyrelsen, Byrån för sociala ärenden i allmänhet, utlänningsärenden (serie A 1, 13 vol.) och 1938–1944 i Socialstyrelsen, Utlänningsbyrån (serie A 1 a, 7 vol.).
- *Protokoll över arbetsviseringar* finns 1938–1942 (serierna A 1 ba, bb och bc, totalt 12 vol.); över *uppehållsviseringar* 1938–1944 (serierna A I ca, cb och cc, totalt 24 vol.); över *arbetsviseringar*, *uppehålls- och arbetsviseringar* samt över olika typer av *protokoll* 1943–1944 och *uppehålls- och arbetsviseringar* 1938–1942 (serierna A I da, db och dc, totalt 21 vol.), allt i Socialstyrelsen, Utlänningsbyrån.
- *Skrivelser angående uppehålls- och arbetstillstånd samt viseringsärenden* (serie E IV), 1938–1944, finns i Socialstyrelsen, Utlänningsbyrån (6:e byrån)

[Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Här finns även *Viseringsansökningar* (serie E IX), 1942–1943 (2 vol.) som består av kopior av ansökningar om inresevisering, överlämnade från UD.

4.3.1.4 STATENS POLISBYRÅS ARKIV

I Statens polisbyrås arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns *Passviseringsärenden*, 1917–1935 (serie E 5, 12 vol.), som till stor del består av polisbyråns yttranden till UD och Socialstyrelsen angående begärd passvisering m.m. Serien fortsätter i SUK:s hemliga arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] där även det delvis bevarade registret till handlingarna finns.

4.3.1.5 ÖVRIGT

Viseringsanmälningar från beskickningar och konsulat är i regel gallrade, men viseringsärenden som beslutats av SUK eller Invandrarverket/Migrationsverket är bevarade i centraldossiererna (se avsnitt 4.3.4).

Dossierer som sedan 1920-talet överförts till Socialstyrelsen (som handlade ärenden om arbets- och uppehållstillstånd) kan återfinnas i de olika bestånden av centraldossierer (se avsnitt 4.3.4).

En del viseringsdossierer med särskild sekretess finns i *SUK:s hemliga arkiv*, dels i en alfabetiskt ordnad huvudserie (serie F 10 a), 1917–1947 (26 vol.), dels i en ämnesordnad volym, 1918–1946 (F 10 b:1). Dossiererna fördes av UD:s expedition för utländska passärenden 1917–1/7 1944 och därefter av SUK. Fr.o.m. 1948 förvaras motsvarande handlingar i kontroll-dossiererna. Register finns i SUK:s passbyrå, serie D 1.

Stora mängder viseringshandlingar är, som understrukits, gallrade. En viss ersättning erhålls genom ett alfabetiskt upplagt viseringsregister i SUK:s kanslibyrå [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Registerkorten innehåller uppgifter om viseringar, uppehållsböcker, arbets- och uppehållstillstånd med mera. De är uppdelade i tre sviter:

- Personer som senast 1942/1943 *erhållit svenskt medborgarskap* (serie D 1 b), 20 vol.
- Personer som senast 1942/1943 *avlidit i Sverige* (serie D 1 c), 3 vol.
- En *huvudserie* (serie D 1 a), för *övriga*, 101 vol.

Ansökningar om främlingspass, identitetscertifikat (Nansenpass) och rese-dokument finns 1928–1937 i SUK:s passbyrås viseringsdossierer (se ovan) och från 1938 i centraldossiererna (se avsnitt 4.3.4). Protokoll över utfärdande och förlängningar av främlingspass och identitetscertifikat finns i Socialstyrelsen, Utlänningsbyrå (6:e byrå) (serie A IV), 1938–1942 (6 vol.) och diariet i vol. C IV:1.

Statens invandrarverk/Migrationsverket [Migrationsverket i Norrköping] har fotoregister över utlänningar i alfabetisk ordning (tre sviter), ca 1933–ca 1980, huvudsakligen av dem som erhållit svenskt främlingspass. Registret fördes tidigare av Statens utlänningskommission. Mellan 1980/1981 och ca 2000 ligger fotografierna i vederbörandes centraldossier.

4.3.2 Ansökan om uppehållsböcker 1918–1927

Upphållsböcker (u-böcker) infördes från 1 december 1918 och utfärdades till och med 1927. Upphållsbok var ett krav för de utlänningar som vistades i riket och som inte kunde erhålla viserat hemlandspass. Många av dessa var judar som ursprungligen kom från Ryssland och kunde ha vistats i Sverige i årtionden och i vissa fall till och med vara födda här.

Ansökningsblanketten innehöll 13 frågor. Namn på föräldrar efterfrågades inte men under frågan »Födelseort« har i regel den exakta födelseorten angivits, en uppgift som inte alltid finns i exempelvis folkbokföringen som istället per oprecist kunde ange exempelvis »Ryssland« eller »Polen«. Till ansökan skulle även ett fotografi bifogas.

Ett exemplar av dessa ifyllda ansökningsblanketter finns i de lokala polismyndigheternas arkiv [landsarkiven], vanligtvis i kronologisk ordning. Den lokala polisens liggare över utlänningar kan underlätta sökandet. Ansökningar för Stockholms stad och län återfinns i Överståthållarämbetet för polisärenden 4, Utlänningsavdelningen, serie E III 1 [Stockholms stadsarkiv].

Av omkring 9 000 ansökningar i Stockholm är för närvarande ungefär en tredjedel digitiserade och sökbara online [Stockholm stadsarkivs webbplats]. Kopior av ansökningar från judar i Lund finns i Anna Svensons samling [Judiska museet i Stockholm].

Ett exemplar av samtliga ansökningar skulle också skickas in centralt och bevaras i nummerordning i Statens polisbyrås arkiv; huvudserien E 8 a omfattar 77 volymer [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. För att få veta vilket nummer (»U-nummer«) en person hade kan man konsultera ovan nämnda alfabetiska viseringsregister (serierna D 1 a–c) som finns i Statens utlänningskommissions kanslibyrå [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

4.3.3 Arbets- och uppehållstillstånd

Från 1 oktober 1926 måste varje utlänning som kom till Sverige i avsikt att ta arbetsanställning ha *arbetstillstånd* eller *arbetsvisering*. Kravet togs bort 1943 för nordiska medborgare och estlandssvenskar och 1944 för medborgare eller statslös före detta medborgare i Estland, Lettland eller Litauen som innehade svenskt främlingspass.

Ansökan om uppehållsbok 1918 från Mathilda Hirschfeldt i Sundsvall. Detta var den enda källan i Sverige som uppgav Mathildas exakta födelseort vilket möjliggjorde vidare släktforskning i Statens historiska arkiv i Vilnius. Noterbart är att hon trots nästan 50 års boende i Sverige skrev sitt namn på jiddisch med hebreiska bokstäver.

Krav på *uppehållstillstånd* infördes 1928, men togs bort för nordiska medborgare 30 juni 1954. Såväl arbets- som uppehållstillstånd gällde för en begränsad tid och beviljades 1926–1944 av Socialstyrelsen (UD behöll dock beslutanderätten över viseringsärendena, även när dessa omfattade arbetstillstånd), 1944–1969 av Statens utlänningskommission och från 1/7 1969 av Invandrarverket/Migrationsverket, från 1944 även till viss del av arbetsmarknads- och polismyndigheter.

Inom *Socialstyrelsen* handlades ärendena fram till 1937 av *Byrån för sociala ärenden i allmänhet (1:a byrån)*, utlänningsärenden, i vars arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] *Protokoll över arbets- och uppehållstillstånd* finns i flera serier (A II a–c), 1926–1937 (29 vol.); *Protokoll över befrielse från arbetstillstånd*, 1928–1937, i vol. A II d:1 samt *Diarier över inkommande och beviljade uppehålls- och arbetstillstånd* i flera serier (C II, C III med underserier), 1926–1938 (39 vol.).

Mellan 1938 och 1944 handlades ärendena av *Socialstyrelsen, Utlänningsbyrån (6:e byrån)* i vars arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] *Protokoll över arbets- och uppehållstillstånd* finns i olika serier (A II aa, ab, b, c, A V, A V Ia–c, A VI f), 1928–1944 (40 vol.) liksom flera *diarieserier*, bland annat över uppehålls- och arbetsviseringar (C II, C III med underserier), 1938–1943 (67 vol.). Här finns även exempelvis *föredragningslistor*, 1938–1944 (vol. A IX:1), inklusive föredragningslistor från byrån för sociala ärenden i allmänhet: utlänningsärenden 1934–1937.

Bland inkommande handlingar finns bl.a. *Skrivelser från beskickningar och konsulat* (serie E II a), 1938–1944 (4 vol.) som främst innehåller uppgifter om utländsk främlingslagstiftning och »judelagar« och *Skrivelser angående uppehålls- och arbetstillstånd samt viseringsärenden* (serie E IV), 1938–1944 (8 vol.), till vilka *diarier* finns i serie C I a.

Ett alfabetiskt kortregister över utlänningar som fram till 1942/1943 fördes av Utlänningsbyrån har förstörts med undantag av de då aktuella korten, vilka överfördes i respektive persons centraldossier, se avsnitt 4.3.4.

Handlingar rörande uppehålls- och arbetstillstånd finns också i *Arbetsmarknadsstyrelsens och länsarbetsnämndernas samt de lokala polismyndigheternas arkiv*. Tillsynen över arbetsförmedlingen flyttades 1940 till *länsarbetsnämnderna*, vilkas chefsmyndighet blev *Statens arbetsmarknadskommission* [1940–1947, handlingar i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Centralmyndighet mellan 1948 och 2007 var *Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS)* vars arkiv finns på Arbetsförmedlingens arkivdepå i Söderhamn. Se vidare Hallberg 2017, s. 124–128.

4.3.4 Centraldossierer över utlänningar

Över varje utlänning som kom till Sverige från och med 1920 finns i princip en dossier, från 1942 blev dessa mer fullständiga och benämndes *centraldossierer*. De är innehållsrika vad gäller personens vistelse i Sverige fram till dess att hen blev svensk medborgare, avled eller emigrerade och är därför en mycket användbar källa för att få fram biografiska uppgifter.

I dossiern samlades alla handlingar om varje enskild utlänning som sökte arbetstillstånd (infört 1926), uppehållstånd (infört 1928), främlingspass (fr.o.m. 1938), inresevisering (fr.o.m. 1948) med mera, med påtecknade beslut av *Socialstyrelsen* och *Statens utlänningskommission* (SUK) vilken 1944 övertog ärendena. 1969 blev *Statens invandrarverk* (namnändrat 2000 till *Migrationsverket*), ansvarig myndighet. I dossiererna finns även kopior av bevis om att vederbörande blivit upptagen till svensk medborgare.

Centraldossiererna kan återfinnas i flera olika arkiv, beroende på om/när personen blivit svensk medborgare, avlidit i Sverige eller lämnat landet: Till centraldossiererna finns från 1942/1943 *centralregisterkort* med sammanfattande information och med hänvisning till de mer innehållsrika centraldossiererna.

Centraldossierer för de utlänningar som

- blev *svenska medborgare eller avled 1920–1940* finns i *Socialstyrelsens utlänningsbyrå* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], serie F 1 B i alfabetisk ordning (183 vol.). Separata registerkort saknas, men man kan använda det alfabetiska viseringsregistret (serie D 1 a) i *SUK:s kanslibyrås arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] som sökingång.
- blev *svenska medborgare eller avled 1941–1970* finns i *SUK:s kanslibyrås arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] i två avställningsperioder (serie F I B) i alfabetisk ordning (7 056 vol.). *Centralregisterkort* (fr.o.m. 1942/1943) för dessa personer finns i samma arkiv i tre sviter: huvudsviten för f.d. icke-nordiska medborgare (serie D 2 BA, 151 vol.); sviten för f.d. danska, norska och isländska medborgare (serie D 2 BB, 32 vol.) samt sviten för f.d. finska medborgare (serie D 2 BC, 54 vol.). För tiden före 1942/1943, se *viseringsregistret* (serie D 1 B och D 1 c) i samma arkiv.
- var *nordiska medborgare och inte blev svenska medborgare* finns i *SUK:s kanslibyrås arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], dels i alfabetisk ordning (serie F 1 ABA, 4 573 vol.), dels i nummerordning (serie F 1 ABB, 3 064 vol.). Dossiéerna upphörde i princip att föras den 1 juli 1954 när nordiska medborgare inte längre behövde tillstånd för att vistas eller arbeta i Sverige. *Centralregisterkort* (fr.o.m. 1942/1943) för dessa personer finns i samma arkiv för f.d. danska, norska och isländska medborgare (serie

D 2 AB) och för f.d. finska medborgare (serie D 2 AC). För dossiéer som var inaktuella 1942/1943 (när centralregisterkort började läggas upp) finns inga registerkort.

- var *icke-nordiska medborgare och lämnat Sverige senast ca 1971 utan att ha blivit svensk medborgare* finns avställda inaktuella centraldossierer i SUK:s kanslibyrås arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] i en huvudserie [FIAC, 23 357 vol.], vars arkivförteckning f.n. inte finns i NAD utan bara i pappersform. *Centralregister* finns i samma arkiv, serie D 2 AA. Dessutom finns en särskild serie dossierer 1938–1952 angående baltiska medborgare (F I ABC, 419 vol.). *Centralregisterkort* till dessa ingår i Statens invandrarverks arkiv.
- var *icke-nordiska medborgare och som blev svenska medborgare eller avled i Sverige efter 1970* finns hos Migrationsverket i Norrköping. Register finns.
- var *icke-nordiska medborgare*, och som inte blev svenska medborgare eller avled i Sverige, men som varit *aktuella för Statens invandrarverks handläggning efter 1970*, finns likaledes hos Migrationsverket i Norrköping. Register finns.

4.3.5 Särskilda kontroller av utlännningar 1914–

Vissa om utlännningar »ofördelaktiga« uppgifter noterades i särskilda arkivserier. *Polisbyrån* (Statens Polisbyrå för övervakande av utlännningar i riket) tillkom 1914 och var till en början att betrakta som ett slags säkerhetspolis, främst för att avslöja spioneri eller olovlig politisk verksamhet, men fick sedan förändrade uppgifter till allmän övervakning av utlännningar.

Polisbyrån låg först under Generalstabens, sedan under Stockholms polismästare, för att 1938 uppgå i Socialstyrelsens utlänningsbyrå i en särskild kontrollavdelning. År 1944 togs uppgifterna över av SUK och 1969 av Statens invandrarverk (från 2000 Migrationsverket).

Handlingarna bevaras huvudsakligen i fyra olika arkiv: Statens polisbyrås arkiv; Socialstyrelsens hemliga arkiv/utlänningsärenden; Statens utlänningskommissions (SUK:s) hemliga arkiv [samtliga i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] samt Statens invandrarverks/Migrationsverkets arkiv [Migrationsverket i Norrköping]. Bevarade registerkort till de tre förstnämnda arkiven förvaras i SUK:s hemliga arkiv.

I *Generalstabens inrikes- och centralavdelningar* [Riksarkivet i Täby/Krigsarkivet] finns handlingar angående kontroll av utlännningar, ca 1910–1937. *Allmänna säkerhetstjänstens arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge] innehåller handlingar angående kontroll över utlännningar under andra världskriget. Här finns bland annat »judebrev« (Brev av eller om judar), 1940–1944 (vol.

F 8 EB:13). Även i *Säkerhetspolisens* och dess föregångares arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge och modernare material hos Säkerhetspolisen] finns ett stort bestånd av dossierer om bland annat utländska medborgare i Sverige. Även svenska judar kunde bli föremål för Säpos kontroll inte minst under andra världskriget och i synnerhet om de ofta reste utomlands eller var medlemmar i någon sionistisk eller politisk organisation.

I hur stor utsträckning just judar finns med bland de handlingar som ovanstående kontrollverksamhet gett upphov till är naturligtvis svårt att veta. För en redovisning av det omfattande arkivmaterialet, se Hallberg 2017.

Litteratur: Langkjaer 2011.

4.3.6 Utlänningars avlägsnande ur riket

Först genom 1914 års så kallade utvisningslag, som trädde i kraft 1 maj 1915 (SFS 1914:196), kom utlänningars avlägsnande ur riket att närmare regleras; dessförinnan hade utvisningar kunnat verkställas med hjälp av specialförfattningar (se avsnitt 4.2.5).

Avlägsnande har i huvudsak kunnat ske på fyra sätt: avvisning, förvisning, utvisning och förpassning. Genom 1914 års lag gavs polismyndigheter möjlighet till avvisning vid utlänningens ankomst eller strax därefter och K Maj:t gavs dessutom möjlighet att verkställa politisk utvisning. Genom passkungörelsen 1917 utökades polismyndigheterna möjligheter och de kunde omedelbart avvisa en utlänning som kom till Sverige utan behörigt pass. Likaså kunde en utlänning som blev kvar i landet trots förvägrad uppehållsbok eller avsaknad av visering befallas att resa ut och i sista hand utvisas.

1928 infördes förpassning som gav länsstyrelsen befogenhet att förpassa utlänning som saknade erforderligt tillstånd att vistas i riket. 1938 infördes ett visst skydd för politiska flyktingar, vilka nu inte utan vidare fick avvisas av polismyndighet; beslutet måste underställas Socialstyrelsen som innan beslut om avvisning eller förpassning (fram till krigsutbrottet 1939) måste inhämta yttrande från den nyinrättade Utlänningsnämnden [avskaffad 1978; arkivet i Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Judar som enbart flytt på grund av rasförföljelse räknades inte som politiska flyktingar.

Under andra världskriget fick utlänningsmyndigheterna utökade befogenheter, exempelvis fick Socialstyrelsen i februari 1940 möjlighet att besluta att utlänning skulle omhändertas i förläggning. Genom 1954 års utlänningslag förstärktes utlänningars rättsställning. Förvisning infördes också och kunde beslutas om en utlänning begått svårare brott. I utlänningslag 1980 och senare reglerades bestämmelserna ytterligare något och flyktingdefinitionen anpassades till Genèvekonventionens formulering.

Första sidan av Wolfgang Steinitz anmälan till den särskilda utlänningsrätten i februari 1939. Steinitz var lingvist och folklorist och gjorde efter andra världskriget såväl vetenskaplig som politisk karriär i Östtyskland. Han var en av grundarna 1938 av föreningen Emigranten-Selbsthilfe i Stockholm.

Socialstyrelsen, utlänningsbyrån, vol. F II a:20, Riksarkivet i Stockholm/Marieberg.

För arkivhandlingar om hemsändande, utvisning med mera, se Hallberg 2017, s. 201–203.

4.3.7 Utlänningsräkningen 1939

I februari 1939 gjordes en särskild utlänningsräkning. Samtliga utlänningar som mellan 10 och 17 februari 1939 vistades i Sverige under minst två dygn skulle anmäla sig hos polismyndigheten på vistelseorten och på ett särskilt »formulär A« besvara ett antal frågor. Inte bara religiös tillhörighet efterfrågades (fråga 6), utan även om fadern eller modern var jude (fråga 13). Dessutom skulle alla som upplät bostad åt utlänning fylla i ett »formulär B«. Undersökningen kom fram till att det fanns 3 410 utländska judar i landet.

Utlänningsanmälningarna gjordes i två exemplar och finns bevarade i

- *Socialstyrelsens utlänningsbyrå* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] i två sviter: *Formulär A* (serie F II a, 66 vol.) som fylldes i av utlänningen och är sorterat i nummerordning länsvis; numret framgår av formulär B. *Formulär B* (serie F II b, 24 vol.) fylldes i av bostadsupplåtaren och är i form av ett kortregister sorterat efter nationalitet och därinom alfabetiskt på namn. Ger numret till formulär A.
- Det lokala polisarkivet [landsarkiven].

4.4 Flyktinginvandring och flyktingmottagande 1933–1944

Om de judar som sökte sig till Sverige efter nazisternas maktövertagande i Tyskland 1933 finns mycket material bevarat, dels i arkiven efter de mosaiska församlingarna och andra organisationer som bedrev hjälparbete, dels i statliga arkiv.

Tematiskt delar sig detta avsnitt grovt i två delar: 1) det källmaterial som i huvudsak rör agerandet gentemot flyktingarna från berörda myndigheter, hjälporganisationer och enskilda aktörer och 2) det källmaterial som i huvudsak meddelar biografiska uppgifter om de individuella flyktingarna.

Avsnittets underrubriker är en blandning av proveniens och tema. De enskilda hjälporganisationernas verksamhet redovisas var för sig, men även teman som barnkvoten, chaluzkvoten samt judiska flyktingar från Norge, Danmark och Finland redovisas under egna rubriker. Svenska diplomaters och andras räddningsaktioner i Budapest 1944–1945 faller utanför bokens syfte, eftersom få av de där hjälpta judarna kom till Sverige vid denna tid. En redogörelse för arkivmaterial efter Raoul Wallenberg och den svenska legationen i Budapest vid denna tid finns i Romefors 2017, s. 493–498.

4.4.1 Stockholmsförsamlingens flyktinghjälp 1933–1944

När det gäller de mosaiska församlingarnas flyktinghjälp finns flest handlingar i arkivet efter den största, den i Stockholm [Riksarkivet i Täby/Arninge], som i vissa fall också företrädde de andra församlingarna.

I Stockholmsförsamlingen finns handlingar om flyktinghjälp i *Huvudarkivet*, men framför allt i flera delarkiv efter de olika församlingsorgan som etablerades för olika flyktinghjälsändamål. *Hjälpkommittén* (med olika namnvarianter) grundades 1933 och ombildades 1941 till *Flyktingsektionen* (upphörd 1972) inom församlingens ordinarie understödsnämnd. Ur Hjälpkommittén grundades 1938 *Barnavdelningen* som kom att handha den så kallade barnkvoten (se avsnitt 4.4.11) och senare också barnen bland 1945 års räddade (se avsnitt 4.5.1).

TABELL 8. Delarkiv efter församlingsorgan i Stockholms mosaiska församling som sysslade med flyktingfrågor.

FÖRSAMLINGSORGAN	TIDSPERIOD	OMFÅNG	SE AVSNITT
Hjälpkommittén (ombildades 1941 till Flyktingsektionen)	1933–1940	2,2 hm	4.4.1
Flyktingsektionen	1941–1972	45,6 hm	4.4.1, 4.5.1, 4.9, 4.12.2 och 4.12.3
Barnavdelningen (hörde till Hjälpkommittén 1938–1940 och till Flyktingsektionen 1941–1948)	1938–1948	6,3 hm	4.4.11 och 4.5.1
Internatskolan Hälsinggården (Hälsingstrand)	1941–1946	0,5 hm	4.4.11
Registreringsavdelningen	1944–1948	9,6 hm	4.6.2
Arbetsutskottet för hjälp åt Polens judar	1941–1942	1 vol.	4.7
Arbetsutskottet för hjälp åt Europas judar inkl. Kommittén för Judiska barns räddning	1941–1950	0,5 hm	4.7
O.S.E.-kommittén i Stockholm	1948–1950	få handlingar	4.7
Jointavdelningen	1945–1946	2 vol.	4.7
Avdelningen för immigration och transmigration och Judiska Transmigrationskommittén	1945–1950-talet	12,5 hm	4.8.1
Emigrationsavdelningen	1941–1966	40,5 hm	4.8.2
Juridiska byrån	1947–1954	3 hm	4.10
URO-byrån för rättshjälp	1953–1975	53,3 hm	4.11

Hjälpkommitténs handlingar finns delvis bevarade i det egna delarkivet (2,2 hm), delvis i Flyktingsektionens arkiv (45,6 hm). En del av handlingarna i det sistnämnda arkivet redovisas i senare avsnitt: om hjälp till 1945 års räddade (avsnitt 4.5.1); om efterkrigshjälp (avsnitt 4.9) samt om senare decenniers flyktinginvandring från exempelvis Ungern (avsnitt 4.12.2) och Polen (avsnitt 4.12.3).

Handlingar om Stockholmsförsamlingens flyktinghjälpssarbete finns i följande serier i församlingens arkiv:

- * *Allmänna Handlingar och redogörelser angående flyktingverksamheten*, finns i *Flyktingsektionens arkiv* (serie F 4 a), 11 vol., varav vol. 1–3 omfattar åren 1933–1944. I vol. 10 finns den administrative chefen David Köpniwskys övergripande sammanställning över församlingens flyktinghjälp ([Köpniwsky 1951]).
- * *Handlingar, rapporter och PM* om Hjälpkommitténs verksamhet, 1933–1940, finns i *Hjälpkommitténs arkiv*, vol. F:4.
- * *Sammanställningar av uppgifter om flyktingar*, 1940–1944, upprättade av kommittéerna i Stockholm, Göteborg och Malmö, finns i *Flyktingsektionens arkiv*, vol. E 4:1–2.
- * *Hjälpkommitténs protokoll från bl.a. olika underavdelningar*, 1933–1940 (2 vol.), finns i *Hjälpkommitténs arkiv*, vol. A 2:1–2.
- * *Hjälpkommitténs protokoll*, 1933–1940, och *Flyktingsektionens protokoll*, 1941–1949, finns i *Flyktingsektionens arkiv*, vol. A I:1.
- * *Hjälpkommitténs allmänna Korrespondensserie* (E 1) 1933–1941 (22 vol.) och *Korrespondens med Socialstyrelsen och Utrikesdepartementet*, 1933–1940 (vol. E 2:1) finns i *Hjälpkommitténs arkiv*.
- * *Korrespondens angående insamlingar* finns 1933–1940 i *Hjälpkommitténs arkiv*, serie F 3 (5 vol.), och 1939–1953 i *Flyktingsektionens arkiv*, serie F 5 (3 vol.).
- * *Flyktingsektionens allmänna korrespondensserie* (serie E 1 a) omfattar 1940–1942 (5 vol.), av vilka 1940 års handlingar var övertagna från Hjälpkommittén.
- * *Äldre korrespondens i skilda ämnen* (serie E 2), 1934–1947 (15 vol.), finns i *Flyktingsektionens arkiv* och är alfabetiskt ordnad efter ämne/avsändare/mottagare, ofta utländska organisationer, vilka redovisas i NAD.
- * *Kopior av utgående telegram från Hjälpkommittén och Flyktingsektionen*, 1940–1946, finns i *Flyktingsektionens arkiv*, vol. B 3:1–3.
- * *Handlingar angående statsbidrag för flyktingar (restitutioner)* (serie E 3 a), 1939–1949 (5 vol.) finns i *Flyktingsektionens arkiv*.
- * *Protokoll från en särskild Understödsavdelning* finns 1937–1940 i *Hjälpkommitténs arkiv* (vol. A 2:1–2) och 1941–1945 i *Flyktingsektionens arkiv* (vol. A 2:1–2).
- * *Handlingar efter den tysk-judiske rättsexperten Wilhelm Michaelis arbete med flyktinghjälp* inom hans anställning från 1938 och framåt i Stockholmsförsamlingen finns i sonen Hans Michaelis samling [Judiska museet i Stockholm].

Litteratur: Hansson 2004; Rudberg 2015; Rudberg 2017a; Rudberg 2020.

4.4.2 Handlingar om enskilda flyktingar i Stockholmsförsamlingens arkiv 1933–1944

I Stockholmsförsamlingens arkiv finns förutom handlingar som belyser församlingens hjälpverksamhet också mycket biografiskt material om enskilda flyktingar.

I *Flyktingsektionens arkiv* finns flera register och listor:

- *Register över flyktingar, ankomna före 1945, 1940–1942* (vol. D 1 a:1–2), som övertogs från Hjälpkommittén och som omfattar uppgifter om ankomna flyktingar på 1930-talet fram till 1942.
- *Listor över utländska judar i Sverige, 1943–1944* (vol. D 1 d:1).
- Alfabetiskt *Register över understöd, ankomna före 1945* (serie D 2 a), 1938–1951 (6 vol.), med uppgifter om bidrag, lån, återbetalning. Serien övertagen från Hjälpkommittén.
- Alfabetiskt ordnade *Ekonomiska kort för understödstagare* (serie D 3 a), 1942–1954 (13 vol.).

I *Flyktingsektionens arkiv* finns också omfattande *persondossierer*, inklusive dem som 1938–1940 upprättades av Hjälpkommittén:

- *Persondossierer om inresetillstånd m.m.* (serie F 1 a), 1938–1942 (49 vol.), vilka förutom ansökningar också innehåller församlingens yttranden, bl.a. till Utrikesdepartementet. Handlingarna innehåller huvudsakligen förfrågningar från utlandet eller Sverige 1938–1942, men innehåller vissa senare och tidigare handlingar. Om personen fick komma till Sverige, är dossiern ofta överförd till serierna F 1 b och F 2 a.
- *Persondossierer om inrese- och uppehållstillstånd (»Diverse«)* i alfabetisk ordning (serie F 1 b), 1935–1947 (6 vol.), vilka huvudsakligen omfattar korrespondens med Socialstyrelsen och Utrikesdepartementet (remisser från UD). Före Hjälpkommitténs grundade 1938 fördes akterna ibland av Fattigvårdsnämnden, men oftast av församlingen.
- *Persondossierer om understöd, ankomna före 1945* i alfabetisk ordning (serie F 2 a), 1920-talet–1961 (31 vol.). Dossiererna avser huvudsakligen understöd åt invandrare från 1930-talet till 1961. De kan även innehålla korrespondens rörande invandring och uppehållstillstånd. Serien innehåller också dossierer om icke-invandrare från Fattigvårds-/Understödsnämnden på 1920- och 1930-talen samt på 1950-talet.
- *Persondossierer i emigrationsärenden m.m.* i alfabetisk ordning (serie F 3) med uppgifter om ekonomiskt bidrag till utländska judar för utvandring/avresa från Sverige ca 1931–1945 (31 vol.). Motsvarande persondossierer fortsätter från 1945 i Emigrationsavdelningen, serie F 1.

Vissa handlingar från Hjälpkommittén och Flyktingsektionen återfinns också i andra arkiv, t.ex. i överrabbinen Marcus Ehrenpreis arkiv.

Det finns även handlingar om flyktinghjälpen i Stockholmsförsamlingens huvudarkiv, bland annat

- *Protokollserier* (A 1–3) med spridda uppgifter om församlingens agerande i flyktingfrågor och beslut om olika former av hjälpverksamhet.
- *Inkomna brev* (serie E 1), 1929–1943 (5 vol.), med brev från personer och organisationer i Nazityskland, bl.a. ett stort antal brev från judar i Europa som beskriver sin desperata situation och undrar om det finns möjligheter att komma till Sverige. Serien ersätts från 1944 med serien *Korrespondens* (E 2).
- *Brevkoncept* (serie B 2), 1907–1943 (4 vol.). För åren 1928–1939 finns alfabetiskt register och breven är ordnade i nummerordning. Från och med 1940 är breven ordnade alfabetiskt.

4.4.3 Göteborgsförsamlingens flyktinghjälp 1933–1944

Även Göteborgsförsamlingens omfattande hjälpverksamhet för flyktingar har avsatt arkivhandlingar [Region- och stadsarkivet i Göteborg] både om själva hjälpverksamheten och om enskilda mottagare av hjälpen.

Handlingarna om *hjälpverksamheten* finns såväl i församlingens huvudarkiv som i Judiska hjälpfondens arkiv. I *Huvudarkivet* finns, utöver allmänna protokoll, korrespondens, verifikationer m.m. (se avsnitt 1.3) handlingar i

- *Protokoll gällande flyktingar*, 1943–1945 (vol. E 6:1).
- *Kostnader och restitution, anslag och bidrag*, u.å., 1939–1949 (vol. F 9 n:1–2).
- *Julius Hüttners korrespondens*, 1922–1923 och 1941–1959 (vol. F 24:1). Hüttner var en av de ledande i flyktingmottagningen.
- *Protokoll förda vid sammanträden med Flyktingkommittén*, 1941–1951 (vol. A 8 d:1).
- Bland räkenskaperna finns *handlingar rörande flyktinghjälpen*, u.å., 1943–1945 i vol. G 84:1.

I *Judiska hjälpfondens* delarkiv, 1933–1946 (13 vol.), finns *protokoll*, 1933–1942, och *korrespondens*, 1933–1946 (vol. A I:1); *förbindelser att terminsvis inbetala avtalade belopp till förmån för fonden*, u.å., 1939–1941, inklusive räkenskaps-sammandrag, avräkningar och insamlingsredovisningar (vol. G 1:1); *kassaböcker* (serie G 3–G 5), 1933–1946 (7 vol.); *verifikationer* (serie G 8) 1933–1941 (4 vol.).

Handlingar som främst rör *flyktingarna själva* finns i *Huvudarkivet*:

- *Matrikelkort över flyktingar*, ca 1935–1940 (vol. D 13:1), som innehåller 234 handskrivna och alfabetiskt sorterade kort med kortfattade personuppgifter, uppgifter om erhållna bidrag med mera.
- *Handlingar angående hjälp åt flyktingar m.fl.* (serie F 10; 37 vol.), som inte enbart består av »flyktingakter« utan även av akter över medel ur olika fonder till församlingsmedlemmar.
- *Förteckningar över flyktingar*, u.å., 1937–1961 (vol. D 7:1), som även innehåller listor över placeringar, emigranter m.m.
- Se även avsnitt 4.5.2.

Litteratur: Hüttner 1947; Segerstedt Wiberg 1980.

4.4.4 Malmöförsamlingens flyktinghjälp 1933–1944

Under 1930-talet och framför allt under andra världskriget handlade mycket av Malmöförsamlingens verksamhet om flyktingmottagning. En särskild hjälpkommitté bildades strax efter Novemberpogromen 1938. Församlingen blev genom sitt geografiska läge ännu aktivare i samband med de danska judarnas ankomst 1943 och när överlevande anlände 1945 med rödakors-expeditionerna.

I Malmöförsamlingens arkiv [Malmö stadsarkiv] finns uppgifter om hjälpverksamheten och om flyktingarna själva. De kan återfinnas bland de allmänna handlingarna, exempelvis protokoll, korrespondens och räkenskaper men framför allt i särskilda serier och volymer:

- *Korrespondens angående hjälp till flyktingar och behövande* (serie JVI:1), 1933–1953 (33 vol.), med korrespondens som innehåller upplysningar om flyktingar och överlevande.
- *Församlingens hjälp- och flyktingkommittéers protokoll* (inklusive bilagor), 1939–1951, vilka är samlade i en arkivbox K V:1 och omfattar protokoll bl.a. från Hjälpkommittés styrelse 1938–1939; Hjälpkommittén 1938–1941; Hjälpkommitténs avdelning för flyktingar 1939–1940; Flyktingkommittén 1940–1941. *Verifikationer* 1939 från Hjälpkommittén finns i vol. L V b:1.
- *Förteckningar över understödstagare och specifikation av utgifter till flyktingar* m.m. finns i vol. J III:7. Häri finns även ifyllda frågeformulär (»Fragebogen«), 1939–1940, där flyktingen fyllde i en rad frågor. Här kan exempelvis finnas uppgifter om föräldrar och andra släktingar.
- *Handlingar rörande Gunnarps hemmet i Tjörnarps*, 1939–1944, finns i vol. P III d:1–3, och korrespondens rörande detsamma i vol. J III:6. Korre-

spondens 1939–1940 om detta barnhem finns även i Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv, vol. E 2:14.

Litteratur: Flyktingverksamheten hos Mosaiska församlingen i Malmö; Järntelius 2021, s. 170–216.

4.4.5 Övriga församlingars flyktinghjälp

Även många av de mindre församlingarna påverkades av flyktingfrågan. Detta kan ha avsatt spår i exempelvis protokoll, korrespondens och räkenskaper (se avsnitt 1.6), men även i särskilda ämnesordnade serier, se avsnitt 4.5.4.

4.4.6 Föreningen Emigranten-Selbsthilfe/ Emigranternas självhjälp

En fristående hjälpförening, men med kopplingar till Stockholmsförsamlingen, var *Emigranten-Selbsthilfe/Emigranternas självhjälp*, grundad 1938. Handlingar efter denna förening finns i samlingen *Exilen 1933–1945*, vol. 1:3 [ARAB], och i *Jacobowskysamlingen*, 2 kapslar med kronologiskt ordnade handlingar [Uppsala universitetsbibliotek]. Handlingar finns även i *Stockholmsförsamlingens huvudarkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge], vol. F 18 a:9, och i församlingens *Flyktingsektions arkiv* finns ifyllda svarsformulär insända till föreningen om hälsotillstånd och önskan om boende på hem (vol. D 5:1).

Litteratur: Müssener & Scholz 2021.

4.4.7 Övriga hjälporganisationers flyktinghjälp

Det fanns även flera »icke-judiska« hjälporganisationer som hjälpte judar:

- *Svenska Israelsmissionen* (SIM) som efter *Anschluss* i mars 1938 lyckades rädda omkring 250 kristna »icke-ariar« till Sverige. Arkivet efter SIM finns i Svenska kyrkans arkiv, Uppsala.
- *Arbetarrörelsens flyktinghjälp*, bildat 1933, hjälpte judar som även definierades som politiska, främst socialdemokratiska, flyktingar. Arkivet [Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB), 4,6 hm] innehåller bl.a. *Personregister och registerkort* (serie D 1), 1936–1946 (3 vol.) och *Korrespondens med och om enskilda emigranter* (serie F 1) som innehåller alfabetiskt ordnade persondossierer, 1933–1950 (23 vol.). Arkivförteckningen finns online i NAD.
- Arkivet efter *Göteborgs hjälpkommitté för landsflyktiga* [Region- och stadsarkivet i Göteborg] innehåller handlingar om barnhemmet för judiska flickor på Viktoriagatan i Göteborg.

- Arkivet efter *Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet* [Göteborgs Universitetsbibliotek, KvinnSam] innehåller material om deras flyktingarbete. Arkivet efter *Marie-Louise de Vylder-Lehmann*, en av aktivisterna, finns bland Ingrid Lomfors handlingar [Region- och stadsarkivet i Göteborg]. Brev och andra handlingar rörande judiska flyktingar som Ludvig och Elisabeth de Vylder hjälpte i säkerhet under andra världskriget finns, 1938–1942 i *de Vylders släktarkiv*, vol. IV:4 [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].
- Handlingar från olika organisationer bland de tyskspråkiga politiska flyktingarna 1933–1945 finns i samlingen *Exilen*, del 1 [ARAB].

4.4.8 Privata aktörers flyktinghjälp

Det fanns även flera privata flyktingaktivister som efterlämnat handlingar:

- Handlingar (3 hm) efter *Kerstin Cruickshank* finns i hennes arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Om arkivet, se Hansen 1998.
- *Jacob Ettlingers arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] innehåller åtskilligt material om hans engagemang i exempelvis hjälpsändningar till Bergen-Belsen och andra koncentrationsläger (serie 3).
- *Hollanderbolagens arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge], se vidare avsnitt 1.2.8.
- Handlingar (9 hm) efter *Mia Leche Löfgren* finns i Kungliga biblioteket.
- *Olof Herman Lamms arkiv* [Stockholms stadsarkiv] innehåller åtskilliga volymer med handlingar om hans och hans fru Signe Lamms arbete för judiska flyktingar.
- *Anna Lindhagens samling* [Stockholms stadsarkiv] innehåller bl.a. flera handlingar 1936–1941 (vol. 28–32) angående hennes engagemang för judiska och andra flyktingar.
- Handlingar efter *Ingrid Segerstedt Wiberg* finns i Region- och stadsarkivet, Göteborg, och i Göteborgs universitetsbibliotek/handskriftsavdelningen.
- I *Einar Hansens arkiv* [Malmö stadsarkiv] finns Handlingar angående flyktingverksamheten, 1943–1945 (vol. F 4:1).
- I *Bertil Bergströms samling* [Malmö stadsarkiv] finns handlingar om de vita bussarna; Bergström var en av chaufförerna.

4.4.9 Statens flyktingmottagande och flyktinghjälp

Det finns åtskilligt material i statliga arkiv som rör såväl flyktingarna själva som myndigheters och andras agerande gentemot flyktingar och olika hjälp-

organisationer. Centraldossierer (se avsnitt 4.3.4) och medborgarskapsakter (se avsnitt 4.1) innehåller ofta omfattande information. Viseringshandlingar har presenterats i avsnitt 4.3.1, arbets- och uppehållstillstånd i avsnitt 4.3.3. Vad gäller flyktingar från Norge, Danmark och Finland, se avsnitt 4.4.13, 4.4.14 respektive 4.4.15.

Efter krigsslutet kom den svenska flyktingpolitiken att diskuteras. En statlig utredning (YK 984), den så kallade Sandlerkommissionen (SOU 1946:36. *Parlamentariska undersökningskommittén ang. flyktingärenden och säkerhetstjänst*) tillsattes bland annat för dessa frågor. I arkivet efter denna kommission [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns handlingar från 1945–1947 (totalt 57 vol.). Serien *Personakter till anmälningsdiariet* (serie F:2) innehåller 390 akter som innehåller anmälningar och andra dokument med upplysningar om flyktingärenden som anmälts av hjälporganisationer och privatpersoner för felaktiga behandlingar. Flera av dessa ärenden rörde judar. Ett diarium över akterna finns i vol. C:1. Ett urval av de anmälda fallen sammanfattades i anonymiserad form i SOU 1946:36.

Handlingar om Sandlerkommissionen finns även i Stockholmsförslings Flyktingsektions arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge], vol. E 2:12.

4.4.10 Aktiviteter för förföljda judar i utlandet

När det gäller aktiviteter för förföljda judar i utlandet finns i *Utrikesdepartementets arkiv, 1920 års dossiersystem, 1918–1952* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] handlingar rörande:

- *De nazistiska judeförföljelserna och Förintelsen i diplomatrappor*ter från Sveriges beskickningar i bl.a. Berlin, Wien, Prag och Budapest i Beskickningsarkiven, grupp HP 1 (Politik allmänt).
- *Förföljelsen av judar på 1930- och 1940-talen* (rapporter m.m.) i grupp HP 21 (Frågor rörande nationella minoriteters ställning). Handlingarna är till stor del ordnade efter länder. En grupp Judefrågan. Hjälp åt flyktingar. Allmänt (HP 21I) omfattar åtta akter, 1933–1952, om judarnas situation i Europa.
- *Humanitär hjälpverksamhet under andra världskriget* finns exempelvis i dossiern HP 39 D (vol. HP 1586–1627 för åren 1939–1951), ordnade allmänt och efter länder.
- *Hemförskaflande av krigsfångar samt hjälp åt flyktingar*, 1920–1949, i dossiern P 40 G (vol. P 43–58). Före 1936 finns handlingar om hjälp åt flyktingar i grupp HP 21.
- *Hjälp åt flyktingar*: bl.a. *från Tyskland och Österrike*, 1938–1949, i dossiern P 40 H (vol. P 59–66), *från Polen och Ryssland*, 1939–1949 i dossiern P 40 J

(vol. P 67–69), *från Norge*, 1940–1950, i dossiern P 40 L (vol. P 70–72) samt *från Danmark*, 1940–1948, i dossiern P 40 M (vol. P 73–75).

I *Statens museer för världskulturs arkiv* finns korrespondens mellan museipersonal och forskare i Europa, 1933–1945, som inkluderar korrespondens med judiska forskare som blivit av med sina tjänster i Tyskland och Österrike.

4.4.11 Barnkvoten och stöd till Jugend Alijah

Efter Novembepogromen 1938 förhandlade Stockholmsförsamlingen fram en så kallad barnkvot med myndigheterna och regeringen som en del av den internationella *Kindertransport* genom vilken judiska barn i framför allt Tyskland och Österrike räddades till Storbritannien och andra europeiska länder.

Totalt kom den svenska kvoten att omfatta 500 judiska barn. En särskild kommitté, från våren 1939 kallad Barnavdelningen, bildades i Stockholmsförsamlingen och låg organisatoriskt först under Hjälpkommittén och från 1941 under Flyktingavdelningen. Barnavdelningen drev internatskolor och barnhem i Sverige, lämnade bidrag till fosterföräldrar och var ett ekonomiskt och rådgivande stöd för barnen när det gällde undervisning och yrkesutbildning. Barnavdelningen upphörde 1948.

Barnavdelningens arkiv är ett eget delarkiv (6,3 hm) inom Stockholmsförsamlingens arkiv och omfattar även handlingar om barnen bland »1945 års räddade«.

Uppgifter om barnkvotens barn och deras förhållanden finns i

- olika *kortregister* (serierna D 1 a–d), totalt 5 vol.
- den *Allmänna korrespondensserien* (serie E 2 a), 1939–1948 (34 vol.).
- *Korrespondensserie rörande uppehållstillstånd m.m.* med Utrikesdepartementet och Socialstyrelsen (serie E 1), 1938–1948 (5 vol.).
- *Korrespondensserie rörande barnen samt de olika barn- och skolhem som etablerades* (serie E 3 a), 1940–1948, ordnad efter församlingar (Göteborg och Malmö) samt de olika hemmen (6 vol.).
- serien *Övrig korrespondens* (serie E 4), 1938–1948 (7 vol.), som förutom diverse korrespondens med barnavårdsnämnder, beskickningar och konsulat bl.a. också innehåller statistiska uppgifter, avtal ang. fosterhemsplacering och undersökningar av lämpliga fosterhem. Vol. E 4:1 innehåller bl.a. *Frågeformulär/Fragebogen* med diverse personuppgifter m.m.
- *Handlingar och räkenskaper angående utgifter för barnen* (serie G 1), 1940–1947 (8 vol.).
- *Räkenskaper för barnhemmet på Hornsgatan i Stockholm* (serie G 2), 1940–1947 (8 vol.).

- *Alfabetiskt ordnade foton på barn som anlände till Sverige 1938–1939* samt 6 foton från skolundervisning (vol. K 1:1). Foton på barn finns ofta även i korrespondens och persondossiererna.

Promemorior om Barnavdelningen finns i Stockholmsförsamlingens hjälpkommittés arkiv, vol. F 4:1, och i Flyktingsektions arkiv, vol. F 4 a:1.

I *Flyktingsektions arkiv* finns handlingar om barnkvoten bland annat i:

- *Korrespondens angående Barnhjälpen*, 1938 (vol. E 2:1).
- *Handlingar om barn och barnhem*, 1939–1943 (vol. F 4 a:3). I samma volym finns handlingar om barnhemmet i Uppsala 1940–1944, korrespondens angående detta barnhem finns i vol. E 2:14 och handlingar efter föreståndaren Sophie Michaeli i sonen Hans Michaelis samling [Judiska museet i Stockholm].
- *Persondossierer*, serierna F 1 a, F 1 b, F 2 a och F 3, vilka handlingar presenteras i avsnitt 4.4.2.
- olika handlingar om *understöd eller lån*.

Handlingar om barnkvoten finns även i *de övriga församlingarnas arkiv*. För handlingar om Gunnarps hemmet i Tjörnarps, se avsnitt 4.4.4.

- Handlingar om barnhemmet i Stigbo finns i *Olof Herman Lamms privatarkiv* [Stockholms stadsarkiv].
- För de barn som emigrerade vidare kan finnas handlingar i *Flyktingsektionens arkiv* (serie F 3) eller i Stockholmsförsamlingen, *Emigrationsavdelningens arkiv*, serierna *Persondossierer migrationsärenden* (serie F 1) och *Personregister till handlagda ärenden* (serie D 1).
- Ingrid Lomfors handlingar (för boken Lomfors 1996) rörande *judiska flyktingbarn*, 1929–1998 (1,38 hm), finns i Region- och stadsarkivet i Göteborg.
- Projektet *Judiska barnflyktingar* (2008) består av nio videointervjuer med personer som sändes till Sverige som barn under andra världskriget, sju judiska barn och två finska barn [Forum för levande historia, Stockholm].

Stockholmsförsamlingen stödde också *Kinder- und Jugendalijah* (KJA), den ungdomsrörelse som organiserade invandring till Palestina för barn under 18 år. Omkring 60 flyktingbarn i åldern 14–16 år beviljades sommaren 1939 inresetillstånd till Sverige och placerades med sina ledare på Hälsinggården, en kibbutz utanför Falun. Församlingen hjälpte också via KJA ett fyrtiotal barn att ta sig direkt från Tyskland till Palestina mellan 1933 och 1938, och sedan Danmark ockuperats även ett antal barn som befann sig där.

- I *Stockholmsförsamlingen, Flyktingsektionens arkiv*, finns handlingar om Jugend Alijah, 1940 (vol. F 4 a:3), och korrespondens med organisationen, 1939–1941 (vol. E 2:10).

- I *Malmöförsamlingens arkiv* [Malmö stadsarkiv] finns handlingar rörande Jugend Alijah i Sverige i vol. J III:6.
- *Internatskolan Hälsinggården* (från 1943 Hälsingstrand) utgör ett eget delarkiv (0,5 hm) inom Stockholmsförsamlingens arkiv; verksamheten underställdes 1941 Barnavdelningen. Handlingar rörande Hälsinggården finns även bl.a. i Barnavdelningens arkiv (serie E 3 a) samt i Flyktingsektionens arkiv (vol. E 2:11 och F 4 a:3).
- Handlingar om Sophie Michaelis arbete i Stockholmsförsamlingens barnflyktingverksamhet finns i sonen *Hans Michaelis samling* [Judiska museet i Stockholm].
- Exempel på delvis publicerade brevsamlingar mellan barnflyktingar i Sverige och deras anhöriga är Kerbel & Kerbel 2009, Cosanne-Schulte-Huxel 2013 och Josias 2020.

Litteratur om barnkvoten: Lomfors 1996; Rudberg 2017b; Aagard-Jensen 2021; Maier-Wolthausen 2021.

4.4.12 Chaluzkvoten och övriga kvoter

Chaluzkvoten hade sin utgångspunkt i den sionistiska ungdomsrörelsen *Hechaluz* (pionjären) i Tyskland. Syftet var att utbilda ungdomar mellan 18 och 35 år i hantverks- och jordbruksarbete för att de senare skulle utvandra till Palestina. Efter nazisternas maktövertagande blev utbildning utomlands, *Auslands-Hachschara*, allt viktigare och etablerades i tretton länder, däribland Sverige.

Stockholms mosaiska församling tog emot personuppgifter och förberedde och skickade in ansökningarna för vidarebefordran till Socialstyrelsen. Totalt torde 490 ungdomar ha rest in till Sverige inom ramen för denna kvot och beviljats uppehållstillstånd på 18–24 månader. Centraldossiererna (se avsnitt 4.3.4) är även för dessa en innehållsrik källa. Nästan hälften av ungdomarna blev kvar i Sverige, och för dem som sökte svenskt medborgarskap finns information i respektive medborgarskapsakt, se avsnitt 4.1. För handlingar rörande arbetstillstånd, se avsnitt 4.3.3.

I Stockholmsförsamlingen finns handlingar om Hechaluz i flera olika delarkiv:

- I *Huvudarkivet* om Hechaluz i Sverige 1948–1949 (vol. F 18 a:11).
- I *Flyktingsektionens arkiv* finns korrespondens med Hechaluzrörelsen, 1940–1944 (vol. E 2:2–3) och 1943–1946 (vol. E 5:1); räkenskaper 1943 (vol. G 2 a:4); handlingar om Hechaluz och Hälsinggården 1939–1944 (vol. F 4 a:3).

- I *Hjälpkommitténs arkiv* finns ansökningar/yttranden till Socialstyrelsen, 1938–1939 (vol. E 2:1).
- I *Barnavdelningens arkiv* finns *Allmän korrespondens*, 1939–1948 (serie E 2 a) och *Korrespondens m.m. angående hemmen*, 1940–1948 (serie E 3 a).
- *Stiftelsen för Lantbruksutbildning*, 1936–1940 (2 vol.).
- *Internatskolan Hälsinggården* innehåller även uppgifter om barn som kom via Hechaluz.

För de ungdomar som emigrerade kan finnas handlingar i *Flyktingsektionens arkiv*, serien Persondossierer i emigrationsärenden m.m. (F 3) eller i *Emigrationsavdelningens arkiv*, serierna Persondossierer migrationsärenden (F 1) och Personregister till handlagda ärenden (D 1). För dem som fick *understöd* från församlingen kan finnas handlingar i *Flyktingsektionens arkiv*, Ekonomiska kort för understödstagare (serie D 3 a).

En samling med handlingar om Hechaluz (4 vol.) finns på *Arbetrarrörelsens arkiv och bibliotek* (ARAB) i Stockholm.

Litteratur om Hechaluz: Thor 2005, som också (s. 57–61 och s. 429–433) redovisar det källmaterial om svenska Hechaluz som finns i utländska arkiv; Thor Tureby 2021.

Vid sidan av barn- och chaluzkvoterna fanns ytterligare ett par kvoter. Genom *Kristinehovskvoten* fick ett antal barn, 12–16 år gamla, möjlighet att gå på en internatskola Kristinehov i Skåne, invigd 1934, innan de skulle utvandra till Palestina eller annat land. Totalt uppges 175 ungdomar ha gått där, varav omkring 35 stannade i Sverige. Skolan avvecklades 1940 och Kristinehovskvoten integrerades i barnkvoten. Korrespondens angående Kristinehov finns i Stockholmsförsamlingens *flyktingsektions* arkiv, vol. E 2:11.

Transmigrantkvoten, initierad efter Novemberpogromen 1938, innebar 150 platser för vuxna flyktingar som fick komma till Sverige i väntan på vidareutvandring. Sammanlagt hade 172 flyktingar kommit till Sverige på denna kvot vid slutet av 1940, varav drygt hälften redan hade utvandrat.

Återigen påminns om centraldossierer (avsnitt 4.3.3) och eventuella medborgarskapsansökningar (avsnitt 4.1.1) som särskilt viktiga källor.

Korrespondens angående kvotfall, 1939–1944, finns i Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv, vol. E 2:11.

4.4.13 Judiska flyktingar från Norge

Efter Nazitysklands invasion och ockupation 1940 flydde åtskilliga judar från Norge till Sverige, såväl norska medborgare som i Norge bosatta flyktingar. De flesta återvände emellertid snart när man trodde att situationen

stabiliserats, men Nazitysklands förföljelser intensifierades hösten 1942 med arresteringar och deporteringar.

Svenska politiker och myndigheter lyckades få några av dem som arresterats men inte deporteras frigivna och förda till Sverige, och de flesta som lyckats hålla sig undan helt lyckades fly till Sverige, totalt drygt 1 200, flertalet i slutet av 1942 och i början av 1943.

De norska judarna hamnade liksom andra norrmän först på en mottagningscentral i Öreryd i Gislaved i Småland, senare flyttad till Kjesäter (Kesätter) utanför Vingåker i Södermanland. Många förflyttades sedan till olika arbetsförmedlingsläger. De hamnade så småningom främst i Norrköping, Uppsala och i viss mån i Stockholm. I mottagningscentret Nohaga i Alingsås placerades de statslösa flyktingarna, liksom de 14 barn som räddats från ett judiskt barnhem i Oslo och som senare placerades i ett barnhem i Ängabo i närheten som Göteborgs mosaiska församling upprättade.

Ett snabbt sätt att få fram om en norsk jude (alltså bara de som var norska medborgare) lyckades ta sig till Sverige är det kartotek som Den Kgl. Norske Legasjons Flyktningskontor lät upprätta över alla norska medborgare som lyckades fly och som finns tillgängligt online på *Digitallarkivet*, som tillhandahålls av det norska arkiverket. Man får bläddra sig fram alfabetiskt.

Åtskilliga handlingar efter de judiska flyktingarna kan sedan återfinnas i såväl statliga svenska arkiv som i de judiska församlingarnas. Bland statliga arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg om ej annat anges] finns:

- *Centraldossierer* (se avsnitt 4.3.4), som är en innehållsrik källa, liksom *medborgarskapsakter* (se avsnitt 4.1) för dem som blev kvar i Sverige. *Viseringshandlingar* har presenterats i avsnitt 4.3.1, handlingar rörande *arbets- och uppehållstillstånd* i avsnitt 4.3.3.
- *Socialstyrelsen, Utlänningsbyrån (6:e byrån)*: Kontrollavdelningens diarium över flyktingar från Norge (serie C VII b), 1941–1943 (5 vol.); Handlingar till diariet (serie E VII a); Skrivelser från beskickningar och konsulat, 1941–1944 (vol. E II a:4); Korrespondens med danska och norska flyktingkontor, 1942–1944 (vol. E III:1); Förteckning över resande, 1942–1944 (vol. D III a:1).
- *Socialstyrelsens arkiv, Avdelningen för utlänningsförläggningar 1940–1944*: Sekreterare Tove Filseths korrespondens 1942–1943 (vol. Ö I:1–2). Filseth var Socialstyrelsens representant i Alingsås-Göteborgsområdet. Här finns även handlingar angående utlänningsförläggningen i Öreryd, 1940–1943 (vol. F 1 h:1).
- *Statens utlänningskommission (SUK), Andra världskrigets lägerarkiv, Kjesäters lägerarkiv*. Arkivet består av nio arkivserier, bl.a. Kortregister över flyk-

tingar (serie D 1), 1942–1946 (70 vol.) och Diverse listor över flyktingar, ca 1942–1945 (vol. D 2:8–9). *Öreryds lägerarkiv*, 1942–1945 (19 vol.), innehåller bl.a. kortregister över flyktingar och listor/förteckningar över ankomna.

- *Utrikesdepartementets arkiv*, 1920 års *dossiersystem* [Riksarkivet i Täby/Arninge], grupp HP 21 (Frågor rörande nationella minoriteters ställning), dels under dossierbeteckning HP 21An (Norge), dels under dossierbeteckning HP 21I (Judefrågan. Allmänt. Hjälp åt flyktingar).

En användbar källa vad gäller flykten till Sverige är de *förhörsprotokoll* som upprättades av landsfiskalerna vid gränsen. Dessa finns i respektive landsfiskalsarkiv i exempelvis Strömstad, Tanum, Dals-Ed och Bengtsfors [Riksarkivet i Göteborg] och Årjäng, Jämskog, Charlottenberg, Torsby och Finnskoga [Värmlandsarkiv, Arkivcentrum Värmland i Karlstad]. *Litteratur*: Hansson 2018 och Hansson 2021.

I *Stockholms judiska församlings arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns bland annat följande handlingar:

- Korrespondens bl.a. angående Norges judar 1942 i *Marcus Ehrenpreis arkiv* (vol. E I:29).
- I *Flyktingsektionens arkiv*: Korrespondens angående hjälp åt flyktingar från Norge (och Finland) december 1944–1948 i alfabetisk ordning (vol. E 6:4–6). I vol. E 2:13 finns även korrespondens rörande statslösa flyktingar från Norge, 1942–1944, och rörande flyktingar från Norge i Nollhaga, Alingsås, 1942–1943.
- Handlingar rörande i Norge internerade judar med svensk anknytning 1943 finns i *Huvudarkivet* (vol. F 23:25).

Handlingar angående barnhemmet i Ängabo omfattar Handlingar, 1942–1946 (vol. F 9 I:1); Kassaböcker, 1943–1946 (vol. G 22:2–4); Verifikationer, 1942–1945 (4 vol.), allt i *Göteborgsförsamlingens huvudarkiv* [Region- och stadsarkivet Göteborg]. Korrespondens angående statsbidrag m.m. för flyktingar på barnhemmet, 1943–1944, finns i *Stockholmsförsamlingens Flyktingsektions arkiv*, vol. E 3 a:5 [Riksarkivet i Täby/Arninge].

De flesta av flyktingarna från Norge återvände dit eller till sina hemländer efter krigsslutet. I *Stockholmsförsamlingens emigrationsavdelning* [Riksarkivet i Täby/Arninge] kan finnas uppgifter om dem främst i serierna Persondossierer migrationsärenden (F 1) och Personregister till handlagda ärenden (D 1).

Litteratur: Tangestuen 2004, Rimstad 2013, Bruland 2017, Hansson 2018; Hansson 2021.

4.4.14 Judiska flyktingar från Danmark

Genom den spektakulära aktionen hösten 1943 över Öresund räddades över 7 000 eller mer än 90 procent av judarna i Danmark till Sverige, inklusive över 1 000 statslösa judar som tidigare flytt till Danmark. De hamnade först i olika mottagningscentraler i Skåne och de flesta skickades därefter till uppsamlingsförläggningar i väntan på att de kunde få arbete och bli självförsörjande. I december 1943 fanns 44 sådana förläggningar främst i södra och mellersta Sverige. Förläggningen vid kur- och badorten Helsing i sydvästra Västergötland som etablerades i oktober höll *kosher* och ortodoxa judar kunde ansöka om att få komma dit.

Över 1 200 av flyktingarna var barn som fortsatte sin skolgång i svenska skolor och särskilda danska skolor upprättades bland annat i Lund, Göteborg och Helsingborg. Några barn blev åtskilda från sina föräldrar under exilen och placerade på barn- och vårdhem.

På *Dansk Jødisk Museums* webbplats finns den sökbara databasen *Safe Haven*, som länkar till kopior av flyktingprotokoll, upprättade av svenska myndigheter. Databasen är inte komplett, men omfattar protokoll av omkring 20 olika rapporttyper rörande mer än 6 000 personer som flydde i oktober 1943 och månaderna därefter. Av protokollen framgår, förutom person- och familjeuppgifter, även exempelvis flyktrutter och ankomsttider.

Bland arkivmaterial om flyktingarna från Danmark i statliga arkiv påminns åter om *Centraldossierer* (se avsnitt 4.3.4) och för dem som blev kvar i Sverige även om *medborgarskapsakter* (se avsnitt 4.1).

Bland *Andra världskrigets lägerarkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], se vidare avsnitt 4.5.5, finns exempelvis arkivet efter Helsing, 1943–1946 (4 vol.).

I *Socialstyrelsens arkiv, Utlänningsbyrå* (6:e byrån), finns Korrespondens med danska och norska flyktingkontor, 1942–1944 (vol. E III:1) och i *Avdelningen för utlänningsförläggningar*, 1940–1944, finns Handlingar rörande danska flyktingar, 1943–1944 (vol. F II:1).

I *Utrikesdepartementets arkiv, 1920 års dossiersystem* [Riksarkivet i Täby/Arninge], finns handlingar i grupp HP 21 (Frågor rörande nationella minoriteters ställning), dels under dossierbeteckning HP 21Ad (Danmark), dels under dossierbeteckning HP 21I (Judefrågan. Allmänt. Hjälp åt flyktingar).

I *Polisens i Helsingborg arkiv* 1875–1964 [Riksarkivet i Lund] finns PM ang. danska flyktingar (serie A Igd), 1943–1945 (12 vol.), alfabetiskt ordnad.

I *Stockholmsförsamlingens arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns bland annat följande handlingar:

- i *Huvudarkivet*, serien *Pressklipp* (L 1), finns klipp om judeförföljelserna i Danmark inklusive flykten och mottagandet i Sverige, 1943–1944 (vol. 37–38 och även vol. 34). I serien *Kassaböcker/nämnder* (G 3 d) finns handlingar gällande danska (och finska) flyktingar, 1945–1946 (vol. 23).
- *Flyktingsektions* arkiv, serien *Korrespondens och handlingar ang. flyktingar från Danmark* (E 5), 1943–1947 (11 vol.). I vol. 1 finns bl.a. promemorior, korrespondens bl.a. med UD ang. bistånd åt danska judar samt inrese-tillstånd; listor över judiska flyktingar; förteckningar över flyktingläger, korrespondens med Hechaluz, tidningsklipp, korrespondens samt Julius Margolinskys manuskript »Statistiske Undersøgelser over Fordelingen paa Alder og Kön m.m. blandt Flygtninge fra Danmark i Sverige (1945)«. Handlingar om *Danska flyktingar på Lidingö*, 1944–1945, finns i vol. D 1 c:1 och *Register över understöd till flyktingar från Danmark och Finland september 1943–juni 1945* i vol. D 2 a:5. Uppgifter om danska flyktingar finns även i serien *Äldre korrespondens i skilda ämnen*, vol. E 2:2. *Räkenskaper för flyktinghem huvudsakligen för danska flyktingar* finns (serie G 2 a), 1943–1945 (6 vol.) och *verifikationer* för mottagandet av dessa 1943 i vol. E 5:11.
- I *Marcus Ehrenpreis arkiv* finns korrespondens bl.a. angående Danmarks judar 1943 (vol. E I:29).

I *Göteborgsförsamlingens huvudarkiv* [Region- och stadsarkivet i Göteborg] finns Handlingar om Danska flyktingar, u.å., 1943–1947 (vol. F 9 m:1–2); Handlingar ang. hjälp åt danska flyktingar, u.å., 1943–1946 (vol. E 11:1); Listor över danska förläggningar i Sverige, 1945 (vol. D 15:1); Handlingar om Lokalförhållanden vid danska förläggningen vid Helsjön (vol. F 14 c:1) och Inventarier vid flyktingförläggningar, u.å., 1943–1949 (vol. F 13 f:1). Handlingar kan också finnas i *Malmöförsamlingens arkiv* (se avsnitt 4.5.3) och i *regionala och lokala skånska myndigheters arkiv* (se avsnitt 4.5.11 resp. 4.5.12).

Av skilda orsaker kom närmare 500 av judarna i Danmark inte att fly till Sverige utan fördes till koncentrationslägret i Theresienstadt utanför Prag. Av dessa överlevde 90 procent och räddades av de vita bussarna 1945. Handlingar om Theresienstadt, 1943–1945, finns i *Stockholmsförsamlings flyktingsektions arkiv*, vol. E 2:14. I *Stockholmsförsamlingens registreringsavdelnings arkiv* finns en volym (F 1:1) med handlingar angående registrering av judar internerade i Theresienstadt och Bergen-Belsen 1944–1945, se även avsnitt 4.6.2.

De flesta av flyktingarna från Danmark återvände dit eller till sina hemländer efter krigsslutet 1945. I *Stockholmsförsamlingens emigrationsavdelning* [Riksarkivet i Täby/Arninge] kan finnas uppgifter om dem främst i serierna

Persondossierer migrationsärenden (F 1) och *Personregister till handlagda ärenden* (D 1).

Litteratur: Bak 2010; Goldbaum Tarabini Fracapane 2021.

4.4.15 Judiska flyktingar från Finland 1944

Sverige tog 1944 emot omkring 160 statslösa judar från Finland och tidigare på våren hade även finländska judar anlänt, ett 70-tal barn och ett tiotal blivande mödrar. I juni planerade finsk-judiska ledare en evakuering av alla omkring 2 000 judar till Sverige, och visering erbjöds i Sverige för dem som ville, men endast ett fåtal kom på grund av ändrade politiska förhållanden.

I *Statens utlänningskommissions hemliga arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns handlingar om judiska flyktingar i Finland 1944 (vol. F 2 b:6), jfr avsnitt 4.3.5. Det påminns åter om att centraldossierer (se avsnitt 4.3.4) är informativa källor, liksom medborgarskapsakter (avsnitt 4.1) för dem som stannade i Sverige och ansökte om medborgarskap.

Arkivmaterial om flyktingarna från Finland finns även i *Stockholmsförsamlingens arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge]:

- *Flyktingsektionens arkiv*: Protokoll 1933–1949 (vol. A I:1); Register över understöd till flyktingar från Finland (och Danmark) september 1943–juni 1945 (vol. D 2 a:5); Finska gruppen, rapporter 1946 (vol. E 2:3) samt Korrespondens m.m. ang. flyktingar från Finland och Norge, 1943–1951 (serie E 6; 7 vol.).
- Handlingar om de judiska barn som kom från Finland finns i *Barnavdelningens arkiv*: Korrespondens med Mosaiska församlingen i Helsingfors samt rörande pensionatet i Hallstavik (vol. E 3 a:4); spridd korrespondens och handlingar rörande finska barn 1944 (vol. E 4:6). Det finns även uppgifter i den allmänna korrespondensserien (serie E 2 a).

Litteratur: Muir 2016.

4.4.16 Utvandring 1931–1945

I Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns en alfabetiskt ordnad serie (F 3) *Persondossierer angående ekonomiskt bidrag till utländska judar för utvandring/avresa från Sverige ca 1931–1945* (31 vol.).

4.5 1945 års räddade

I krigets slutskede, vårvintern 1945, tog Sverige emot omkring 21 000 (antalet ej helt klarlagt) före detta koncentrationslägerfångar med de så kallade vita bussarna och andra transportmedel (rödakorsexpeditionen), varav uppskattningsvis 4 500–7 000 var judar. I juli samma år tog Sverige emot ytterligare drygt 9 000 personer med de så kallade UNRRA-transporterna (»vita båtarna«), varav uppskattningsvis knappt 7 000 var judar. United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) var de allierades hjälporganisation, grundad 1943 och integrerad i Förenta Nationerna 1945.

Det finns åtskilligt material om dessa så kallade 1945 års räddade, såväl i statliga centrala, regionala och lokala arkiv som i de judiska församlingarnas arkiv. Det rör sig om listor och register av olika slag, men också om persondossierer, korrespondens med mera. Mycket är gemensamt med vad som redovisats generellt för flyktingar och flyktingmottagning i avsnitt 4.4 – i detta avsnitt 4.5, liksom i avsnitt 4.6, redovisas vad som är specifikt för 1945 års räddade. Det påminns åter om att centraldossierer (se avsnitt 4.3.4), medborgarskapsakter (avsnitt 4.1) och skadestandsakter (avsnitt 4.11) är informationsrika källor.

4.5.1 Stockholmsförsamlingen

Handlingar som främst rör Stockholmsförsamlingens *hjälpverksamhet* finns i *Flyktingsektionens arkiv*:

- I den *allmänna korrespondensserien* utgör 1945 vol. E 1 a:6.
- I serien *allmänna Handlingar och redogörelser angående flyktingverksamheten* (F 4 a) finns följande handlingar som främst rör 1945 års räddade: PM, rapporter och förteckningar över 1945 års räddade, 1945 (vol. 4); Förteckningar över flyktingar på flyktingförläggningar och sjukhus, 1945–1947 (vol. 5); Kuratorernas lägerrapporter och andra handlingar om besök i flyktingläger 1945–1947; Tillståndsbevis från Statens utlänningskommission 1946 samt Tandvårdsgarantier 1946 (vol. 6); Utdelning av helggåvor 1945 och 1946 till repatriandi (vol. 7) samt odaterade förteckningar över personer som erhållit Neue, ransoner av bröd och

mjöl. (vol. 8). I vol. 10 finns [Köpnisky 1951] som ger en bra överblick över församlingens flyktinghjälp 1933–1950; denna skrift finns också i Judiska biblioteket i Stockholm.

- Alfabetiskt ordnade *Ekonomiska kort för understödstagare* (serie D 3 a), 1942–1954 (13 vol.).
- Kopior av utgående telegram från Hjälpkommittén och Flyktingsektionen, 1940–1946 (vol. B 3:1–3).

Handlingar som främst rör *enskilda överlevande* finns i

- *Registreringsavdelningens arkiv*: Kartotek över 1945 års räddade (serie D 3) som består av alfabetiskt ordnade kort med uppgifter om namn, födelsedatum, födelse- eller hemort, nationalitet och ibland förläggningssort i Sverige (5 vol.). Mera fullständig svit finns i
- *Huvudarkivet*: Kartotek över 1945 års räddade. Upplagt 1945 och fört i allmänhet till ca 1962. Kartotecken finns i följande serier: Register över 1945 års räddade, utresta (serie D 2 a), 1945–1962 (18 vol.); Register över 1945 års räddade, i Sverige avlidna, 1945–1974 (vol. D 2 b:1); Register över 1945 års räddade, gifta kvinnor, huvudsakligen från Stockholm, 1945–1962 (vol. D 2 c:1); Register över 1945 års räddade, aktuella kort för i Stockholms län boende (serie D 2 d), 1945–1972 (2 vol.); Register över 1945 års räddade, aktuella kort för i landsorten boende (serie D 2 e), 1945–1965 (5 vol.).
- *Barnavdelningen*: Kortregister över flyktningbarn, »1945 års räddade« (serie D 2, 5 vol.) och Register över »1945 års räddade« lämpliga för anställning vid flyktningläger/skolor (vol. D 3:1).
- *Flyktingsektionens arkiv*: Persondossierer om understöd och lån, huvudsakligen inkomna fr. o. m. 1945 (95 vol.), 1945–1980 (serie F 2 b). Alfabetisk ordning i flera sviter. Eventuell korrespondens rörande invandring och uppehållstillstånd kan ingå i dossiererna; Allmänna handlingar och redogörelser angående flyktingverksamheten (serie F 4 a; jfr ovan); Alfabetiskt register över understöd, ankomna 1945 och senare (serie D 2 b), 1945–1956, med uppgifter om namn, födelsedatum, nationalitet och adress samt om tidpunkt, ändamål och storlek för beviljade understöd och stipendier (10 vol.); Register över lån, ankomna 1945 och senare, 1946–1949 (vol. D 2 c:1).
- *Emigrationsavdelningens arkiv*. Åtskilliga av 1945 års räddade kom snart att lämna Sverige och fick hjälp av församlingens emigrationsavdelning (se vidare avsnitt 4.8.2) i vars arkiv också ofta finns handlingar om personer som blev kvar i landet.

4.5.2 Göteborgsförsamlingen

Utöver vad som redan presenterats i avsnitt 4.4.3. finns handlingar som främst rör församlingens *hjälpverksamhet* i *Huvudarkivet*:

- serien *Handlingar angående koncentrationslägrens offer, länskommitténs handlingar*, som består av två volymer, varav den ena, vol. E 9:2, består av PM och korrespondens med myndigheter, förläggningar, sjukhus och hjälporganisationer. Göteborgs länskommitté för koncentrationslägrens offer bildades i slutet av augusti 1945 med syfte att ordna undervisning, sysselsättning och underhållning åt de överlevande som vistades på förläggningar inom länet.
- *Protokoll gällande 1945 års räddade*, 1945–1950 (vol. E 6:2).
- *Kostnader och restitution, anslag och bidrag*, u.å., 1939–1949 (vol. F 9 n:1–2).
- *Protokoll förda vid sammanträden med Flyktingkommittén*, 1941–1951 (vol. A 8 d:1).
- *Förteckningar över flyktingar*, u.å., 1937–1961 (vol. D 7:1), som även innehåller listor över placeringar, emigranter m.m.

I Judiska hjälpfondens delarkiv finns korrespondens, 1945–1946 (vol. A I:1) och kassaböcker, 1945–1946 (serierna G 3–G 5).

Handlingar som främst rör *enskilda överlevande* finns i *Huvudarkivets* serier:

- *Handlingar angående koncentrationslägrens offer, länskommitténs handlingar* (länskommittén förklaras ovan), som består av två volymer, varav den ena, vol. E 9:1 innehåller listor över befriade fångar från Bergen-Belsen som kommit till Schweiz (21 sidor), listor över barn som kommit till Frankrike den 8 juni 1945 från Buchenwald och andra läger (7 sidor); de stencilerade *List of Jews who have arrived in Sweden May 1 st–June 25th, 1945* och *Lists no 2–6 of Jews who arrived in Sweden after June 26th, 1945*, vilka även finns hos andra arkivbildare. *Kassaböcker* för länskommittén, 1945–1949, finns i vol. Ö 4 A :1–2 och *verifikationer*, samma år, i vol. Ö 4 b:1.
- *Handlingar angående hjälp åt flyktingar m.fl.* (serie F 10) med så kallade flyktingakter, se ovan 4.4.3.
- *Registrering av flyktingar*, u.å., 1944–1952 (vol. F 9 e:1), som också innehåller handlingar rörande Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst (Sandlerkommissionen), 1945, vidare handlingar angående mat, husgeråd, kläder, symaskiner, läroböcker, gåvopaket, arbeten, läger och vårdhem för flyktingar samt barn-, ungdoms- och mödrahjälp.
- I delarkivet *Israelitiska sjukvårds- och begravningsällskapet*, 1812–1965, finns Handlingar ang. flyktinggravar, 1945–1954 (vol. F 5:1).

Litteratur: Hüttner 1947; Segerstedt-Wiberg 1980.

4.5.3 Malmöförsamlingen

Utöver vad som redan presenterats i avsnitt 4.4.4 kan nämnas följande handlingar om 1945 års räddade i Malmöförsamlingens arkiv [Malmö stadsarkiv]:

- Serien *Korrespondens angående hjälp till flyktingar och behövande* (J VI) omfattar vol. 9–33 åren 1946–1953 (och vol. 4 åren 1938–1946).
- Serien *Korrespondens med World Jewish Congress* (J VII), 1948–1953 (5 vol.).
- *Församlingens hjälp- och flyktingkommittéers protokoll, 1939–1951* (inklusive bilagor).
- Serien *Kortregister över flyktingar* (G II), troligen upprättade på 1940-talet (7 vol.), dels ordnade efter ursprungsland dels alfabetiskt.
- I vol. J III:7 finns ett exemplar av World Jewish Congress stencilerade lista över judar som kommit till Sverige 1/5–25/6 1945 och som även återfinns hos andra arkivbildare.

Litteratur: Flyktingverksamheten hos Mosaiska församlingen i Malmö; Järntelius 2021, s. 217–252.

4.5.4 Övriga mosaiska församlingars hjälp

Även många av de mindre församlingarna kom att engagera sig i »1945 års räddade«. Detta kan ha avsatt spår i exempelvis protokoll, korrespondens och räkenskaper (se avsnitt 1.4 och 1.6), men även i särskilda ämnesordnade serier.

I *Norrköpingsförsamlingens arkiv* [Norrköpings stadsarkiv] finns Handlingar 1938–1961 rörande judiska flyktingar i Norrköping (vol. F 4:1). Bland räkenskapshandlingar finns Räkenskaper rörande Flyktings- och kuratorsverksamheten, 1943–1954, och Kassenbuch, dec 1945–maj 1946 (vol. G 4:1) samt Räkenskaper rörande understöds-kassan (vol. A I b:1). *Litteratur:* Thor 2008; Thor 2011.

Handlingar finns också i *Hälso- och sjukvårdsstyrelsen i Norrköpings stad* [Norrköpings stadsarkiv], vol. D 5:1 (handlingar 1943–1959 rörande Birgitta Sjuksköterskeskola) och D 5:2 (bl.a. handlingar rörande beredskaps-sjukhuset 1945).

I *Kalmarförsamlingens arkiv* [Riksarkivet i Vadstena] finns Diverse handlingar om flyktinghjälp, 1943–1946 (vol. 8); Död- och begravningslängd för flyktingar, 1945–1946 och intyg om jordfästning av flyktingar enligt mosaisk ritual, 1945–1946 (vol. 3); Korrespondens angående begravningsar av flyktingar samt flyktinggravarna 1945–1949, 1952, 1956, 1960–1961 (vol. 8). I församlingens arkiv (främst vol. 8) ingår också vissa handlingar

från den under andra världskriget verksamma Kommittén för flyktinghjälp i Kalmar (med varierande namn), i vilken den mosaiska församlingens ledning hade en central position. *Litteratur*: Thor 2011.

Även till exempelvis *Karlstad* kom flera överlevande. Ett beredskapssjukhus inrättades på Herrhagsskolan och det finns flera flyktinggravar på begravningsplatsen. I församlingens arkiv (se avsnitt 1.6.7) finns ett utdrag ur död- och begravningsbok 1945–1946. *Litteratur*: Mattsson 2008.

4.5.5 Öppna flyktingförläggningar

Under kriget inrättade staten ett stort antal öppna flyktingförläggningar för att ta emot större flyktingströmmar. Flyktingarna var inte internerade, utan verksamheten var att se som ett sätt att praktiskt ordna deras uppehåll i landet.

Verksamheten drevs från den 1 oktober 1941 av Socialstyrelsen. Antalet öppna förläggningar växlade och kan delas upp på mottagningsläger, arbetsförmedlingsläger, vårdläger och disciplinläger, men samma läger kunde användas för flera olika ändamål. När *Statens utlänningskommission* (SUK) tillkom den 1 juli 1944 tog den över verksamheten.

I *Socialstyrelsens arkiv, avdelningen för utlänningsförläggningar 1940–1944*, finns en del handlingar (3,7 hm) från verksamheten bevarade, medan annat överfördes till efterföljaren SUK, *sociala byrån* (14,5 hm). I det sistnämnda arkivet finns främst korrespondens, men även protokoll, diariéer och handlingar om personal. Där finns även Förteckningar över läger 1944–1947 och beläggningsuppgifter från förläggningarna 1945–1947 (vol. D 3:1); Handlingar rörande barn, bl.a. tbc-sjuka sådana (serie F 3); om skolverksamhet (serie F 4 b). I vol. F 5:1 finns handlingar rörande repatriering av flyktingar, 1945–1947; lägertidningar från Hjälmared 1946 (»Hjälmareds mündliche Wochenschau nr 2–9 1946 22/1–10/3) och fotografier från läger. Övriga ämnesordnade handlingar, 1945–1947 (vol. F 11:1), innehåller Handlingar rörande Röda korsets transporter av flyktingar april–juni 1945, vissa uppgifter från Mosaiska församlingen om judiska flyktingar 1945 samt doktor Arvid Myrgårds innehållsrika rapporter från inspektioner av flyktingförläggningar 1945.

Uppgifter om *flyktingarna själva* finns främst i arkiven efter de förläggningar som drevs av SUK (och föregångaren Socialstyrelsen) och som finns i SUK:s arkiv med en särskild arkivförteckning (tillgänglig online på NAD) benämnd *Andra världskrigets lägerarkiv*. Handlingarna är ordnade på 111 läger samt en serie med tio volymer med handlingar rörande olika mindre läger (totalt 74 hm).

Vanligt förekommande handlingstyper är kortregister över flyktingar

och överlevande (med uppgifter om bland annat nationalitet, ålder, ankomst och avresa), förteckningar över repatriandi, register, liggare, journaler och korrespondens/skrivelser.

Bland bevarade arkiv efter läger där judar vistats märks Ahlefors 1943–1946 (1 vol.); Axvall 1945–1946 (1 vol.); Baggå med Krampen 1940–1946 (9 vol.); Doverstorp 1945–1946 (8 vol.); Eckersta-Bettna 1945–1946 (6 vol.); Fagersjö 1945–1947 (5 vol.); Färnabruk 1945–1946 (1 vol.); Gerås 1945–1945 (6 vol.); Grangärde 1943–1945 (5 vol.); Helsjön 1943–1946 (4 vol.); Hjälmaled 1944–1946 (9 vol.); Högbo 1945–1947 (3 vol.); Kjesäter 1942–1946 (174 vol.); Krampen 1944–1945 (2 vol.); Loka brunn 1943–1946 (4 vol.); Lovö 1944–1945 (5 vol.); Lustiggården, Rättvik 1944–1946 (4 vol.); Nissafors 1943–1945 (5 vol.); Robertshöjd I och II 1945–1947 (13 vol.); Skatås 1945–1946 (4 vol.); Sunnerstaholm 1944–1947 (7 vol.); Vikarbyn 1944–1946 (3 vol.); Öreryd 1941–1945 (19 vol.); diverse smärre lägerarkiv, bl.a. Nohaga (10 vol.).

Exempel på specifika läger som undersökts i c-uppsatser är Hjälmaled (Gunnarsson 2017) och Robertshöjd I och II (Sandström 2020).

Utlänningsläger drevs även av kommuner, enskilda organisationer och av Civilförsvarsstyrelsen.

4.5.6 Civilförsvarsstyrelsens arkiv

Civilförsvarsstyrelsen inrättades 1 oktober 1944, utövade den centrala ledningen av civilförsvaret och fick ansvar för organiseringen av det initiala mottagandet av överlevande från koncentrationsläger som kom till Sverige.

Civilförsvarsstyrelsens arkiv [Riksarkivet i Täby/Krigsarkivet] innehåller bl.a. *Register över flyktingar* (serie D 8), 1944–1945 (25 vol.), och *Handlingar från de olika lägren* (serie F 6 b), 1944–1947 (27 vol.).

Flyktigärenden, spridda handlingar (serie F 7, totalt 66 volymer) består av ett stort antal i sammanhanget relevanta handlingar:

- *Rapporter över inkomna flyktingar* (vol. 1–4).
- *Sammandrag över flyktingar inkomna till riket* (vol. 5).
- *Sammanställning angående utlänningsar inkomna till riket genom UNRRA och Röda Korset* (vol. 6).
- *Statistik över flyktingar inkomna till riket genom Röda Korset, län A respektive H* (vol. 7–8).
- *Sammanfattning av flyktingar i riket och internatförläggningar* (vol. 9–10).
- *Rapporter ang. finska evakuerade, balter, polacker och repatriandi* (vol. 13–14).
- *Länsvisa uppgifter om repatriandi på sjukvårdsinrättningar* (vol. 15).
- *Rapporter ang. evakuerade och flyktingar samt förläggningar* (vol. 16).

- *Förläggningstablåer över flyktingar i de olika norrlandslägren* (vol. 28–31).
- *Sammanfattning av civilförsvarets förläggningar för utlännningar som överförts till riket* (vol. 32–33).
- *Handlingar rörande Lübeckdetachmentet*, som sommaren 1945 förde över mer än 9 000 före detta lägerfångar till Sverige, de flesta judar (vol. 34–37).
- *Handlingar rörande olika sjukhus och läger* (vol. 38–44), bl.a. Förteckningar över Statens Utlänningskommission anordnade läger samt deras beläggning (vol. 41) och Sammanställningar över flyktingar disponibla förläggningssutrymmen (vol. 42–43).
- *Handlingar rörande hemtransport av flyktingar 1945* (vol. 45).
- *Handlingar från Statens Arbetsmarknadskommission angående jordbrukets behov av arbetskraft m.m.* (vol. 54) och angående arbetsläger m.m. (vol. 55).
- *Diverse handlingar rörande repatriandi, rapporter från de olika lägren, namn på flyktingar m.m.* (vol. 58–59).
- *Handlingar rörande för flyktingar förkommen egendom* (vol. 60).
- *Ritningar över barackläger* (vol. 62).
- *Diverse ej diarieförda originalhandlingar i flyktingfrågor* (vol. 63).
- *Tjänstemeddelanden från Civilförsvarsstyrelsen, Flyktingärenden och handlingar i anslutningen till dessa* (vol. 64–66).

4.5.7 UD:s arkiv

Handlingar om Röda Korsets aktioner 1945 för att rädda koncentrationslägerfångar finns i *Utrikesdepartementets arkiv, 1920 års dossiersystem* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], dossiern HP 39 D/Norge (vol. HP 1618–1619). Anledningen till att handlingarna finns i just denna dossier beror på att aktionen började som en aktion för att rädda norrmän. För andra handlingar i UD:s arkiv, se avsnitt 4.4.10.

4.5.8 Utlänningskommissionens passbyrås arkiv

I *Statens utlänningskommissions (SUK:s) passbyrås arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns bl.a. *Inresekort för »rödakorsflyktingar«* (serie E 11), 1945–1946 (66 vol.); *Viseringsansökningar* (serie E 10), 1945 (19 vol.) och *Polisförhörsuppgifter för desamma* (serie E 12), 1945 (4 vol.). Vidare finns *Inresedossierer över utlännningar* (serie F 2 a–c), 1917–1948 (1516 vol.) med register (serie D 1, 52 vol.) samt *Viseringsärenden* (serie E 7), 1944–1952 (13 vol.).

I februari 1948 upphörde man att föra separat dossierer för inreseviseringsärenden och handlingarna arkivlades i centraldossiererna (se avsnitt 4.3.3).

4.5.9 Flyktingsjukvård

Många av 1945 års räddade behövde sjukvård. Handlingar kan finnas i olika sjukhusarkiv. Central myndighet var Medicinalstyrelsen.

I *Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvård* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], finns bl.a. serierna Läkarkort rörande flyktingar (D 2), 16 vol.; Patientliggare och patientrullor från olika beredskapssjukhus (D 3 resp. D 4), 5 resp. 16 vol.; Sjukhus och konvalescentförläggningar (D 7), 1 vol.; Korrespondens (E 1), 2 vol.; Förläggningarnas handlingar (E 2), 5 vol.; Sjukjournaler (F 1), ordnade efter sjukhus och därinom alfabetiskt på patientens namn (114 vol.) samt Speciell flyktingsjukvård (F 2), 1950–1955 (4 vol.). Volymen Diverse förteckningar (F 3:1) innehåller bl.a. korrespondens rörande avlidna flyktingars kvarlåtenskaper, diagnosförteckningar, diverse rapporter samt uppgifter om flyktingars ankomst och avresa.

För användandet av sjukjournaler i Medicinalstyrelsens arkiv (vol. F 1:87–92 a) från Sigtuna beredskapssjukhus, se Roos 2008.

I *Medicinalstyrelsen, medicinalbyrån*, serien *Flyktigbarnverksamheten av dr Kjellberg, 1944–1946* (vol. F 30:1–3) finns inspektionsberättelser, bl.a. från doktor Arvid Myrgårds inspektioner av Statens utlänningskommissions läger (i vol. 2; se även avsnitt 4.5.5).

4.5.10 Döda inom ett år

Många av 1945 års räddade var svårt medtagna vid ankomsten och åtminstone 280 avled inom ett år. Listor finns publicerade i *Liberated Jews Arrived in Sweden in 1945. List No 1* och *1945/46. List No 2.*, även i Wroblewski 1995, s. 169–175, se även Baruch 1999, s. 55f.

De flesta av de döda begravdes på befintlig mosaisk begravningsplats i Stockholm, Malmö, Karlstad, Kalmar eller Göteborg, handlingar om flyktinggravarna kan finnas i respektive församlingsarkiv. Se även avsnitt 3.8.

4.5.11 Regionala myndigheters arkiv

Handlingar om 1945 års räddade kan återfinnas i regionala myndighetsarkiv, framför allt i Skåne.

I *Länsstyrelsen i Malmöhus län. IV civilförsvarssektionens arkiv* [Riksarkivet i Lund] finns flera arkivhandlingar om 1945 års räddade, bland annat:

- *Registerkort (över 20 000) över flyktingar inkomna till landet* (serie Ö I a) 1944–1946 (29 vol.). Korten är upprättade på flyktigförläggningar i vissa städer. Registerkorten är digitiserade och utlagda i Riksarkivets läsesals-

datorer och därmed tillgängliga på alla Riksarkivets verksamhetsplatser. Förtryckta efterfrågade uppgifter är namn, födelsedatum, hemort, nationalitet, ankomstdatum och förläggningens namn. Ibland är ditskrivet »mosaisk«, »M« eller »jude« och uppgifter finns även om förflyttningar.

- *Fotografier av flyktingar inkomna till landet* (serie Ö I b), varav vol. 1–15 är alfabetiska och vol. 16 är ett nummerregister över fotografierna.
- *I Övriga liggare och register rörande flyktingar, 1945* (vol. Ö I c:1) finns bl.a. ett exemplar av *List of Jews who have arrived in Sweden May 1st–June 25th 1945*, vilken även finns hos andra arkivbildare.
- *I Handlingar rörande Malmö civilförvarsområde* (serie Ö II), 1944–1947 (61 vol.), finns också flera olika listor över flyktingar, rapporter och sammanställningar över flyktingförflyttningar, uppgifter om förberedelser och administration av flyktingmottagandet, statistik m.m.
- *I Handlingar rörande Helsingborgs civilförvarsområde* (serie Ö III), 1944–1947 (13 vol.) finns bl.a. listor över flyktingar (vol. 1–3), sammanställningar av och dagbesked från flyktingförläggningar och sjukjournaler. I serierna Ö IV–Ö VIII finns motsvarande handlingar från övriga civilförvarsområden i Skåne.

4.5.12 Lokala myndigheters arkiv

Även i lokala myndigheters arkiv kan finnas åtskilliga handlingar om 1945 års räddade.

I *Kriminalpolisens i Malmö arkiv* [Malmö stadsarkiv] finns en serie *Handlingar angående flyktingar* (F7) som innehåller omfattande material 1943–1946 om överlevande och flyktingar som anlände under och efter andra världskriget (12 vol.). Handlingarna avser under åren 1943–1944 (vol. 1–5) endast flyktingar som anlände från Danmark; därefter även från andra länder, främst Tyskland. I arkivserien finns bland annat förteckningar över överlevande som kommit med olika båttransporter till Malmö och förhørsprotokoll.

Volymerna F7:10–12 är också inskannade och registrerade av Genealogiska föreningen och finns tillgängliga online på föreningens webbplats för medlemmar. Drygt 22 000 poster/personer är sökbara på exempelvis namn och ankomstdatum till Sverige.

Volymen F7:9 innehåller alfabetiskt upplagda förhørsprotokoll från Malmöpolisens.

I *Polisens i Helsingborg arkiv* [Riksarkivet i Lund] finns t.ex. Utlänningspolisens rapporter, protokoll, PM angående flyktingar (serierna A I ga–ge); Liggare och register över inresta och utresta personer (serierna D III a–b) och Övriga liggare och register över utlänningar, 1918–1947 (serie D III f).

I *Malmö hälsovårdsnämnds arkiv* [Malmö stadsarkiv] finns i Rapporter över olycks- och dödsfall 1937–1950 (vol. E 3 c:1) uppgifter om fartyget M/S Homberg som kom till Malmö 11 maj 1945 med över 1 300 före detta fångar, varav ett mindre antal judar. Inkluderar fotografier på avlidna.

I arkivet efter *Stockholms stads kommitté för statslösa flyktingar* [Stockholms stadsarkiv] finns protokoll med bilagor, 1944–1964 (vol. 1), och in- och utgående skrivelser 1944–1947 (vol. 23).

I arkivet efter *Göteborgs kommun, Göteborgs stads kurator för statslösa flyktingar* [Region- och stadsarkivet i Göteborg, totalt 1,7 hm] finns en serie *Flyktingdossieér* (F 1) med 16 volymer om totalt 1527 dossierer med uppgifter över flyktingar som kom till Sverige 1939–1947. Register finns i vol. D:1–3. I arkivet finns även cirkulär och vägledningar för behandling av flyktingar från myndigheterna, rapporter, diaries, korrespondens, ämnesordnade handlingar och räkenskaper.

4.5.13 Organisations- och personarkiv

I flera organisations- och personarkiv finns åtskilliga handlingar om 1945 års räddade:

- I *Svenska Röda Korsets arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns handlingar om räddningsaktioner i de tyska koncentrationslägren i *Överstyrrelsens arkiv* (t. ex. vol. F I a:490 och 506), och i *Folke Bernadottes arkiv* finns material som rör Röda Korsets aktioner 1945 för att rädda koncentrationslägerfångar. I vol. 33 finns kopior av listor som även finns hos andra arkivbildare: judar som ankom till Sverige 1/5–25/6 1945; sjuka från Krusaa [gränsorten mellan Padborg, Danmark, och Flensburg, Tyskland] som kom till Sverige 3/5 1945; transporterade polska kvinnor från Padborg 30/4; transporterade Padborg–Malmö 3/5 1945; från Polska sociala hjälpen 1945 över polska medborgare som kommit till Stockholm via rödakorsexpeditionen respektive UNRRA-transporterna samt polska medborgare vilka tills vidare tillåtits kvarstanna i riket. Dessa listor är digitiserade av Folke Bernadotteakademien, men ännu ej tillgängliga online.
- I *Folke Bernadottes privata arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns dagböcker, reserapporter, korrespondens och andra handlingar, 1930–1948 (10 vol.).
- I *Jacob Ettlingers arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns i serien 3 »Jacob Ettlingers 'privata' pärmar« 1932–1952 (27 vol.) alfabetiskt ordnad korrespondens med uppgifter om överlevande, listor på eftersökta anförvanter och vänner genom Röda Korset och andra hjälporganisatio-

ner, listor på överlevande m.m. Åtskilligt material finns även i Hollanderbolagens arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge], se vidare avsnitt 1.2.8.

- I *Ingeborg Herlitz arkiv* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns 4 volymer med korrespondens främst med före detta koncentrationslägerfångar, men även med andra kuratorer och med myndigheter angående de överlevande samt anteckningar och PM. Herlitz var kurator 1945–1946 vid Lärbro sjukhus på Gotland där ungefär 500 tidigare koncentrationslägerfångar vårdades.
- I psykiatrikern *Esther Lamms samling* [Judiska museet, Stockholm] finns 2 volymer med handlingar (intervjuer, Rohrschack-tester, analyser och fotografier) om överlevande judiska kvinnor som fördes till Sigtuna beredskapssjukhus 1945.
- Efter *Anna Krenzisky*, sjuksköterska i Malmö som medverkade vid mottagandet 1945, finns bl.a. anteckningsböcker med överlevandes berättelser [Judiska museets arkiv].
- Efter läkaren *Olle Ottander* finns en arkivbox med anteckningar 1945–1950 från beredskapssjukhuset i Örebro [Judiska museets arkiv].
- Arkivmaterial (anteckningsböcker, brevkorrespondens, fotografier m.m.) efter chauffören *Bertil Fröderberg* rör resorna med Svenska Röda korsdetachmentet i Tyskland och Polen 1945–1947 [Armémuseums arkiv, Stockholm].
- En mindre samling gällande *krigsfångeutväxlingen 1943–1944* och *material från Vita Buss-expeditionen* finns i *Malmö museums arkiv* (museets lokaler fungerade som flyktingmottagning 1945). På museets webbplats finns bakgrundsmaterial till utställningen *Välkommen till Sverige* med bland annat intervjuer, tidningsartiklar, krigsdagböcker och körjournaler för de vita bussarna.
- *Ragnar Gottfarbs samling* [Riksarkivet i Täby/Arninge] innehåller en PM 1945, otryckta rapporter men framför allt svenskt och utländskt tryck 1937–1974 (0,2 hm). Gottfarb utsågs 1945 till representant i Sverige för den amerikanska hjälporganisationen Joint (American Jewish Joint Distribution Committee) med ansvar för hjälpsändningar till fångar i tyska koncentrationsläger.
- *Ingeborg Johannessons samling – Flyktingströmmen genom Malmö 1943–1945* [Malmö stadsarkiv] innehåller tidningsurklipp och bilder rörande flyktingar som mottogs i Malmö under dessa år (0,08 hm.).

Flera av de privatarkiv som listas i avsnitt 3.10 innehåller Förintelserelaterat material.

FÖRHÖR AV EN ÖVERLEVANDE SOMMAREN 1945

Malmöpolisens förhörprotokoll med överlevande innehåller samtida uppgifter om de överlevande som anlände 1945.

[illegible]

Ovriga omständigheter personliga förhållanden, tidigare verksamhet, anledning till flykten m. m.):
Område förhörsuppgifter Försök, tidigare Verksamhet, Anledning till Flykten m. m.): - Område förhörsuppgifter Försök, tidigare Verksamhet, Anledning till Flykten m. m.):

Han hade alltid vistats i föräldrahemmet. Sedan 15 års ålder hade han hjälpt sin fader i samma yrke med metallarbete i 3 år till år 1939, varefter han varit antenararbetare till år 1939, efter vilken tid han fortsatt som metallarbetare, men under den tid han vistats i ett gästhus i Leds. - 5 april 1940 hade han tillkommit med modern och fyra systrar fört till gästhuset i Leds. Fadern hade redan år 1939 flyttat till Warszawa, varifrån han sist gången hört från fadern år 1941, då denna varit i ett gästhus i Berlin. De systrar hade av tyskarna tagits i mars 1940, varför han inte visste hennes senare levnadsomständigheter. I juli 1944 hade modern kommit och hade andra fyra systrar flyttat till ett läger i Auschwitz, sedan vilken tid han inte hört från dem. I oktober 1944 hade han själv flyttat till läger Sachsenhausen i närheten av Königsberg, där han fortsatt med metallarbete. Den 2 maj 1945 han blev lägre utsläppt från Sachsenhausen och marscherat till Solms, där de samma dag befriades av de amerikanska trupperna. Från Solms hade han slutat till Leds och därefter till Malmö, varifrån han övertogs till en karantänförläggning i Lund. Efter tre veckor hade han kommit till en av karantänförläggning i Södervärmskolan i Malmö, där han vistats i en två veckor. Under den 25 augusti 1945 hade han blivit insatt i nye Lungsjukhuset, Malmö. Överläkare Ole Berg i Malmö allmänna sjukhus hade förklarat, att han nu var frisk, av vilken anledning han önskade arbeta härvid. Han önskade nu sätta sig i förbindelse med arbetsförmedlingen härvid.

Straffuppgift: - - -

Medförda, av svensk myndighet ombeskrivna tillhörigheter (skjutvapen m. m.) och till vem föremålen överlämnats: - - -

Ovanstående uppgifter bekräftas:

Arvid Carlstedt
Länshövdingens ämbetsrum

Malmö

den 15/9

1945

H. Friisell
Förhörsledare
H. Friisell.

4.5.14 Intervjusamlingar och vittnesmål

Det finns åtskilliga samlingar med intervjuer av och berättelser med Förintelseöverlevande, både sådana som gjordes omedelbart efter krigsslutet som flera decennier senare. Nedan listas ett antal av dessa kortfattat, flera av dessa presenteras utförligare i Thor Tureby 2020 och Thor Tureby & Wagrell 2020, bägge tillgängliga online. Se även *Forum för levande historias* webbplats som också har information om och länkar till andra mindre samlingar. Där finns även länkar till organisationer utanför Sverige som har samlingar av vittnesmål från Förintelsen med svensk anknytning, såsom *Shoah Foundation i USA* med 330 intervjuer utförda i Sverige 1995–1999, se Kaplan 2003, särskilt s. 15–26.

Heuman & Rudberg 2021v innehåller flera artiklar om tidiga vittnesmål, arkivhandlingar med mera i Sverige som rör Förintelsen. Det finns också flera böcker som helt eller delvis består av intervjuer av överlevande eller av deras berättelse. Förutom nedan nämnda finns exempelvis Gottfarb 1986, Moback 2001, Jansson 2018 och Pedersen 2019.

Till det Förintelsemuseum som enligt beslut 2021 ska förläggas i Stockholm kommer sannolikt åtskilligt material att samlas in och tillgängliggöras.

Exempel på nu tillgängliga samlingar:

- *Polska källinstitutet* [LUB, delvis tillgängligt online], även kallat »Ravensbrück-arkivet«, som består av intervjuer 1945–1946, varav 61 med judar är tillgängliga online. Delar av vittnesmålen finns publicerade i Szulc 2005 och Tardell 2018.
- *Gunhild Tegens samling* [UUB, handskriftsavdelningen] består av intervjuer och svar på ca 200 enkäter utförda 1945. Delvis redovisat i Tegen 1945.
- *Pia-Kristina Gardes samling* [United States Holocaust Memorial Museums samlingar i Washington DC], som består av en uppföljning av Gunhild Tegens intervjuer. Delvis redovisat i Garde 2004 och 2008.
- *Adam Lesniewskis samling* (0,2 hm; delvis villkorat) [Riksarkivet i Täby/Arninge], som består av en insamling utförd 1972.
- *Ukrainska sällskapet i Sverige* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg, tillstånd krävs], som består av vittnesmål 1989.
- *Raoul Wallenberg-projektets arkiv* [Uppsala universitets arkiv], som består av 170 intervjuer utförda 1989–1991.
- *Judiska minnen* [Nordiska museet; tillståndsregler gäller], bl.a. drygt 400 levnadsberättelser 1994–1998. Delvis publicerade i Johansson 2000.
- *Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget* (statlig utredning) 1997–1999 (42 vol.) [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg].

De vita bussarna anländer till Sverige 1945. Fotograf: K W Gullers.
Nordiska museet/DigitaltMuseum.

- *Kommittén Forum för Levande Historia med Projekt Levande Historia* (statlig utredning YK 6047) [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg], innehåller bl.a. kartläggning av vittnesmål.
- *Kampen mot glömskan*, som består av videoinspelningar 1998–1999 [Malmö stadsarkiv: Informationsgruppen Förintelsens Ögonvittnen, 0,1 hm] Ett 20-tal intervjuer finns i Cavling & Rubinstein 2014.
- *I Förintelsens närhet 2000*, som best av två intervjuer [Nordiska museet].
- *Kommittén för levande historia* (statlig utredning, YK 5252) [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Vol. 40 omfattar 94 video- och ljudband från intervjuer utförda 2001–2002.
- *Broderfolk* (2005), som består av fyra intervjuer med personer som var offer för förföljelse i Norge eller Danmark och fyra med personer som hjälpte människor att fly till Sverige [Forum för levande historia, Stockholm].

- Ett antal intervjuer som genomfördes av Svenska kommittén mot antisemitism för undervisningsmaterialet *Vad är en människa?*
- *Utställningen Välkommen till Sverige*, bakgrundsmaterial [Malmö museums webbplats]. En del intervjuer är publicerade i Åberg & Gertten 2011, Cavling & Rubinstein 2014, Evers & Friblick 2015, Sarnäs & Sjöberg 2015.
- *Vittnesmål med klassrumsövningar med fyra intervjuer* 2013 [Forum för levande historia, Stockholm, från vars webbplats videoklipp kan ses].
- *Minnesinsamlingen Minns du? Berätta! – Om Malmö under andra världskriget, 2013–2015* [Malmö stadsarkiv], 3 vol. Ett urval av berättelserna publicerades i Sarnäs & Sjöberg 2015.
- *Intervjuprojektet överlevarna*, som beså av en podcast med Bernt Hermele 2017–2019 med 120 intervjuer med Förintelseöverlevande. Materialet är donerat till United States Holocaust Memorial Museums samlingar i Washington DC, men har även införlivats i KB:s samlingar. Ett urval av berättelserna är publicerade i Hermele & Lein 2020.
- *I skuggan av Förintelsen – andra generationen*, som är en podcast med Bernt Hermele som startade 2020 med intervjuer av barn till överlevande. Materialet kommer att införlivas i KB:s samlingar.
- *Fading stories* 2020 [Svenska kyrkans webbplats].
- *Intervjuer från flyktningmottagandet 1943–1945* finns i Landskrona museums samlingar. Insamlingsarbetet pågår.
- *Redogörelser för sju levnadsberättelser över 1945 års räddade* jämte kopior av arkivmaterial och fotografier finns på Föreningen Förintelsens Minnes webbplats.
- *Ett 20-tal vittnesmål på video* är inspelade av Föreningen Förintelsens Överlevande (FFÖ) och är delvis tillgängliga på föreningens webbplats.
- Samlingar av *vittnesmål från överlevande* i Judiska museets arkiv.
- Flera *intervjuer med Förintelseöverlevande* har producerats av Sverige radio, Sveriges Television och Utbildningsradion och är sökbara online på respektive webbplats.

Svensk mediedatabas (SMDb) är Kungliga bibliotekets (KB) söktjänst för de audiovisuella samlingarna med bland annat tv, radio, video, biovisad film, skivor, datorspel och film från filmarkivet i Grängesberg. Samlingarna är öppna för forskning och research och finns tillgängliga på KB eller som fjärrlån till utvalda bibliotek.

I skadeståndsakter (se avsnitt 4.11) finns detaljerad information om hur den överlevande eller dennes familj drabbats av förföljelserna.

I centraldossierer (se avsnitt 4.3.4) och medborgarskapsakter (se avsnitt 4.1) kan även finnas kortfattade berättelser om överlevandes öden under Hitlertiden.

4.6 Efterforskning av anhöriga

Det var mycket angeläget för 1945 års räddade att försöka få kunskap om anhörigas öden under kriget. Statens utlänningskommissions (SUK) kontrollbyrå inrättade i oktober 1945 en särskild efterforskningsavdelning med uppgift att i samarbete med International Tracing Service i [Bad] Arolsen, andra så kallade tracing-byråer och Internationella Röda Korset hjälpa flyktingar och tvångsförflyttade (*displaced persons*) att komma i förbindelse med anhöriga och vänner.

En av samarbetsparterna var Stockholms mosaiska församling som i november 1945 etablerade en registreringsavdelning för att bland annat registrera flyktingar i Sverige och efterforska anhöriga till dem. Även World Jewish Congress svenska sektion bedrev registreringsverksamhet av överlevande, delvis i konkurrens, delvis i samarbete med församlingen. Tillsammans gav de, om än med olika omslag, 1946 ut två tryckta häften som listade närmare 11 000 räddade judar till Sverige och som spreds till utländska efterforskningscentraler: *Liberated Jews Arrived in Sweden in 1945. List No 1* och *Liberated Jews Arrived in Sweden in 1945/46. List No 2*. Exemplar av dessa finns hos olika arkivbildare och i olika offentliga bibliotek. I dessa skrifter anges namn, födelsedatum, nationalitet, och födelseort alternativt senaste vistelseort.

Det är att notera att det i många bakomliggande förteckningar, som listas här nedan, ofta finns ytterligare detaljer. I vissa listor noteras exempelvis namn och adress till anhöriga i utlandet som skulle kontaktas, uppgifter som är värdefulla för släktforskare.

4.6.1 SUK:s efterforskningsavdelning

I SUK:s kontrollbyrås efterforskningsavdelning [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg] finns omfattande material: diaries, register, förteckningar och enskilda efterforskningsärenden (totalt 13 hm). Dubbletter finns i Svenska Röda Korsets arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge].

DIARIER OCH REGISTER:

- *Diariet avseende efterforskning främst utomlands* (serie C 1 A), 1945–1947 (2 vol.). Kortlådor i alfabetisk ordning efter frågeställarens namn. Efterforskning i ärenden, där frågeställaren fyllt i formulär. På korten står ett nummer som hänvisar till akt i serie E 2.
- *Register över utomlands eftersökta personer* (serie C 1 B), 1945–1947 (3 vol.). Kortlådor i alfabetisk ordning efter den eftersöktas namn. På korten står ett nummer som hänvisar till akt i serie E 2.
- *Diariet avseende efterforskning främst i Sverige* (serie C 2 A), okt 1945–1951 (3 vol.). Efterforskningsärenden inkomna via utländska organisationer. I nummerordning. För handlingarna i ärendet, se serie E 3 A.
- *Register över i Sverige eftersökta personer* (serie C 2 B), 1945–1951 (2 vol.). Kortregister i alfabetisk ordning efter eftersökta personers namn. På korten står ett U-nummer som hänvisar till akt i serie E 3 A. Volym 2 innehåller även alfabetiskt kortregister över mödrar och barn, som kommit från Bergen-Belsen till Sverige.
- *Register över avlidna utlänningar* (serie D 1), 1939–1987 (8 vol.). Sorterade efter nationalitet. Trosbekännelse efterfrågades inte, men mosaisk trosbekännelse har ibland noterats och i vissa fall framgår att personen begravts på mosaisk »kyrkogård«.
- *Register över militärt internerade personer* (serie D 2), 1940–1946 (8 vol.). Trosbekännelse efterfrågades ej i blanketten, men enstaka judar kan finnas i materialet.

FÖRTECKNINGAR:

- *Lista (ej komplett) över Röda Kors-repatriandi* (men även en del via UNRRA) (vol. D 3:1). Omfattar ca 3 400 personer med namn, nummer, födelsedatum, ankomstdatum och i vissa fall utresedatum angivna. En del är markerade med »M« (=jude).
- *Lista över personer som anlände med UNRRA-transporterna sommaren 1945* (vol. D 3:1). Omfattar ca 5 700 personer med namn, nummer, födelsedatum, ankomstdatum, och i vissa fall utresedatum angivna. En del är markerade med »M« (=jude).
- Förteckning över grekiska medborgare, som inkommit till Sverige under april–juli 1945 genom Röda Korsets eller UNRRA:s försorg (vol. D 3:1). Omfattar 83 personer, ingen markering om trosbekännelse, men flera var judar eller hade judiskt påbrå.
- *Förteckning över mödrar och barn från Bergen-Belsen* (vol. D 3:1). Se även kortregister i vol. C 2 B:2. Ett 40-tal lösblad. Innehåller även uppgifter om släktingar utomlands.

- *Förteckning över sjuka från Krusaa*, som kom till Sverige 3/5 1945 (vol. D 3:1). Drygt 1 200 namn; *Tilläggslista* med förteckning över transporterade polska kvinnor från Padborg den 30/4, drygt 130 namn; *Lista Transport Padborg–Malmö* den 3 maj 1945 (»Tåg C«), 37 namn. Trosbekännelse anges inte, men en del namn indikerar att personen är jude eller har judisk bakgrund. Dessa tre listor finns även i Röda Korsets arkiv, se avsnitt 4.5.13.
- *Förteckningar 1945 från Polska sociala hjälpen för flyktingar i Stockholm över polska medborgare* (vol. D 3:2) som 1) genom Svenska Röda Korset under ledning av greve Folke Bernadotte evakuerats från tyska koncentrationsläger (vol. D 3:2). Omfattar ca 6 900 namn, en del uppenbart judar; 2) kommit till Sverige från tyska koncentrationsläger med UNRRA-transporter, ca 5 300 namn 3) tills vidare tillåtits kvarstanna i riket, ca 2470 namn. Dessa listor finns även i Röda Korsets arkiv (se avsnitt 4.5.13) och i Stockholmsförsamlingens arkiv, registreringsavdelningen, vol. D 5:3 (se avsnitt 4.6.2).
- *Förteckning 1945 från Dansk Gesandtskabs Flygtningekontor över danskar, som överförts till Sverige från tyska koncentrationsläger* (vol. D 3:3). Omfattar ca 3 500 namn, en del judar.
- *List of Jews who have arrived in Sweden May 1st–June 25th 1945*. (vol. D 3:3). Omfattar ca 3 200 namn. Finns även hos flera andra arkivbildare.
- *Förteckningar 1945 från World Jewish Congress Relief and Rehabilitation Departement i Stockholm (och även från Stockholms mosaiska församling) över judar (och enstaka andra), som anlänt till Sverige*, i regel efter 1945 25/6 (vol. D 3:4). Innehåller 11 olika aktomslag med flera listor, ordnade efter nationalitet. Vissa listor innehåller namn och adresser till anhöriga utomlands som uppmanas kontaktas. Här finns även ett exemplar av *Liberated Jews arrived in Sweden* List No. 1 och List No. 2 (tryckta 1946).
- *Register över judiska flyktingar i Sverige, 1945* (vol. D 4:1). Kortregister (ca 1 200–1 300 kort) över judiska flyktingar i Sverige, bl.a. över sådana som söker anförvanter. Alfabetiskt efter flyktingens namn [något rubbad ordning]. Två olika alfabetiska serier, varav en med mer »avlägsna anförvanter«.

EFTERFORSKNINGSÄRENDEN MED MERA:

- *Efterforskningsärenden, ej ifyllda formulär* (serie E 1), 1945–1955 (68 vol.). Korrespondens i efterforskningsärenden, där frågeställaren ej fyllt i formulär. I alfabetisk ordning efter frågeställarens namn. Innehåller även ärenden efter det att efterforskningsverksamheten övertagits av SUK:s kanslibyrå 1953. Fortsätter i kanslibyrån (serie E 6).

- *Efterforskningsärenden, ifyllda formulär för efterforskning utomlands* (serie E 2) (14 vol.). Korrespondens i efterforskningsärenden, främst utomlands, 1945–1947, där sökanden fyllt i formulär. Handlingar till diariet, serie C 1 A. I diarienummerordning. Alfabetiska register – se serie C 1 A och C 1 B.
- *Efterforskningsärenden inkomna via UNRRA* och andra internationella organisationer (serie E 3 A), 1945–1951 (3 vol.). För diariet i nummerordning, se serie C 2 A (3 vol.), och för alfabetiskt register över eftersökta personer, se serie C 2 B (2 vol.).
- *Efterforskningsärenden inkomna via UNRRA m.m.*, ej diarietförda (serie E 3 B), 1945–1951 (4 vol.). Efterforskningsärenden inkomna via internationella organisationer.
- *Korrespondens med nationella tracing-byråer m.m.* (serie E 4), 1945–1950 (3 vol.). Efterforskningsärenden.
- *Korrespondens med Svenska Röda Korset* (serie E 5), 1945–1952 (2 vol.). Fortsätter i SUK, kanslibyrån, serie E 6.
- *Korrespondens med tyska hjälpororganisationer* (serie E 6), 1946–1952 (3 vol.). Fortsätter i SUK, kanslibyrån (serie E 6), 1953–1969 (11 vol.).
- *Korrespondens med övriga organisationer* (serie E 7), 1946–1954 (7 vol.). Vol. 1–2 Polska Röda Korsets ombud i Sverige, vol. 2 även Relief Society for Poles; vol. 3–4 Frälsningsarméns efterlysningsbyrå; vol. 5–6 Mosaiska församlingarna i Stockholm, Göteborg och Malmö; vol. 7 Joint och World Jewish Congress.
- *Handlingar rörande det internationella efterforskningsarbetet*, 1945–1952 (vol. F 1:1). Innehåller även förteckningar över koncentrationsläger i Tyskland och ockuperade länder 1939–1945, upprättade av Central Tracing Bureau 1946.
- *Efterforskningsakter från UNRRA:s Central Tracing Bureau* (serie Ö 1), 1945–1947 (12 vol.). Akter översända till Statens utlänningskommission våren 1947 från UNRRA:s Central Tracing Bureau i [Bad] Arolsen på grund av efterforskningsarbetets decentralisering. Ordnade i UNRRA:s nummerordning.
- *Tyska Röda Korsets korrespondens med eller rörande svenskar*, 1933–1945 (vol. Ö 2:1).

4.6.2 Stockholmsförsamlingens efterforskningsverksamhet

I *Stockholms mosaiska församling, Registreringsavdelningen*, finns också åtskilligt efterforskningsmaterial, delvis överlappande med det som finns i

SUK:s efterforskningsavdelnings arkiv:

- *Kartotek över 1945 års räddade* (serie D 3) består av alfabetiskt ordnade kort med uppgifter om namn, födelsedatum, födelse- eller hemort, nationalitet och ibland förläggningssort i Sverige (5 vol.). Mer fullständiga sviter finns i Huvudarkivet, *Kartotek över 1945 års räddade*, se vidare avsnitt 4.5.1.
- *Förteckningar över överlevande judar m.m.* (serie D 5), 1944–1948 (18 vol.). Listor och förteckningar upprättade på skilda håll över överlevande och avlidna judar i olika länder. Förteckningar över judar anlända till Sverige 1945–1946 ingår huvudsakligen i vol. 1–3 (jämför serie F 2):
 - Vol. 1 består av List of Jews who arrived in Sweden May 1st–June 25th 1945 (band, stencilerat; finns som framhållits hos flera arkivbildare); Lists No. 1–8 of Jews who arrived in Sweden after June 26th (häfte, stencilerat) + lista No. 9 och 10. Jfr volym F 2:2–3.
 - Vol. 2 består av Liberated Jews arrived in Sweden in 1945. List No. 1 (tryckt 1946, korrektur se vol. F 2:3); Liberated Jews arrived in Sweden in 1945/1946. List No. 2 (tryckt 1946; bägge dessa skrifter finns som framhållits hos flera arkivbildare och på flera bibliotek); »Sverige-listan«, odat. (efter nationalitet, fascikel).
 - Vol. 3 består av Förteckningar från Polska sociala hjälpen för flyktingar i Stockholm över polska medborgare som genom Svenska Röda Korset evakuerats från tyska koncentrationsläger resp. som kommit till Sverige från tyska koncentrationsläger med UNRRA-transporter (2 häften; dessa förteckningar finns även hos andra arkivbildare, se avsnitt 4.5.3 och 4.6.1); Förteckningar från Tjeckoslovakiska flyktingskontoret över tjeckoslovakier räddade till Sverige 1945 av Svenska Röda Korset.
 - Vol. 4–18 består huvudsakligen av förteckningar över överlevande (och även döda) judar som befann sig i andra länder, sorterade i regel efter land.
- *Korrespondens i registreringsärenden* angående formuläret för uppgifter om efterfrågade, deporterade eller saknade personer, maj–sept 1944 (vol. E 1:1).
- *Beställningar av registreringsformulär*, mars–juli 1945 (vol. E 2:1). Förtryckta formulär med namn och adress på de personer i Sverige som ville registrera samt hur många personer de ville registrera.
- *Registreringsblanketter för flyktingar* (serie E 3) består av ifyllda frågeformulär från 1945 års räddade och senare flyktingar. Innehåller egna personuppgifter, uppgifter om deportation, lägervistelse, anhöriga i Sverige, namngivna personer i koncentrationsläger, efterforskning av anhöriga, uppehållsort i Sverige. I alfabetisk ordning (men delvis i oordning), 1945–1947 (25 vol.).

- *Efterforskningsärenden m.m., allmän serie* (serie E 4), 1944–1948 (27 vol.). Korrespondens ordnad efter brevskrivare (vol. 1–25) eller oordnad (vol. 26–27). Enstaka ärenden från 1942 (Litzmannstadt, Lodz) tillhörande Arbetsutskottet för hjälp åt Europas judar, i vars arkiv även finns efterforskningsärenden (se avsnitt 4.7). Se även Flyktingsektionen, serie E 8.
- *Korrespondens i efterforskningsärenden med HIAS* (Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society) *och Joint* (serie E 5), 1944–1949 (9 vol.).
- *Namnlistor m.m. för publicering i Via Suecia* (vol. E 6:1), en tidning som gavs ut av Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete.
- *Korrespondens med uppgifter bl.a. om flyktingars ankomst och avresa från förläggningar*, 1947–1948 (vol. E 6:2).
- *Handlingar angående registrering av judar internerade i Theresienstadt och Bergen-Belsen*, 1944–1945 (vol. F 1:1), dels danska judar, dels personer med någon anknytning till Sverige, handlingar ang. deras räddning till Sverige våren 1945 och räddning till Schweiz m.m. Registerkort över judar i Theresienstadt och Bergen-Belsen finns i serierna D 2 a och D 2 b. Jfr även vol. D 5:16.
- *Handlingar angående listor över räddade koncentrationslägerfångar* (serie F 2), 1945–1946 (4 vol.), bl.a. Korrektur till Liberated Jews arrived in Sweden in 1945. List No. 1.

I *Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv* finns också handlingarna om efterforskningsärenden m.m. (serie E 8). Vol. 1 omfattar juni 1945–januari 1946; vol. 2–7 omfattar åren 1948–1959; vol. 8–10 omfattar åren 1964–1975. Efterforskningsärenden finns även i Kuratorers korrespondens, serierna E 7 a–c.

4.7 Hjälpverksamhet i utlandet under och efter andra världskriget

Stockholmsförsamlingens hjälpverksamhet avsåg huvudsakligen stöd för flyktingar i Sverige, men viss hjälp gavs även till flyktingar utanför landets gränser. Församlingsledningen initierade flera kommittéer för utlandshjälp och tog avgörande del i deras verksamhet, som finansierades med särskilt insamlade medel. Denna hjälp fortsatte även efter krigsslutet för att återuppbygga det judiska livet i Europa.

I *Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv*, vol. F 4 a:10, finns underlag insamlat 1950 för sammanställning av uppgifterna om hjälpverksamheten 1933–1950 till Svenska Europahjälpen, bland annat utdrag ur flyktingsektionens årsberättelser 1941–1949.

De särskilda kommittéer eller utskott som bildades betraktades som särskilda församlingsorgan och dess handlingar utgör ofta särskilda delarkiv inom Stockholmsförsamlingens arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge]:

- *Arbetsutskottet för hjälp åt Polens judar* (Hilfskomitee für Juden im Generalgouvernement) verkade mellan oktober 1941 och juli 1942 bl.a. genom att sända livsmedelspaket, kläder och medicin till judar i Polen och genom att lämna kontanta bidrag till judiska barn i Frankrike. Man bedrev även efterforskningsverksamhet. Arkivet består av en enda volym (E 1:1): *Korrespondens*, 1941–1942, i huvudsak överrabbin Marcus Ehrenpreis handlingar rörande Polen 1941. Korrespondens finns även i Flyktingsektionens arkiv, serie E 2.
- Arbetsutskottet för hjälp åt Polens judar efterträdades av *Arbetsutskottet för hjälp åt Europas judar*, som verkade mellan oktober 1942 och 1950 och som bl.a. sände livsmedel och medicin till deporterade och lämnade bidrag till nödställda judar i Frankrike. I arkivet (0,5 hm) finns en *korrespondensserie* (E 1), 1942–1950 (3 vol.), *protokoll* 1942–1945 m.m. i vol. E 1:3 och serien *Efterforskningsärenden från Ungern* (E 2), huvudsakligen juli–augusti 1943 (4 vol.). Korrespondens med utskottet finns även i Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv, serie E:2.

- I Flyktingsektionens serie *Äldre korrespondens i skilda ämnen*, 1934–1947, finns åtskillig korrespondens (vol. 4–8) om framför allt transmigration med den judiska hjälporganisationen HICEM.
- Kommittén *Judiska barns räddning* tillkom i februari(?) 1943 och verkade till 1949(?). Huvuduppgiften var att lämna bidrag för Ungdoms-Alijah-barn, d.v.s. barn som emigrerade till Palestina/Israel, men hjälp lämnades också till barn i Frankrike och andra länder. Handlingar finns i arkivet efter *Arbetsutskottet för hjälp åt Europas judar*, vol. E 1:1–3.
- *O.S.E.-kommittén i Stockholm* tillkom 1948 och gav understöd främst till O.S.E.:s barnhem i Polen samt dess sjukvårdande verksamhet för judiska barn i Marseille, vilka skulle överföras till Israel. Kommittén lämnade också hjälp åt sjuka judiska barn i Israel. Arkivet innehåller endast vissa räkenskaper 1948–1950, som förvaras i arkivet efter *Arbetsutskottet för hjälp åt Europas judar*, vol. E 1:3. Även i Göteborg fanns en O.S.E.-kommitté, vars *kassaböcker*, 1947–1959, finns i Göteborgsförsamlingens huvudarkiv, vol. Ö 5:1 [Region- och stadsarkivet i Göteborg].
- *Jointavdelningen* etablerades i början av 1945 och bistod den amerikanska hjälporganisationen Joint i dess uppköp av förnödenheter i Sverige för dess efterkrigshjälp. Joint hade gett Stockholmsförsamlingen ekonomiskt bistånd sedan 1930-talet och stödde ekonomiskt den så kallade pakethjälpen som Stockholmsförsamlingen igångsatt i slutet av 1944.

Hjälpsändningarna minskade under 1949 och 1950 och verksamheten upphörde helt under senare delen av 1950. Jointavdelningen sorterade under *Kommittén för utlands- och efterkrigshjälp*, som tillsatts i början av 1945 och upplöstes i slutet av 1946 då dess arbetsuppgifter ställdes direkt under flyktingsektionen. *Jointavdelningens* arkiv, som utgör ett eget delarkiv, innehåller endast 2 volymer: *korrespondens*, 1945 (vol. E 1:1) och en *lagerbok*, 1945–1946 (D 1:1).

- Det finns åtskilliga handlingar rörande *Joint* även i Stockholms huvudarkiv och i andra delarkiv utöver Jointavdelningens. I Stockholmsförsamlingens *huvudarkiv* finns Korrespondens och inkomna handlingar från Joint, 1946–1981, i tre olika serier (E 4 aa, E 4 ab och E 4 ac). I *Flyktingsektionens* arkiv finns korrespondens med Joint, 1939–1947, i vol. E 2:10, korrespondens med/om Joint, 1950–1957, i vol. E 1b:9 och Tryckta årsrapporter m.m. från Joint, 1943–1974, i vol. E 16:1.
- Protokoll från Kommittén för utlands- och efterkrigshjälp, som alltså verkade mellan 1945–1946 och gav hjälp åt så kallade displaced persons i Europa, finns i *Registreringsavdelnings arkiv*, vol. A I:1. Handlingar från denna kommitté finns även i *Flyktingsektionens arkiv*, *Äldre korrespondens i skilda ämnen* (serie E 2). Kopior av utgående telegram rörande efter-

forskningsärenden, paketsändningar m.m. finns för perioden 16/7–6/11 1945 i *Registreringsavdelningens* arkiv, vol. B:1. Kommitténs verkställande utskott (arbetsutskottet) övertog det registreringsarbete som påbörjats av en ny tillsatt registreringskommitté sommaren 1944 för att underlätta paketsändningar och den kommande efterkrigshjälpen. Arbetet bestod i att lokalisera och registrera kvarvarande judar i Tyskland och de ockuperade länderna; församlingsmedlemmarna och andra fick för ändamålet rekvirera och fylla i särskilda blanketter.

- *Registreringsavdelningens arkiv* innehåller flera register över deporterade judar: Register över efterforskade (deporterade) judar i Tyskland eller tyskockuperade länder (D 1 a), 1944–1945 (19 vol.); Register över judiska emigranter i Sverige som efterforskar deporterade (D 1 b), 1944–1945 (4 vol.); Register över judar i Theresienstadt, (D 2 a), 1944–1945 (4 vol.); Register över judar i Bergen-Belsen (D 2 b), 1944–1945 (2 vol.); Register över fångar i mindre läger, 1945 (vol. D 2 c:1).
- *Huvudarkivet*, Ämnesordnade handlingar, innehåller bl.a. handlingar angående ett försök att rädda historikern Simon Dubnow, vilken mördades i Riga 1941, och handlingar 1944–1945 angående bildandet av den svenska sektionen av World Jewish Congress (vol. F 1 c:3), som samarbetade med församlingen i hjälpverksamheten. Volymen *Handlingar 1944–1960 rörande ungerska judar* (F 19:1) innehåller församlingens korrespondens rörande enskilda ungerska judar 1944 samt kopior av Utrikesdepartementets korrespondens m.m. och PM inklusive Raoul Wallenbergs rapporter. Handlingar rörande Gilel Storch (F 21, vol. 1–2) rör dennes verksamhet för att försöka rädda judar undan Förintelsen och att organisera hjälpsändningar till judar i koncentrationsläger i krigets slutskede.
- Rapporter om judarnas situation i Europa och om församlingens hjälpverksamhet publicerades i medlemstidningen *Församlingsblad för Mosaiska församlingen i Stockholm* (finns i Huvudarkivet, serie B 4 a, *Församlingens tidskrifter*), som började komma ut 1940.

Även i *Malmöförsamlingen* gjordes insamlingar under andra världskriget för judiska flyktingar i andra länder, bland annat till deporterade judar i Sydfrankrike och till polsk-judiska flyktingar i Litauen. Handlingar finns i Malmöförsamlingens arkiv [Malmö stadsarkiv], bl.a. i vol. J VI:4. Se även avsnitt 4.4.4.

I *Göteborgsförsamlingen* startades 1941 en insamling för internerade judar i Polen och Sydfrankrike. Material om utlandshjälp kan återfinnas i såväl Huvudarkivet som Judiska hjälpfondens arkiv [Region- och stadsarkivet i Göteborg], se vidare avsnitt 4.4.3.

De svenska församlingarnas hjälparbeten koordinerades delvis via

Arbetsutskottet för hjälp åt Polens judar och Arbetsutskottet för hjälp åt Europas judar i vars arkiv (se ovan) omfattade material finns. Korrespondens mellan rabbinerna i Göteborg respektive Malmö med hjälporganisationen RELICO finns i Central Zionist Archives (se bilaga 2).

Litteratur: Rudberg 2022 (kommande).

Exempel på dokument som får illustrera svenskjudiska organisationers hjälpverksamhet i utlandet. Inbetalningskortet från World Jewish Congress svenska sektion skickades med *Judisk Krönika* och *Judisk tidskrift*. Brevkortet högst upp till vänster och dokumentet längst ner till höger är från Arbetsutskottet för Hjälp åt Europas judar, vol. E 1:1, Riksarkivet i Täby/Arninge, och dokumentet längst ner till vänster är från samma arkiv, vol. E 1:3.

4.8 Judisk in- och utvandring 1945–1955

4.8.1 Judisk invandring hösten 1945–1948

En inte obetydlig andel av de Förintelseöverlevande som kom att bosätta sig permanent i Sverige anlände inte våren och sommaren 1945 utan på hösten 1945 och de närmaste åren därefter som anhöriga, arbetskraftsinvandrare (fackarbetare) eller genom en särskild transiteringskvot som Stockholmsförsamlingen tillsammans med World Jewish Congress lyckats utverka hos myndigheterna. Uppgifter om dessa invandrare finns i centraldossierer (avsnitt 4.3.4) och i förekommande fall i medborgarskapsansökningar (avsnitt 4.1), skadeståndsakter (avsnitt 4.11) med mera.

Hjälpen till dessa invandrare integrerades ofta i de mosaiska församlingarnas efterkrigshjälp. Adekvat källmaterial är därför delvis detsamma som för »1945 års räddade«, men framför allt finns uppgifter i arkivet efter Stockholmsförsamlingens särskilda transmigrationskommitté (transmigrationsavdelningen) som upprättades i januari 1946; dessförinnan handlades dessa ärenden inom flyktingsektionen.

Transmigrationskommittén handlade inte enbart kvotfallen, utan även transitofall utanför kvoten, d.v.s. sådana fall där vederbörande kunde bevisa att hen kunde lämna Sverige kort efter ankomsten. Dess kansli hade också som uppgift att försöka få inresetillstånd för nära anhöriga till 1945 års räddade och de handlade också ärenden om en tredje invandringsgrupp: judiska fackarbetare. Efter 1948 minskade antal ärenden kraftigt och verksamheten upphörde i början av 1950-talet.

Stockholmsförsamlingens delarkiv *Avdelningen för immigration och transmigration och Judiska Transmigrationskommittén* (12,5 hm) innehåller främst serien *Persondossierer* gällande inresetillstånd för transmigranter, anhöriga, fackarbetare m.fl. (serie F 1), 1945–1950 (117 vol.). Dossiererna är ordnade i nummerordning inom respektive bokstav. Ett alfabetiskt register finns i vol. D 1:1. Om personen emigrerade flyttades akten till *Emigrationsavdelningen* (serie F 1 med registerkort i serie D 1, se avsnitt 4.8.2). Det finns även

Jerzy och Nina Einhorn, bägge sedermera framstående cancerforskare, kom till Sverige 1946. Fotograf okänd. Wikimedia commons.

ett Kortregister över transmigranter och anhöriga, odat. och 1946–1948 (vol. D 2:1–3) och Reskontrakort för transmigranter, 1946–1947 (vol. G 1:1–2).

Därutöver finns i delarkivet även *Protokoll, minnesanteckningar, PM, statistik m.m.*, 1945–1949 (vol. AI:1); *Korrespondens ang. ansökningar om inresetillstånd för anhöriga och transmigranter m.m.* (serierna E 1–3), där vol. E 3:1 också innehåller Bergen-Belsenlistor och »Waiting list No. 1«; flera serier (B 1–3) av *Kopior av utgående skrivelser och telegram* samt en volym (D 3:1) med *Liggare över bl.a. »Palestinafälle«, anhöriga och »waiting lists« till USA.*

Handlingar angående Joint- och HIAS-transporter till Sverige finns 1947–1948 (vol. F 2:1–2). Dossierer för personer som skulle vidareemigrera har ofta överförts till Emigrationsavdelningen (serie F 1) i vars arkiv också finns *Dossierer rörande invandring* (serie F 2), 1946–1961 (3 vol.), med *registerkort* i vol. D 1:6–8.

I Stockholmsförsamlingens huvudarkiv (vol. F 12 b:1–2) finns även Edmund Rapaports *Undersökning om utländska fackarbetare*, 1948–1949, med bakomliggande undersökningsmaterial: församlingens alfabetiskt ordnade kartotekskort och den av SUK ifyllda blanketten och frågeformulär rörande sociala förhållanden.

I *Flyktingsektionens arkiv* finns handlingar rörande fackarbetare, 1947–1949 (vol. F 4 a); *Register över ankomna flyktingar*, 1946–1948 (vol. D 1 c:2) och över, 1947–1948 (vol. D 1 c:3). Här finns också *Persondossierer om understöd*, huvudsakligen inkomna fr. o. m. 1945 (serie F 2 b), 1945–1980 (95 vol.).

I *Göteborgsförsamlingens huvudarkiv* [Region- och stadsarkivet i Göteborg] finns bl.a. *Kostnader och restitution, anslag och bidrag*, u.å., 1939–1957 (vol. F 9 n:1–3), varav vol. F 9 n:3 även innehåller handlingar rörande hjälp till Israel, 1949–1957, och rörande allmän flyktinghjälp, u.å., 1920–1954. Vidare finns *Förteckningar över flyktingar*, u.å., 1937–1961, inklusive listor över placeringar, emigranter m.m. (vol. D 7:1).

4.8.2 Judisk utvandring hösten 1945–1948

Ursprungligen var det tänkt att 1945 års räddade, liksom de som dessförinnan kommit som flyktingar, skulle lämna Sverige efter en tid, men snart beslöts att ingen skulle tvingas till detta. Trots möjligheten att stanna valde dock många att resa vidare.

De som ville emigrera kunde få hjälp av Stockholmsförsamlingen, såväl ekonomiskt som med det omfattande byråkratiska pappersarbete som krävdes för att exempelvis få komma till Palestina eller USA. En särskild emigrationsavdelning inrättades i början av 1946, dessförinnan sköttes emigrationsfrågorna av flyktingsektionen. Närmare 9 000 personer fick ekonomisk hjälp att utvandra 1945–1955. De största finansiärerna var de stora amerikanska judiska organisationerna Joint och HIAS, men även församlingen, svenska staten och emigranterna själva och deras anhöriga och vänner bidrog.

Emigrationsavdelningen avskaffades formellt 1956, men arkivet innehåller handlingar fram till 1966. Avdelningen hade ett särskilt kontor i Göteborg.

Emigrationsavdelningens arkiv (40,5 hm) är ett delarkiv i Stockholmsförsamlingens arkiv. Det består av bland annat:

- *Kopior av utgående skrivelser* (serie B 1), 1947–1949 och 1956 (8 vol.); ytterligare kopior torde förvaras i de olika akterna m.m. *Avsända telegram 1946* ingår i Flyktingsektionen, vol. B 1:3.
- *Personregister till handlagda ärenden* (serie D 1), 1946–1962 (8 vol.), varav vol. 1–5 omfattar avresta personer och vol. 6–8 övriga.
- *Ekonomiska kort avseende emigranter (och vissa invandrare)* (serie D 2), 1941–1961 (10 vol.). Rör även ej verkställda avresor samt vissa inresor. Med ekonomiskt stöd från HIAS (vol. 4–7) och Joint samt United Hias Service (UHS) (vol. 8–10).

- *Liggare över avresta personer m.m.*, huvudböcker, 1947–1962 (vol. D 3 a:1).
- *Liggare över avresta personer*, HIAS-, Joint- och UHS-fall (serie D 3 b), 1946–1962 (3 vol.).
- *Enkät till 1945 års räddade om emigrationsplaner m.m.* (serie E 1 a). Innehåller ifyllda registerkort i alfabetisk ordning med egna och familjemedlemmars personuppgifter, namn och adresser till släktingar i utlandet, yrkesuppgifter samt utvandringsplaner (17 vol.).
- *Frågeformulär om önskat emigrationsmål: HIAS. Flyktingar inresta 1945–1947* (serie E 1 b). Innehåller formulär ifyllda 1946–januari 1948, ordnade alfabetiskt efter namn (6 vol.). Se även vol. E 3 a:8 (missivbrev vid översändandet av ett exemplar av blanketten till HIAS, Paris).
- *Allmän korrespondens*, delvis ämnesordnad (serie E 2), 1945–1959 (24 vol.).
- *Korrespondens med HIAS* (serie E 3 a), 1945–1954 (20 vol.).
- *Trycksaker m.m. från HIAS*, 1946–1954 (vol. E 3 b:1).
- *Korrespondens m.m., Joint* (serie E 4 a), 1946–1954 (18 vol.).
- *Allmän information från Joint* (serie E 4 b), 1946–1954 (9 vol.). Korrespondens rörande emigration och transmigration, 1946–1955, finns även i Huvudarkivet (vol. E 3 a:1–3).
- *Statistik, HIAS och Joint* (serie E 5), 1945–1954 (7 vol.).
- *Korrespondens m.m., UHS* (serie E 6), 1954–1966 (3 vol.).
- *Korrespondens m.m., International Refugee Organization (IRO)* (serie E 7), 1948–1952 (4 vol.).
- *Informations-Dienst für Rück- und Weiterwanderung*. Tidning utgiven av Schweizerische Zentralstelle für Flüchtlingshilfe, 1945–1950 (vol. E 8:1).
- *Persondossierer i emigrationsärenden* (serie F 1), ordnade alfabetiskt (ofta ljudalfabetiskt), 1945–1960-talet (336 vol.). Materialet uppdelat i olika avställningsperioder för flyktingar som önskade emigrera. Vol. 1–93 avställda som »Allgemeines«, d.v.s. kvar i Sverige eller utvandrade utan särskilt ekonomiskt stöd eller teknisk hjälp; vol. 94–336 utvandrade med ekonomiskt stöd från HIAS, Joint eller UHS avställda i fyra tidsperioder. Innehåller t.ex. även av emigrationsavdelningen handlagda efterforsknings- eller intygsärenden för senare tid än vad årtalen anger. Register finns i första hand i serie D 1, men även i serie D 2.
- *Persondossierer i juridiska ärenden* (serie F 3), 1938–1949, huvudsakligen 1946–1948 (2 vol.). Registerkorten finns i vol. D 1:6–8.
- *Räkenskaper* i serie G:1, 1945–1956 (7 vol.) och *kassaprotokoll*, 1946–1947, i vol. A 1:1. Ekonomiska handlingar finns även i serierna under D, E och F.
- *Wilhelm Michaelis handlingar*, 1945–1954 (vol. Ö 1:1), med bl.a. handlingar rörande De statslösas rättsställning i Sverige 1945, om flyktingstatus m.m. 1946 och om utlänningsfrågor 1950–1951.

I *Flyktingsektionens arkiv* finns *Register över understöd och lån till transmigranter* (serie D 2 e), 1946–1955 (4 vol.); *Kopior av utgående telegram 1945–1946* även från Emigrationsavdelningen. (vol. B 1:3); *Handlingar rörande Resande till Palestina*, 1945–1946 (vol. F 4 a).

I *Huvudarkivet* finns bland räkenskapsserierna bland annat *Huvudböcker som omfattar flyktinghjälp*, 1945–1947 (vol. G 1 b:2–3), och *Kassaböcker nämnder* (G 3 d), 1935–1947 (4 vol.), som främst omfattar organ kopplade till hjälp åt flyktingar och 1945 års räddade. Serien *Reskontra* (G 6) omfattar resekostnader för emigration, 1948–1953 (vol. 1–14) och 1950–1957 (vol. 15). *Resekostnader, understöd och deposition för 1945 års räddade och ankomna*, 1945–1950, finns i vol. 16–18 och *Handlingar angående lån*, 1949–1959, i vol. 19–22.

4.8.3 Judisk in- och utvandring 1949–1955

Perioden närmast efter 1948 var invandringen av judar till Sverige relativt obetydlig. Tre mindre grupper som anlände 1952, 1953 och 1955 var den så kallade Målillagruppen med 27 sjuka överlevande som placerades på Målilla sanatorium, Joint II-gruppen med 19 familjer och 7 ensamstående samt Österrikegruppen med 17 vuxna och 9 barn.

Handlingar om dessa grupper finns i *Flyktingsektionens arkiv*, *Register över understöd, ankomna 1945 och senare*, 1953–1956 (vol. D 2 b:10) och korrespondens i *Handlingar och redogörelser angående flyktingverksamheten, allmän* (vol. F 4 a:11).

När det gäller utvandring finns i *Flyktingsektionens arkiv*, *Inkomna förteckningar över avresta personer*, 1949–1957, i kronologisk ordning (vol. E 14:1).

4.9 Efterkrigshjälp, allmänt

Vad gäller Göteborgs- och Malmöförsamlingarnas efterkrigshjälp, se avsnitt 4.5.2. respektive 4.5.3.

Stockholmsförsamlingens efterkrigshjälp vände sig framför allt till överlevande som kommit till landet 1945 och åren därefter, men även i viss mån till dem som anlant före och under andra världskriget. Flera relevanta arkivhandlingar är redan presenterade, andra presenteras i detta avsnitt. I *Flyktingsektionens arkiv* finns:

- *Protokoll, huvudserien*, 1933–1963 (vol. A I:1–3). Protokoll 27/2 1947 angående uppsägande av samarbete med Gilel Storch ingår dock i vol. A 2:3. Några protokoll eller minnesanteckningar (13/4 1969, 22/2 och 15/3 1970) ingår i David Köpniwskys korrespondens (vol. E 1 b:8).
- *David Köpniwskys (med fleras) korrespondens* (serie E 1 b), 1948–1971 (10 vol.), ordnad efter ämne.
- *Räkenskaper för (övriga) flyktinghem m.m.* (serie G 2 b), 1946–1952 (12 vol.), inklusive ett fåtal 1939–1946 (G 2 b:12).
- *Korrespondens angående statsbidrag m.m. för flyktingar på Skårby gård*, 1946–1947 (vol. E 3 a:5).
- *För Handlingar angående statsbidrag för flyktingar (restitutioner)* (serie E 3 a), 1939–1949, se avsnitt 4.4.1.
- *Understödsavdelningens protokoll* (serie A 2), 1941–1950. Flyktingsektionens understödsavdelning fortsatte efter kriget att ge hjälp inte bara till ankomna före 1945, utan även till ankomna fr.o.m. 1946 och transmigranter fr.o.m. 1946/1947.
- Alfabetiskt ordnade *Ekonomiska kort för understödstagare* (serie D 3 a), 1942–1954 (13 vol.).
- Alfabetiskt ordnade *Register över in- och utbetalningar*, depositioner (D 3 c), 1945–1947 (2 vol.).
- *Aktuellt från Mosaiska församlingen i Stockholm* var en tryckt tidskrift, 1954–1956, med aktuell information till judar som kommit till Sverige i samband med andra världskrigets slut och därefter. Ett exemplar finns i vol. B 2:1. Handlingar om tidskriften finns i Stockholmsförsamlingens huvudarkiv, vol. F 14:4.

- *Alfabetiskt register över understöd*, ankomna 1945 och senare (serie D 2 b), 1945–1956, med uppgifter om namn, födelsedatum, nationalitet och adress samt om tidpunkt, ändamål och storlek för beviljade understöd och stipendier (10 vol.).

4.9.1 Kommittén för 1945 års räddade

Inom Stockholmsförsamlingens flyktingsektion tillkom i maj 1945 Kommittén för »1945 års räddade«. Inom kommittén tillsattes ett arbetsutskott i maj 1945, ett stipendieutskott 1947, en specialkommitté för religiösa frågor 1948, ett kulturutskott 1955 samt ett socialt utskott för Ungernhjälpen 1957 (om detta se avsnitt 4.12.2). Fr.o.m. hösten 1948 övertog kommittén även ärenden rörande inkomna fr.o.m. 1946. Avdelningen för ankomna fr.o.m. 1945 namnändrades 1956 till andra sociala sektionens (sociala) utskott.

I *Flyktingsektionens arkiv finns Protokoll från kommittén för 1945 års räddade* (ankomna fr.o.m. 1945)/*utskottsprotokoll* (serie A 3 a), som innehåller protokoll från kommitténs arbetsutskott 1945–, stipendieutskott 1947–1964, specialkommitté 1948–1964 samt sociala utskott med arbetsutskott för Ungernhjälpen, 1957–1964 (13 vol.). *Protokollet 31/5 1945 för Kommittén för 1945 års räddade* ingår i vol. A 1:1. *Kulturutskottets protokoll* ingår i serie A 3 b. Understödsärenden 1945–1947 ingår bland Understödsavdelningens protokoll, serie A 2.

4.9.2 Kuratorernas verksamhet

För att hjälpa 1945 års räddade anställde de mosaiska församlingarna ytterligare ett antal kuratorer förutom de som redan fanns. I *Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv* finns åtskilliga arkivhandlingar kopplade till deras verksamhet:

- *Protokoll från kuratorssammanträden*, 1958 (vol. A 4:1).
- *Kuratorernas korrespondens* (serierna E 7a–d), 1945–1971.
- *Korrespondens rörande restitutionsansökningar* (serie E 3 b), 1946–1948 (4 vol.), med kronologiskt ordnade ansökningar till Statens flyktingnämnd om restitution för personer som rest vidare från Sverige.
- *Handlingar och utredningar om kuratorsverksamheten* (serie F 6), 1951–1974 (5 vol.).
- *Kuratorers utlåtanden/utredningar angående återbetalning av lån*, 1968 (vol. F 8:1).
- *Register över sjukliga personer, Emigranten-Selbsthilfe* (vol. D 5:1).

- Flera arkivserier (D 4 a–d) med *kuratorernas förteckningar över understödstagare/klienter*.
- *Korrespondens rörande arbetsgrupper och klienter på olika orter* (E 9), 1945–1962 (3 vol.).
- *Verifikationer för flyktingverksamheten* (G 3), 1945–1957 (15 vol.).
- *Protokollsunderlag samt kvitton över utbetalningar* (G 4), 1941–1971 (14 vol.).

4.9.3 Stipendier och lån

Ett slags efterkrigshjälp gavs i form av stipendier eller lån och ett särskilt stipendiekott tillsattes 1947. I *Stockholmsförsamlingens flyktingsektions arkiv* finns:

- *Register över stipendier och lån för skolutbildning*, 1946–1957 (vol. D 2 d:1), avseende flyktingar ankomna 1945 och senare.
- *Register över understöd och lån till transmigranter* (serie D 2 e), 1946–1955 (4 vol.).
- *Register över lån för stöd till yrkesverksamhet*, 1955–1973 (vol. D 2 f:1).
- *Ekonomiska kort avseende stipendier och lån*, 1946–1950, finns i vol. D 3 b:1 för 1945 års räddade och i vol. D 3 b:2 för ankomna från och med 1946.
- *Korrespondens rörande stipendier* (stipendielån) (serie E 10), 1946–1950 (6 vol.), avseende 1945 års räddade och senare inkomna. Alfabetiskt ordnad efter stipendiemottagarens namn och innehåller ansökan, beslut samt övrig korrespondens i stipendieärendet.
- *Handlingar angående stipendier* (serie F 7), 1945–1963 (2 vol.).
- *Korrespondens rörande återbetalning av lån/stipendielån* (serie E 11 a) för 1945 års räddade och därefter ankomna, avser lån återbetalda t.o.m. 1956, alfabetiskt ordnad (8 vol.).
- *Låneförbindelser* för samma kategori (serie E 11 b), 1947–1956 (8 vol.).
- *Diverse korrespondens*, 1944–1954, rörande lån ankomna före 1945 (vol. E 11 c:1).
- *Korrespondens om indrivning av skulder i Göteborg*, 1951–1954 (vol. E 11 d:1).
- *Kontomeddelanden över återbetalda lån* (serie E 11 e), 1948–1957, huvudsakligen gällande ankomna före 1945 (2 vol.).

4.9.4 Religiösa frågor

En specialkommitté för religiösa frågor (specialutskott för religiös verksamhet) bildades 1948 inom Flyktingsektionen. Från denna kommitté finns i Flyktingsektionens arkiv:

- *Protokollskopior och korrespondens*, 1948–1962 (vol. E 12:1).
- *Handlingar rörande understöd och utdelning av matze till påsk*, 1947–1957 (vol. F 9 a:1–5).
- *Handlingar rörande understöd till hösthelgdagarna*, 1947–1948 (vol. F 9 b:1).
- *Handlingar om utdelning av helggåvor*, 1945 och 1946, till repatriandi (vol. F 4 a:7).
- *Odaterade förteckningar över personer som erhållit Neue, ransoner av bröd och mjöl* (vol. F a:8).

4.9.5 Kulturutskottet

Efter det särskilda kulturutskott som tillsattes 1955 i Stockholmsförsamlingen finns i *Flyktingsektionens arkiv*:

- *Kulturutskottets samt dess arbetsutskotts protokoll* med bilagor, 1955–1972 (vol. A 3 b:1). Volymen innehåller också bilagor till sektionens arbetsutskotts protokoll om kulturverksamhet 1954–1955; kopior av protokoll vid överläggning med representanter för de mosaiska församlingarna, judiska klubbar i landsorten m.fl. 26/3 1950; protokoll från flyktingsektionen 9/5 och dess församlingsdelegerade 11/5 1955 inför upprättandet av kulturutskottet samt minnesanteckningar från kulturutskottets arbetsutskott 17/2 1972.
- *Kulturutskottets korrespondens* i en särskild serie (E 13 a), 1955–1972 (6 vol.), men även i *David Köpniwskys (med fleras) korrespondens* (serie E 1 b), 1948–1971 (10 vol.).
- *Kulturutskottets korrespondens med landsortsföreningarna* (serie E 1 b), 1954–1972 (8 vol.) som är alfabetisk ordnad efter verksamhetsort. Vol. 5 omfattar Judiska föreningen i Borås.
- *Register över utbetalningar för kulturverksamhet*, 1951–1972 (vol. D 6:1).
- *Kulturutskottets handlingar om sommarskolläger* i Marieborg, Glämssta, Jönköping och Önnestad (serie F 10 a), 1955–1967 (9 vol.).
- *Kulturutskottets handlingar om vinterskolläger* (i Hindås), 1959–1960 (vol. F 10 b:1), om *artistturnéer och föredrag*, 1950–1959 (vol. F 10 c:1), *rörande seminarier*, 1952–1960, i vol. F 10 d:1; om *söndagsskolor och religionsundervisning*, 1955–1959, även i landsorten (F 10 e:1).
- *Elevkataloger för Hillelskolan*, 1959–1962, och för *Religionsskolan* 1960–1963 (vol. F 10 f:1).

4.10 Juridisk hjälp åt flyktingar 1947–1954

Stockholmsförsamlingen inrättade efter andra världskriget olika organ för att bistå flyktingar med upplysningar beträffande rättsfrågor och vid behov hänvisa dem vidare till advokater. I maj 1947 inrättade församlingen en *Avdelning för restitutionsanspråk i Polen*, som fr.o.m. januari 1949 sorterade under *Byrån för juridisk information*, som inrättats 1948. 1950 bildades *Byrån för ersättningsfrågor* under Stockholmsförsamlingen och World Jewish Congress svenska sektion. De olika avdelningarna bistod huvudsakligen flyktingar som gjorde restitutionsanspråk i Tyskland med flera länder, men svarade även på andra juridiska frågor.

Delarkivet *Juridiska byrån* [Riksarkivet i Täby/Arninge] innehåller handlingar 1947–1954 (totalt 3 hm) från alla tre nämnda organ:

- *Register över personakter* (serie D 1), 1947–1954 (2 vol.).
- *Register över erlagda avgifter för rättshjälp* (serie D 2), 1947–1949 (1 vol.).
- *Korrespondens* (serie E 1), 1947–1954 (4 vol.).
- *Personakter, allmänna* (serie F 1 a), 1948–1954 (21 vol.). Innehåller personakter för Byrån för juridisk information samt Byrån för ersättningsfrågor. Register till akterna finns i serie D 1.
- *Personakter, polsk egendom* (serie F 1 b), 1947–1950 (13 vol.). Innehåller personakter för avdelningen för restitutionsanspråk i Polen. Akterna i volymerna F 1 b:1–3 är ordnade alfabetiskt. Akterna i F 1 b:4–13 är numrerade, register till dem finns i serie D 1.

I Malmöförsamlingens arkiv [Malmö stadsarkiv], finns i serien *Korrespondens med World Jewish Congress* (J VII), 1948–1953 (5 vol.), bl.a. rapporter 1949 rörande kompensation för förlorad egendom m.m. (i vol. 2).

4.11 Ansökningar om skadestånd från Västtyskland

En viktig källa för att erhålla uppgifter om en Förintelseöverlevandes öden i getton och läger är ansökningar för egen eller föräldrars räkning om skadestånd från Förbundsrepubliken Tyskland (»Västtyskland«).

I september 1951 hade Västtyskland förklarat sig vara beredd att ge nazisternas offer ekonomisk kompensation, *Wiedergutmachung*, för förföljelse, slavarbete och beslagtagna egendom. Efter förhandlingar med den nybildade organisationen Conference on Jewish Material Claims Against Germany (Claims) signerades den 10 september 1952 det så kallade Luxemburgavtalet, som ledde till en lag 1953, tre år senare omarbetad till en ny lag, *Bundesentschädigungsgesetz* (BEG) enligt vilken Västtyskland skulle betala ut symboliska ersättningar till Israel, till Claims (för kollektiva sociala och kulturella hjälpåtgärder utanför Israel) och till individuella offer.

För enskilda offer fanns flera olika skadeståndskriterier och för att erhålla skadestånd behövdes en rad olika intyg och handlingar. Proceduren var omständlig och krävde juridisk hjälp. De som hade råd anlätade privata advokatbyråer i Tyskland eller Sverige, vilka kan ha efterlämnat arkivhandlingar. Advokaterna *Ernst Baburgers* och *Julius Hepners* arkiv finns i Riksarkivet i Täby/Arninge. I Baburgers arkiv finns bland annat klientakter ordnade årsvis för perioden 1946–1983. Arkivförteckning saknas, men anteckningar på volymerna ger god vägledning om innehållet i dem. Klientakterna lämnas inte ut utan granskning av Riksarkivet. Hepners arkiv innehåller främst klientakter i bokstavsordning (vol. 1–111), men även bland annat korrespondensserier. Tillstånd krävs av Riksarkivet för att få ta del av handlingarna.

De allra flesta tog dock hjälp av den så kallade URO-byrån i Stockholm, som existerade mellan 1953 och 1975 och som tillhörde en internationell organisation. URO-kontoret i Stockholm tillvaratog med stöd av URO:s filialer i Tyskland de i Sverige bosatta judarnas intressen i Tyskland inför myndigheter och domstolar.

URO-byrån sköttes administrativt av Stockholmsförsamlingen i vars arkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge] byråns handlingar (totalt 53,3 hm) finns som ett eget delarkiv:

- *Persondossierer i skadeståndsärenden*: huvudserie (serie F 1), 1953–1975 (634 vol.), innehållande omkring 3 000 akter ordnade alfabetiskt i flera sviter. Serien innehåller särskilt integritetskänsliga uppgifter.

I varje akt finns standardiserade och efterfrågade personuppgifter om klienterna inklusive uppgifter om de brott de utsatts för av den nazistiska regimen Tyskland, men också de sökandes egna vittnesmål och stödjande dokumentation, vittnesmål och intyg. Eftersom den tyska ersättningslagens bestämmelser ändrades flera gånger fanns det genom åren ett antal olika skadeersättningsgrunder, vilket avspeglas i aktbestånden.

- *Persondossierer i skadeståndsärenden: personer som lämnat Östeuropa efter 1 oktober 1953* (P 53) (serie F 2), 1965–1975 (25 vol.). Alfabetiskt ordnat kortregister ingår i serie D 1, inkomna registreringsblanketter och fullmakter i alfabetisk ordning med en förteckning över P 53-fallen i numerordning i vol. E 2:1.
- *Kortregister till skadeståndsärenden* (serie D 1), 1953–1975 (6 vol.). Alfabetiskt ordnat register till serie F 1 och F 2 med uppgifter om namn, ID-nr, datum då ursprunglig ansökan skickats till URO i Köln, URO:s registreringsnummer m.m.
- *Korrespondens rörande ersättningsanspråk »Wiedergutmachung« m.m.*, 1953–1964 (vol. E 1:1).
- *Korrespondens rörande personer som lämnat Östeuropa efter 1 oktober 1953* (P 53) (serie E 2), 1962–1975 (2 vol.). Efter beslut i BEG 1965 blev även personer som lämnat Östeuropa efter 1 oktober 1953 berättigade till skadestånd.

På grund av den integritetskänsliga informationen gäller särskilda villkor för att få tillgång till handlingarna.

Det finns även handlingar rörande skadestånd i *Stockholmsförsamlingens Flyktningsektions arkiv*, i *Korrespondens rörande skadestånd* (serie E 15 a). Volymer 1–3 omfattar kuratorernas korrespondens rörande skadestånd för olika personer, 1953–1961. Volym 4 består av alfabetiskt ordnad korrespondens rörande upplysningsfullmakter, 1955–1956, och korrespondens rörande skadeståndsförskott, 1955–1968. Meddelanden från URO om tillerkännande av skadestånd, 1956–1958, inkomna till kuratorsavdelningen finns i vol. E 15 b:1–2.

För skadeståndsakter 1947–1953, se avsnitt 4.10.

Litteratur: Michaeli 1957; Rudberg 2021.

UNITED RESTITUTION ORGANIZATION INC.
Washington 25
Stockholm den 18.4.1958

Mr. H. H. H. H.
Washington 25

Vi har härmed mottagit ett brev från er som
beträffar ett belopp på 1000.-
som ni vill ha tillbaka för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er

Kapital av 1000.-...
som ni vill ha tillbaka för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er

Hälsningar

Med vänlig

Vi vill erbjuda er en tjänst som ni vill ha
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er

UNITED RESTITUTION ORGANIZATION

Kontroll nr. 3.3.1958 No.

NR. 11/11/1111

Mr. H. H. H. H.
Washington 25
Stockholm den 18.4.1958

Vi har härmed mottagit ett brev från er som
beträffar ett belopp på 1000.-
som ni vill ha tillbaka för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er

Kapital av 1000.-...
som ni vill ha tillbaka för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er

Hälsningar

Vi vill erbjuda er en tjänst som ni vill ha
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er

Kapital av 1000.-...
som ni vill ha tillbaka för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er

Hälsningar

Vi vill erbjuda er en tjänst som ni vill ha
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er
förskottsbetalning för er

Handlingar rörande ansökningar om skadestånd från Västtyskland innehåller uppgifter om en Förintelseöverlevandes öden i getton och läger. Akterna är ofta omfattande med olika slags intyg och korrespondens. Vittnen behövde ofta lokaliseras och kontaktas och en sökande måste noga redogöra vad hen gått igenom. En förtroendeläkare skulle intyga sambandet mellan förföljelserna och exempelvis nedsättning i arbetsförmågan. Ansökningsproceduren kunde upplevas som alltför byråkratisk och okänslig och riskera de att riva upp gamla sår.

Ur Stockholms judiska församlings arkiv, URO byrån för rättshjälp, persondossierer i skadeständsären, huvudserie (Maryla Nosells skadeständsakt), vol. F 1:90, Riks arkivet i Täby/Arninge.

4.12 Judisk invandring efter 1955

Den judiska invandringen till Sverige fortsatte kontinuerligt från 1950-talet och framåt. Tre större invandringsvågor, alla som en följd av ökad och uppblossande antisemitism i respektive ursprungsland, behandlas nedan mer utförligt: från Ungern 1956, från Polen 1968–1972 och från Sovjetunionen/Ryssland åren kring 1990.

Vid sidan av dessa har annan flyktinginvandring ägt rum, liksom mer eller mindre kontinuerlig invandring i form av återinflyttning från Israel eller andra länder, som en del av allmän arbetskrafts- eller anhöriginvandring, eller som en del av ett allmänt befolkningsutbyte med främst grannländerna och Israel. Uppgifter om alla dessa efterkrigsinvandrare finns, förutom i folkbokföringen och i de judiska församlingarnas arkiv, även i medborgarskapsansökningar (avsnitt 4.1), centraldossierer (avsnitt 4.3.4) med mera.

4.12.1 Invandring och integration generellt

För utlännningar generellt innebar 1954 års utlänningslag (SFS 1954:193) att deras rättsställning stärktes. En gemensam nordisk arbetsmarknad infördes och nordiska medborgare befriades från skyldighet att ha uppehållstillstånd. Samtidigt infördes ett särskilt *bosättningstillstånd*, ersatt 1976 av *permanent uppehållstillstånd*, som medför rätt att utan tidsbegränsning bo och arbeta i Sverige.

Den i praktiken fria arbetskraftsinvandringen som gällt sedan 1945 upphörde på 1970-talet, i stället kom det främst att bli anknytnings- och flyktinginvandring. Utlänningsförfattningarna har därefter ändrats flera gånger.

Statens invandrarverk (SIV) tillkom 1 juli 1969 och blev central förvaltningsmyndighet för utlännings-, flykting-, invandrar- och medborgarskapsfrågor. SIV flyttade 1976 till Norrköping och bytte 2000 namn till Migrationsverket. Dess arkiv förvaras i Norrköping, även om vissa dossierer och register fram till 1970-talets början finns i SUK:s arkiv [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]. Se vidare Hallberg 2017, s. 227–235.

Integrationsfrågor inom SIV övertogs 1998 av det nybildade Integrationsverket som lades ned 2007. Dess arkiv finns i Riksarkivet i Täby/Arninge.

För regelverk, tillämpning och arkivbildning generellt vad gäller invandring och integration efter 1945 hänvisas till Hallberg 2017.

4.12.2 Flyktinginvandring från Ungern 1956

Efter att Sovjetunionen slagit ner revolten i Ungern 1956 kom ungefär 8 000 ungrare till Sverige varav ungefär 600 judar, många unga och välutbildade. Hälften av dem kom direkt från särskilda flyktingläger för judar som upprättats i Österrike av Joint och Svenska Röda Korset, medan andra var spontanflyktingar.

Efter ett eller ett par dygn på genomgångsförläggning förflyttades flyktingarna till mer fasta förläggningar, ofta sommarhotell och pensionat i Skåne, vilka administrerades av Arbetsmarknadsstyrelsens länsorgan länsarbetsnämnderna.

Arkivhandlingar finns i

- *Statens utlänningskommissions arkiv, andra byrån* [Riksarkivet i Stockholm/Marieberg]: Handlingar rörande uttagning av flyktingar från läger i Österrike 1955–1957 (vol. FI:1); Korrespondens rörande ungerska flyktingar, 1956–1961 (vol. FI:2); PM rörande ungerska flyktingar 1956–1960 m.m. (vol. FI:3); Listor över ungerska flyktingar, 1956–1965 (vol. FI:4).
- *Arbetsförmedlingsbyråns utlänningssektion, 1948–1972* [Arbetsförmedlingens arkivdepå i Söderhamn]: Registerkort över uttagning av flyktingar från läger i Österrike (serie D I CA), 1956 (2 vol.) och över inresa av flyktingar från Österrike (serie D I CB), 1955–1956 (3 vol.); Register över ungerska flyktingar med yrkesutbildning (serie D I E), 1950-talet (1 vol.); Register över arbetsplacerade ungerska flyktingar (serie D I F), 1957–1960 (1 vol.); Uttagning av ungerska flyktingar (serie E VII AA), 1956–1958 (11 vol.); Korrespondens och rapporter rörande ungerska flyktingar, allmän serie, 1955–1960 (serie E VII AB); Kurser och utbildningshandlingar för ungerska flyktingar, 1955–1960 (serie E VII AC); Rapporter från specialförläggningar angående missanpassade ungerska flyktingar, 1955–1960 (serie E VII AD).

Även i arkiven efter de frivilliga hjälporganisationer som bedrev verksamhet vid sidan av statliga myndigheter kan finnas material (lämpliga sökord i NAD: Ungernhjälp/en, ungerska flyktingar etc), såsom *Svenska Röda Korset* [Riksarkivet i Täby/Arninge], *Individuell människohjälp. Riksorganisationen*

[Riksarkivet i Lund] och *Riksförbundet Rädda barnens riksförbund* [Riksarkivet i Täby/Arninge]: »Ungernhjälpen« (vol. F I:13 och F 1:16).

För de judiska flyktingarna var *Stockholms mosaiska församling* den viktigaste hjälpororganisationen. I flera av dess delarkiv [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns material, exempelvis i

- *Huvudarkivet: Ungerska kommitténs handlingar, 1957–1959*, som bl.a. innehåller diverse förteckningar över ungerska invandrare 1957–1958 (vol. F 19:2) och Register över återbetalda lån inklusive »Ungernhjälp« (serie D 4 b).
- *Emigrationsavdelnings arkiv: Handlingar angående Ungern* (»Ungarnmappe«), 1956–1963 (vol. F 4:1). Alfabetiskt register finns i vol. D 1:6–8.
- *Flyktingsektionens arkiv: Handlingar angående flyktingar från Ungern* (F 4 b), 1956–1972 (2 vol.); *Persondossierer om understöd och lån*, huvudsakligen inkomna fr. o. m. 1945 (serie F 2 b), 1945–1975. Vol. 50–65 omfattar huvudsakligen polacker och ungrare.

Inom Kommittén för »1945 års räddade« tillsattes ett socialt utskott för Ungernhjälpen 1957. Kommitténs protokoll 1956–1970 finns i Flyktingsektionens arkiv, vol. A 3 a: 5–11

I *Polisens i Helsingborg arkiv* 1875–1964 [Riksarkivet i Lund] finns Förhørsuppgifter ang. ungerska flyktingar (serie A I ge), 1956–1957 (2 vol.).

Litteratur: Svensson 1992.

4.12.3 Flyktinginvandring från Polen 1968–1972

Efterkrigstidens största judiska invandrargrupp, omkring 2 700 personer, kom till Sverige från Polen mellan 1968 och 1972 på grund av de starka antisemitiska kampanjerna där. Stockholmsförsamlingen fungerade som koordinator i ett omfattande samarbete mellan olika svenska och utländska myndigheter och organisationer såsom HIAS, Joint, Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS), Statens invandrarverk, Socialstyrelsen och Svenska ambassaden i Warszawa. En viktig aktör i mottagandet var Föreningen Polska judar i Sverige, som grundats 1943 av polska judar som då kommit till Sverige från Danmark. Föreningens samarbete med Stockholms mosaiska församling koordinerades genom »Kommittén för emigrationsfrågor«.

Arkivhandlingar finns i såväl statliga arkiv som i församlingsarkiven:

- *Arbetsförmedlingsbyråns utlänningssektion, 1948–1972* [Arbetsförmedlingens arkivdepå i Söderhamn]: Förteckningar över inresta polska judar enligt kvot, 1969–1973 (1 vol.); Kortregister över polska flyktingar, 1969–1970 (3 vol.); diverse serier med korrespondens, utredningar, överförings- och transportlistor (se vidare Górnio 2016, s. 206f).

För källor i statliga arkiv till den svenska regeringens och svenska myndigheters agerande vid mottagandet och den ekonomiska integrationen av de polskjudiska flyktingarna, se Górnio 2016, s. 205–208.

I *Stockholmsförsamlingen, Huvudarkivet* [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns bl.a.

- *Handlingar rörande polska judar*, 1968–1972 (vol. F 19:4 och 6–9).
- *Register över senare invandrade, polacker och övriga invandrare från östländer* (serie D 2 f), alfabetiskt ordnad, 1969–1974 (6 vol.).
- *Föreståndarnas, fullmäktiges protokoll med bilagor*, 1968–1972 (vol. A I a:138–142).
- *Korrespondens rörande lån för polska invandrare*, 1969–1972 (vol. E 3 d:3–4). Församlingen gick i borgen för lån vid köp av bostadsrätt.
- *Rapporter till samt korrespondens med Joint*, 1958–1973 (vol. E 4 aa:4 och 7). Listor på ankomna finns i vol. E 4 aa:7.
- *Korrespondens och rapporter till Joint* rörande invandrade från Östeuropa inklusive listor på ankomna, 1969–1971 (vol. E 4 ab:11).
- *Korrespondens med UHS rörande bl.a. Polen*, 1969–1973 (vol. E 4 d:1).
- *Socialrotelns handlingar*, bl.a. korrespondens med polska invandrare, 1971–1977 (vol. F 2 ac:1).
- *Korrespondens med Föreningen Polska judar i Sverige*, 1971–1976. Här i även cirkulär från polska flyktingrådet 1968 (vol. F 18 a:6).
- *Handlingar rörande flyktingar och invandring* (serie F 19), från Polen 1969–1972 (vol. 4, 6–9, 12).
- *Diverse adresslistor över församlingsmedlemmar, invandrare m.m.*, 1970–1972 (vol. F 23:28).

I *Stockholmsförsamlingen, Flyktingsektionens arkiv* [Riksarkivet i Täby/Arninge] finns

- *Handlingar angående flyktingar från Polen* (serie F 4 c), 1968–1974 (7 vol.). Även vol. F 4 b:1 innehåller en del handlingar om flyktingar från Polen.
- *Persondossierer om hjälp till invandring m.m.* (vol. F 2 c:1), som innehåller alfabetiskt ordnad korrespondens rörande in- och utvandring, enskilda fall, 1955–1973 (huvudsakligen 1969–1972).
- *Persondossierer om understöd och lån*, huvudsakligen inkomna fr. o. m. 1945 (95 vol.), 1945–1975 (serie F 2 b). Alfabetisk ordning i flera sviter. Vol. 50–65 rör huvudsakligen polacker och ungrare, vol. 76–91 huvudsakligen polacker 1969–1970.
- *Kuratorernas register över flyktingar/invandrare* (serie D 4 e), 1968–1975 (5 vol.). Register över främst invandrare från Polen, men även från Tjeckoslovakien, Ungern och Rumänien. Serierna innehåller person-

uppgifter med bakgrundsuppgifter. I vol. 4 finns ett Alfabetiskt ordnat register över polackers språkkunskaper, önskemål om arbete m.m. kring årsskiftet 1969/70. I vol. 3 finns en kort statistisk sammanställning över nya invandrare 1968–1972.

- *Kulturutskottets korrespondens*, bl.a. 1970–1972 rörande de polska judarna 1970 (vol. E 13 a:6).
- *Protokoll för kommittén för ankomna fr.o.m. 1945, 1965–1970* (vol. A 3 a:11).
- *Kulturutskottets protokoll, 1955–1972* (vol. A 3 b:1).
- *David Köpniwskys handlingar*, bl.a. korrespondens, spridda protokoll och minnesanteckningar, 1965–1971 (vol. E 1 b:8).

I *Malmöförsamlingens arkiv* [Malmö stadsarkiv] finns korrespondens rörande hjälp till polska flyktingar, 1969–1971 (J VI:34–35).

Litteratur: Ilicki 1986, Dahl 2013, Gorniok 2016, Alsterdal 2020.

4.12.4 Flyktinginvandring från Sovjetunionen/ Ryssland åren kring 1990

Även från Sovjetunionen/Ryssland åren kring 1990 var invandringsvolymerna relativt stora, men församlingarnas arkivhandlingar från denna tid har i regel inte levererats till respektive arkivinstitution. För arkivhandlingar i statliga arkiv rörande invandrare och flyktingar generellt hänvisas till Hallberg 2017.

Bilaga 1

Bildsamlingar

Åtskilligt relevant bildmaterial finns tillgängligt på olika håll. Följande förteckning gör inte anspråk på fullständighet.

DigitaltMuseum (med sökbar databas på dess webbplats) innehåller för närvarande material från 85 svenska museer, arkiv och andra kulturinstitutioner anslutna, många av dem lokala och regionala, men även exempelvis Judiska museet, Armémuseum, Nationalmuseum, Nordiska museet och Skansen.

Till informationssystemet *Carlotta* (online) är anslutet bl.a. Kulturen i Lund, Helsingborgs museer, Malmö Museer och Göteborgs stadsmuseum.

En kartläggning av fotografier med mera som har anknytning till Förintelsen och som finns vid kulturhistoriska museer och arkiv i Sverige finns i Fernstål 2021.

I *Nordiska museets arkiv* finns bl.a. *K W Gullers arkiv*, med ett stort antal reportagebilder på överlevande som anlände till Malmö 1945 och deras första tid i flyktingförläggningar, likaså fotografier som visar flyktingar från Norge som vandrar över gränsen till Sverige under andra världskriget. I samlingen *Judiska minnen* (se avsnitt 4.5.14) finns bl.a. fotosamling efter Mirjam Israel, född Valentin.

I *Moderna museets samling* (sökbar online) finns bl.a. åtskilliga fotografier av Anna Riwkin. Fotografier av henne finns också exempelvis hos Judiska museet (se nedan) och Joint (se nedan).

I *Stockholms judiska (mosaiska) församlings arkiv* [deponerat i Riksarkivet Täby/Arninge] finns fotografier bl.a. i

- delarkivet *Bild och fotosamling 1897–1991* (1,8 hm), som är uppdelat på fem serier: Fotografier; Diabilder; Negativ; Mikrofilmer samt Teckningar, skisser och övriga bilder. Framför allt serien Fotografier är omfattande och uppdelad på fotografier rörande församlingens verksamhet och privata fotografier. I NAD finns detaljerade förteckningar.
- delarkivet *Barnavdelningen*: foton på barn som anlände till Sverige 1938–1939, ordnade alfabetiskt dels uppklistrade på albumblad, dels lösa i kuvert samt 6 foton från skolundervisning (vol. K 1:1). Foton på barn finns ofta även i korrespondens och i persondossiererna.

- delarkivet *Flyktingsektionen*, där serien *Kulturutskottets korrespondens med landsortsföreningarna* (E 13 b) innehåller några fotografier från 1950-talet från bl.a. Judiska föreningen i Göteborg och Hälsingborgs mosaiska samfund. Även serien *Kulturutskottets handlingar om sommarskolläger* (F 10 a) innehåller fotografier.
- delarkivet *Judiska kvinnoklubben*: foton 1952–1981 (vol. K:1).
- *Huvudarkivet* med foton inkomna till Församlingsbladet från Israel 1966–1967 (vol. F 14:6).

I *Göteborgs judiska (mosaiska) församlings arkiv* [deponerat i Region- och stadsarkivet i Göteborg], Huvudarkivet: målningar, porträtt och fotografier, 1922–1956, i vol. F 13 f:1; en del fotografier vol. F 25:1, fotografiska negativ i vol. K 2:1 och diapositiv i vol. K 3:1.

I *Norrköpings mosaiska församlings arkiv* [Norrköpings stadsarkiv] finns fotografier, 1927–1994, främst i vol. K:1–2.

Digitala bilder från olika aspekter av det judiska församlingslivet i Malmö förvaras i *Malmö stadsarkivs* fotomagasin och några finns också tillgängliga online i *Malmö stads digitala bildarkiv*. Klichéer för tryck av fotografier, troligen till församlingens minnesskrift (Siegel 1946), finns i Malmö judiska (mosaiska) församlings arkiv [deponerat i Malmö stadsarkiv], vol. P IV:1–2.

I *Svenska Makkabiförbundets arkiv* [Stockholms stadsarkiv], vol. 8, finns fotografier från Makkabiaden 1973.

I Judiska museets arkiv i Stockholm finns

- *Fotografiskt material*, bestående f.n. av drygt 3 000 registrerade fotografier och ca 2 000 oregistrerade från många tidsperioder (ca 1840–1999) och områden:
 - Exteriörer och interiörer från svenska synagogor; begravningsplatser/-kapell; familjebilder; föreningsliv; barnverksamhet; Judiska hemmet; konfirmationer; diverse minneshögtider och ceremonier i synagogor; högtidsfirande; material relaterat till Klippgatan 19 (»judehuset») och den tidigare arbetsstugan på Bondegatan; material relaterat till Judiska museets tidiga verksamhet; Joint/JDC; flyktingar, hjälpverksamhet och Förintelseöverlevande; porträtt av kända svensk-judiska personligheter; reprofotografier av konstverk.
 - 11 album med kabinetts- och visitkortsfotografier som tillhört familjerna Jacobson/Saloman/Raphael; Davidson; Josephson; Philipson och Hirsch. Många av fotograferna var svenska judar: t.ex. Martin Josephson; Aron Jonason; Selma Jacobsson; Moritz Unna; Moritz Fürst; David Jacoby; F. Lamm; Samuel Moses Marcus; Isaac Cohen och Moritz Bresky.

- *Audiovisuellt material.*
- *Anna Riwkin-Bricks samling* med flera fotoalbum och ca 1 500 lösa fotografier.
- *Erich Wächters samling* med ca 1 000 fotografier, som dokumenterade judiskt liv i Stockholm med omnejd, 1945–1965.
- I *Judiska Dramatiska Amatörsällskapets arkiv* (se avsnitt 1.2.7) ingår fotoalbum och flera lösa fotografier.
- I *Ignatz Reichs samling* (se avsnitt 3.10), ingår också 20 fotografier från perioden 1955–1979.
- I *Esther Lamms samling* (se avsnitt 4.5.13) finns flera fotografier.

Anna Riwkin var en av sin generations mest kända fotografer och många av hennes fotografier finns bevarade i olika bildsamlingar. Här är hon för ovanlighetens skull framför kameran. Fotograf: Erik Brandius. Foto från Judiska museet.

Exempel på fotografier hos andra muséer och arkivinstitutioner:

- I *Armémuseums arkiv* finns Bertil Fröderbergs fotografier tagna under räddningsaktionen med de vita bussarna.
- I *Joints arkiv* (se bilaga 2) finns bilder från Anna Riwkins arkiv, vilka kan eftersökas online.
- I *United States Holocaust Memorial Museum i Washington DC* (se bilaga 2) finns fotografier rörande 1945 års räddade i Sverige, fotografierna är sökbara online.

I olika svenska myndighetsarkiv finns också fotografier. Några exempel:

- *Ansökningar om uppehållsbok 1918–1927* innehåller ofta ett fotografi på den sökande (se avsnitt 4.3.2).
- *Ansökningar om främlingspass, identitetscertifikat och resedokument: fotoregister ca 1933–ca 1980*, sedan i centraldossiererna fram till cirka 2 000, varefter de finns i ADB-systemen [Migrationsverket i Norrköping], se avsnitt 4.3.1.5.
- I *Länsstyrelsen i Malmöhus län. IV civilförsvarssektionens arkiv* [Riksarkivet i Lund] finns *Fotografier av flyktingar inkomna till landet* (serie Ö I b), varav vol. 1–15 är alfabetiska och vol. 16 är ett nummerregister över fotografierna.
- I *Statens utlänningskommissions arkiv, Sociala byrån* [Riksarkivet Stockholm/Marieberg] finns fotografier från utlänningsförläggningar, 1945–1946 (vol. F 5:1).
- I *Malmö hälsovårdsnämnds arkiv* [Malmö stadsarkiv] finns en del fotografier på avlidna f.d. lägerfångar 1945 (se avsnitt 4.5.12).

I lokala arkiv och museer finns åtskilligt relevant fotomaterial. *Stockholms* respektive *Göteborgs stadsmuseum* samt *Malmö museer* har flera fotografier med judisk anknytning, en del tillgängliga online via respektive webbplats; så även andra lokala museer. Fotografier rörande 1945 års räddade eller med annan koppling till Förintelsen finns även exempelvis i Blekinge museum, Bohusläns museum, Grenna museum Helsingborgs museer, Järnvägs-museet, Kalmar läns museum, Landskrona museum, Mölndals stadsmuseum och Regionmuseet Skåne, se vidare Fernstål 2021.

I *Malmö stadsarkiv* finns Inez Nilssons efterlämnade papper med fotografier på överlevande som anlände till Malmö museum 1945.

I flera av de person- och släkt- och företagsarkiv som redovisas i avsnitt 3.10 finns också fotografier.

Bilaga 2

Kortfattat om arkivbestånd som bildats i Sverige men som nu finns i utlandet

Ett antal relevanta arkivbestånd, som i regel ursprungligen bildats i Sverige, förvaras nu i utländska arkivinstitutioner. Följande förteckning gör inte anspråk på fullständighet:

Zentralarchiv zur Erforschung der Geschichte der Juden in Deutschland, Heidelberg:

handlingar om World Jewish Congress svenska sektion.

Institut für Zeitgeschichte, München: Hans Schäffers dagbok.

Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution, Bad Arolsen, Tyskland:

handlingar rörande Förintelsen, delvis sökbart online.

Leo Baeck Institute, Center for Jewish History, New York: Handlingar efter Hans Schäffer; Rudolf Simonis samling av släktutredningar (tillgänglig online).

YIVO Institute for Jewish Research, Center for Jewish History, New York: I HIAS arkiv finns bl.a. rapporter till HIAS och HICEM från Sverige, bl.a. från de mosaiska församlingarna och från svenska Hechaluz; Handlingar från den judiska arbetarrörelsen Bunds verksamhet i Sverige (se Blomqvist 2020, med källförteckning, s. 226f).

American Jewish Archives, Cincinnati Ohio: Handlingar från World Jewish Congress svenska sektion.

United States Holocaust Memorial Museum i Washington DC: kopior av handlingar med koppling till judisk flyktmottagning i Sverige, räddningsverksamhet m.m. under och efter Nazi-perioden.

Central Zionist Archives, Jerusalem: Kopior av handlingar efter Gilel Storch (finns på mikrofilm); Kinder- und Jugend Alijah i Sverige; World Jewish Congress svenska sektion (serie C 4); Handlingar efter Svenska Zionistförbundet med handlingar från och om svenska sionistiska organisationer finns (serie Z 4) i arkivet efter (World) Zionist Organisation och Jewish Agency for Palestine; Handlingar om Sverige även i serie F 52; Korrespondens mellan rabbinerna i Göteborg respektive Malmö och hjälporganisationen RELICO (serie C 3).

Joint Distribution Committee (JDC) Archives, Jerusalem: JDC's Stockholm Collection, delvis tillgänglig online; Swedish collection (korrespondens med de svenska mosaiska församlingarna och svensk-judiska företrädare samt rapporter från och om judiska organisationer i Sverige).

Yad Vashem, Jerusalem: Handlingar efter Marcus Ehrenpreis (O 13 Bulgaria Collection; vol. P 37:170); Emil Glück; Abraham Israel Jacobson; Emil Kronheim (O 8 German Collection); Ivar Philipson (O 27 Denmark Collection); Eva Warburg; Svenska Hechalutz (O 74 Sweden Collection). Dessutom har flera nedskrivna intervjuer med överlevande anknytning till Sverige (O 3 Collection of Testimonies; sökord Sweden).

Lavon Institute Labor Archives, Tel Aviv: Handlingar om Hechalutz i Sverige och Makkabi Hatzair i Sverige. Se Thor 2005, s. 429f.

Kibbutz Nezer Sirenis arkiv, Israel: Handlingar om Hechalutz i Sverige. Se Thor 2005, s. 430.

Förkortningar och ordförklaringar

Förkortningarna till tabeller och listan över person-, släkt- och företagsarkiv (avsnitt 3.10) upprepas inte här. Hebreiska namn och uttryck transkriberats ofta på olika sätt hos olika arkivbildare.

Achdut: förening bestående av judar från Polen ur gruppen 1945 års räddade.

Alija: »Stiga upp«, kallelse till Toran vid högläsning ut denna. Även att som jude flytta till Palestina (från 1948 Israel).

Auser Dalim: hjälpförening grundad 1922 för att ekonomiskt stödja äldre och sjuka judar, företrädesvis i Stockholm.

Blau Weiss: sionistisk förening grundad i Stockholm 1916 med inriktning på motion och sport, från 1925 Judisk ungdom.

B'nei Akiva: internationell ungdomsrörelse, grundad 1929 i Jerusalem.

B'nai B'rith: fredsloge grundad 1943 i New York, lokala loger etablerade i Sverige från 1949 och framåt.

Böcker över obefintliga: En lista i en husförhörlängd/församlingsbok över personer som inte längre bor i församlingen, men som inte uttagit flyttbevis.

Chevra Bikur Cholim: sällskap för att besöka sjuka

Chevra Kadisha: begravningssällskap

Chinuch: Förening med syfte att stödja judisk fostran, exempelvis genom att driva judiska skolor.

Claims: Conference on Jewish Material Claims Against Germany . Organisation bildad 1951 av ett antal ledande judiska organisationer för att förhandla med Förbundsrepubliken Tyskland om ekonomisk kompensation för förföljelse, slavarbete och beslagtagna egendom.

»de facto-församlingar«: kan sägas uppstå när man regelbundet kan få ihop en minjan. Dessa hade egen religiös verksamhet, synagoga, gudstjänster, religionsskola och ibland egen begravningsplats. Ibland kunde de vara större än de minsta »de jure-församlingarna«.

»de jure-församlingar«: en mosaisk församling som fått statens godkännande att verka i enlighet med 1838 års regelverk eller antagit en av staten godkänd församlingsordning.

Hechaluz: sionistisk rörelse för utbildning av judiska ungdomar i hantverk och jordbruksarbete för senare utflyttning till Palestina.

HIAS: Hebrew Immigrant Aid Society (från 1909 efter sammanslagning Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society), flyktingorganisation med bas i New York, grundad 1881.

HICEM: Hjälporganisation grundad 1927 med syfte att hjälpa europeiska judar att emigrera. Bestod av en sammanfogning av HIAS med bas i New York, ICA (Jewish Colonization Association), med bas i Paris, och Emigdirect, en migrationsorganisation med bas i Berlin.

hm: hyllmeter

Ichud Habonim: förening med syfte att ge judiska ungdomar en sionistisk fostran. Jahrzeit: årsdagen efter en avliden förälder eller annan nära anhörig.

Jewish Agency: organisation grundad 1929 bland annat för att underlätta judars immigration till och etablering i Palestina/Israel.

JDC: se Joint

Joint (eller JDC): American Jewish Joint Distribution Committee, en judisk hjälporganisation baserad i New York City, grundad 1914. En avdelning etablerades i Stockholm.

JOWBR: JewishGen Online Worldwide Burial Registry

KB: Kungliga biblioteket

kultuskommittéer: de mosaiska församlingarnas kommittéer för att arbeta för en reformering av gudstjänstordningen.

landsarkiven: De tidigare landsarkiven upphörde 2020 som egna enheter inom Riksarkivet och motsvaras därefter av Riksarkivet i Göteborg, Riksarkivet i Härnösand, Riksarkivet i Lund, Riksarkivet i Uppsala, Riksarkivet i Vadstena, Riksarkivet i Visby och Riksarkivet i Östersund.

Makkabi: internationell organisation för judiska idrottsutövare, grundad 1921

Makkabi Hatzair: internationell judisk ungdomsrörelse, grundad 1929

Memorial Foundation for Jewish Culture: organisation grundad 1965 för att rekonstruera judiskt kulturellt liv runt om i världen efter Förintelsen.

minjan: den samling män (i vissa inriktningar även kvinnor), d.v.s. minst tio stycken över 13 års ålder, som behövs för att förrätta vissa delar av en judisk gudstjänst.

mitzva (pl. mitzvot): religiösa förpliktelser, bud; goda gärningar.

mohel: en judisk omskärare som omskär ett gossebarn på åttonde levnadsdagen.

NAD: Nationell Arkivdatabas, tillgänglig på Riksarkivets webbplats
odat.: odaterat

O.S.E.: Œuvre de Secours aux Enfants. En fransk-judisk humanitär organisation som främst hjälpte judiska flyktingbarn före och under andra världskriget.

RELICO: Relief Committee for the War-Sticken Jewish Population, en hjälporganisation grundad 1939 i Genève.

restitution: återbetalning

SFS: Svensk författningssamling

SOU: Statens offentliga utredningar

SUK: Statens utlänningskommission, myndighet verksam 1944–1969.

Tora: de fem moseböckerna, den judiska läran

UD: Utrikesdepartementet

UHS: United HIAS Service. Grundad 1954 genom sammanslagning av HIAS (som brutit sig ut från HICEM 1945), JDC:s migration departement och United Service for New Americans.

UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration, de allierades hjälporganisation, grundad 1943 integrerad i Förenta Nationerna 1945.

u.å.: utan år

vol.: volym eller volymer

WIZO: Women's International Zionist Organization, grundad 1920 i London för att stödja judiska mödrars och barns välfärd. Avdelningar etablerade i Sverige från 1931 och framåt.

World Jewish Congress: organisation grundad 1936 med syfte att skydda judar från nazisternas förföljelse. Organisationen fick officiellt en svensk sektion 1944.

YK: Yngre kommittéer

östjudar: Judar från det ryska tsarimperiet och de stater som uppstod på dess territorium efter imperiets fall.

Litteratur i urval

En del av nedanstående finns även tillgängligt digitalt.

- Agard Jensen, Merethe, »Judiska barns och ungdomars räddning från Österrike till Sverige i ett skandinaviskt perspektiv«, i *Heimat Sverige? Tysk-judisk emigration till Sverige 1774–1945*, red. Andersson, Lars M, Müssener, Helmut, & Pedersen, Daniel (Stockholm: Bokförlaget Faethon, 2021), s. 409–425.
- Almblad, Karin, »C. Vilh. Jacobowskys judaicasamling«, specialarbete (Borås: Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan, 1986).
- Alsterdal, Alvar, *Antisemitism, antisionism. Exemplet Polen*. Med introduktion av Lars M Andersson och efterskrift av Lars Dencik och Weddig Runquist (Malmö: Égalité bokförlag, 2020).
- Amdur Sack, Sallyann & Mokotoff, Gary (red.), *Avotaynu Guide to Jewish Genealogy* (Bergenfield, NJ, USA: Avotaynu, Inc., 2004).
- Bak, Sofie Lene, *Ikke noget at tale om. Danske jøders krigsoplevelser 1943–1945* ([Köpenhamn]: Dansk Jødisk Museum, 2010).
- Baruch, Hans (red.), *Glöm oss inte. En bok om Förintelsen och minnesmonumentet i Stockholm* (Stockholm: Hillelförlaget, 1999).
- Beider, Alexander, *A dictionary of Ashkenazic given names. Their origins, structure, pronunciation, and migrations* (Bergenfield, NJ, USA: Avotaynu, Inc., 2001).
- Bergman, Åsa, »Trosfrihet är en sak, skäktning en annan«. *Debatten om judisk och muslimsk slakt i Sverige under 1900-talet* (Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för multietnisk forskning, 1995).
- Blomqvist, Håkan, *Socialism på jiddisch. Judiska Arbeter Bund i Sverige* (Stockholm: Carlsson bokförlag, 2020).
- Bruland, Bjarte, *Holocaust i Norge. Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse* (Oslo: Dreyers forlag, 2017).
- Burstein, Marina (red.), *jag må bo mitt ibland dem. Stockholms stora synagoga 150 år* (Stockholm: Hillelförlaget, 2020).
- Bäckmark, Magnus, *Mantalsforska. Släktforskning i mantalslängder*, 2. uppl. (Solna: Sveriges släktforskarförbund, 2016).
- Carlesson, Jens, »Den symboliska fattigvården. En studie av Göteborgs mosaiska församlings inställning gentemot den östjudiska invandringen och plikten angående fattigvård 1860–1900«, kandidatuppsats ht 2017 (Göteborgs universitet, Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, 2018).

- Carlsson Magalhães, Jens, »Vårt högsta mål. Judendomens väl.: Samfundet I.I.: Judiska Intresset. 1841–1854«, i *Nordisk Judaistik. Scandinavian Jewish Studies* 2020:1, s. 23–40.
- Carlsson, Carl H., »Graves in the Sundsvall, Sweden Jewish Cemetery«, i *Landsmen. Quarterly Publication of the Suwalk-Lomza Interest Group for Jewish Genealogists* 8:3–4 (1998), s. 17–18.
- Carlsson, Carl H., »Sweden«, i *Avotaynu Guide to American Jewish Genealogy* (Teaneck, NJ, USA: Avotaynu, Inc., 2003).
- Carlsson, Carl Henrik, *Medborgarskap och diskriminering. Östjudar och andra invandrare i Sverige 1860–1920*. (Uppsala: Uppsala universitet, Historiska institutionen, 2004).
- Carlsson, Carl Henrik, »Judarnas historia i Halmstad«, i *Moderniteten som framgång och tragedi. En vänbok till Lars M Andersson om ett föränderligt 1900-tal*, red. Mattias Hessérus et al (Lund: Nordic Academic Press, 2021), s. 51–64. (Carlsson 2021a).
- Carlsson, Carl Henrik, *Judarnas historia i Sverige* (Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur, 2021). (Carlsson 2021b).
- Carlsson, Carl Henrik, »Dagen då länsman Löwenstein ilsknade till eller vad konstituerar en mosaisk församling?«, i *Tankar i »judefrågan«*. *Nedslag i den svenska antisemitismens historia*, red. Lars M Andersson & Karin Kvist Geverts (Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia, kommande 2022).
- Cavling, Ulla-Lena & Rubinstein, Harry, *Förintelsens ögonvittnen. Minnesskrift med bidrag från Förintelsens ögonvittnen, Malmö* (Malmö: Förintelsens ögonvittnen, 2014).
- Cosanne-Schulte-Huxel, Elisabeth, »Mein liebes Ilsekind«, i *Mit dem Kindertransport nach Schweden – Briefe an eine gerettete Tochter* (Essen: Klartext, 2013).
- Dahl, Izabela, *Ausschluss und Zugehörigkeit. Polnische jüdische Zwangsmigration in Schweden nach dem Zweiten Weltkrieg* (Berlin: Metropol, 2013).
- Enkvist, Victoria, *Religionsfrihetens rättsliga ramar* (Uppsala: Iustus Förlag, 2013).
- Evers, Anneli, Friblick, Lena & Pamucina, Matso, *Minnenas arv. Berättelser om Förintelsen och dess konsekvenser* (Malmö: Xenofilia förlag, 2015).
- Feldblyum, Boris, *Russian-Jewish given names* (Teaneck, NJ, USA: Avotaynu, Inc., 1998).
- Fernstål, Lotta, »Kartläggning av samlingar kopplande[!] till Förintelsen vid kulturhistoriska museer och arkiv i Sverige«, manus, Statens historiska museer 21/12 2021.
- Fischer, David, »Judiskt organisationsliv i Stockholm 1776–1984« (stencil; Stockholm, 1986).
- »Flyktingverksamheten hos Mosaiska församlingen i Malmö«, i *Församlingsblad för Mosaiska församlingen i Stockholm 1947*, s. 63–65.

- Fürstenberg, Claes, Mark, Jan & Díaz, Merja (red.), *Templets sten föll på Föreningsgatan. Malmö synagoga 100 år* (Malmö: Malmö Museer, 2003).
- Fürstenberg, Wulff, *Kalmar mosaiska församlings tillkomst och äldsta historia jämte Växjö- och Oskarshamnsförsamlingarnas tillblivelse* (Spånga: Hillelförlaget, 1980).
- Fürth, Thomas & Hoffsten, Mikael, *Judisk släktforskning* (Stockholm: Sveriges släktforskarförbund, 2020).
- Gamla judiska gravplatser i Stockholm* (Stockholm: Judiska litteratursamfundet, 1927).
- Garde, Pia-Kristina, *De dödsdömda vittnar. 60 år senare* (Bromma: Megilla-förlaget, 2004).
- Garde, Pia-Kristina, *Mina föräldrars kärlek* (Strängnäs: Bokförlaget Axplock, 2008).
- Glück, David & Neuman, Aron & Stare, Jacqueline (red.), *Det judiska Stockholm* (Stockholm: Judiska Museet i Stockholm, 1998).
- Goldbaum Tarabini Fracapanè, Silvia, *The Jews of Denmark in the Holocaust. Life and death in Theresienstadt Ghetto* (Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge, 2021).
- Górniok, Łukasz, *Swedish refugee policymaking in transition? Czechoslovaks and Polish Jews in Sweden, 1968–1972* (Umeå: Umeå universitet, Institutionen för idé- och samhällsstudier, 2016).
- Gorr, Shmuel & Freedman, Chaim, *Jewish personal names. Their origin, derivation, and diminutive forms* (Teaneck, NJ, USA: Avotaynu Inc., 1992).
- Graseman, Christian, Klagsbrun Lebenswerd, Patric & Verständig, Aron (red.), *Adat Jeschurun 75 år* (Stockholm, 2015).
- Grosin, Mattias, »Heja judarna«. *IK Makkabi 1933–2003* (Stockholm: Hillelförlaget, 2003).
- Grosin, Mattias & Orzolek, Urban, *Barnens judiska ö. Glämssta sommarkoloni 100 år* (Stockholm: Hillelförlaget, 2009).
- Gunnarsson, Astor, »Till varje pris ville kvarstanna i Sverige'. En undersökning av Hjelmareds flyktingläger 1945–46«, c-uppsats (Uppsala: Uppsala Universitet, Historiska institutionen, 2017).
- Göteborgs mosaiska församling 1780–1980. Minnesskrift till Göteborgs mosaiska församlings 200-årsjubileum* (Göteborg: Göteborgs mosaiska församling, 1980).
- Hallberg, Lars, *Källor till invandringens historia 1840–2000. Omarbetad och utökad andra upplaga* (Stockholm: Riksarkivet, 2017).
- Hammar, Tomas, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932* (Stockholm: författaren, 1964).
- Hammarlund, Anders, *En bön för moderniteten: kultur och politik i Abraham Baers värld* (Stockholm: Carlssons bokförlag, 2013).
- Hammarström, Per, *Nationens styvbarn. Judisk samhällsintegration i några Norrlandsstäder 1870–1940* (Stockholm: Carlsson bokförlag, 2007).

- Hammarström, Per, »Judiska konvertiter till kristendomen i Stockholm 1775–1870«, i *Historisk tidskrift* 140:1 (2020), s. 31–65.
- Hansen, Lars Erik, »Önskas: frisk 3-årig arisk flicka. Flyktinghjälp 1938–1948 speglar i ett personarkiv«, i *Krig och fred i källorna, Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven* 1998, red. Kerstin Abukhanfusa (Stockholm: Riksarkivet, 1998), s. 231–237.
- Hansson, Lars, *Vid gränsen. Mottagningen av flyktingar från Norge 1940–1945* (Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för historiska studier, 2018).
- Hansson, Lars, *Flykten till Sverige 1940–1945* (Ed: Irene Publishing, 2021).
- Hansson, Svante, *Flykt och överlevnad. Flyktingverksamhet i Mosaiska församlingen i Stockholm 1933–1950* (Stockholm: Hillelförlaget, 2004).
- Hermele, Bernt & Lein, Cato, *Överlevarna. Röster från Förintelsen* (Stockholm: Ordfront förlag, 2020).
- Hersson-Ringskog, Paula, *Oskarshamns mosaiska församling. 1888–1938* ([Oskarshamn]: författaren], 1995).
- Hertz, Ann-Charlotte (red.), *Synagogan i Norrköping* (Stockholm: Almlöfs förlag, 2010).
- Heuman, Johannes & Rudberg, Pontus (red.), *Early Holocaust Memory in Sweden. Archives, Testimonies and Reflections* (Basingstoke New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2021).
- Hultman, Maja, *Between marginality and multiplicity. Mapping Jewish public home-making in modern Stockholm* (University of Southampton, 2019).
- Hüttner, Julius, »Flyktingverksamheten hos Mosaiska församlingen i Göteborg«, i *Församlingsblad för Mosaiska församlingen i Stockholm* (1947), s. 60–63.
- Ilicki, Julian, *Den föränderliga identiteten. Om identitetsförändringar hos den yngre generationen polska judar som invandrade till Sverige under åren 1968–1972* (Åbo: Sällskapet för judaistisk forskning, 1988).
- Isaac, Aaron, Brody, Abraham & Valentin, Hugo, *Aaron Isaacs Minnen. En judisk kulturbild från gustaviansk tid* (Stockholm: Gebers förlag, 1932).
- Isaac, Aaron, *Minnen. Ett judiskt äventyr i svenskt 1700-tal* (Stockholm: Hillelförlaget, 2008).
- Ivarsson, Martin & Brody, Abraham, *Svensk-judiska pionjärer och stamfäder. En person-, släkt- och kulturhistorisk krönika med Norrköping som blickcentrum* ([Stockholm: Seeligs förlag], 1956).
- Jacobsson, Yvonne, Herdevall, Gabriel, & Zupanc, Petr (red.), *Gravstenar berättar. Judiskt liv i Stockholm 1775–1875* (Stockholm: Stockholmia, 2018).
- Jansson, Mikael, *Witnesses. Överlevande från förintelsen* ([Stockholm]: Albert Bonniers Förlag, 2018).
- Johansson, Britta (red.), *Judiska minnen. Berättelser från förintelsen* (Stockholm: Nordiska museet, 2000).

- Johnsson, Daniel, *1900-talet. Liten släktforskarguide* (Solna: Sveriges släktforskarförbund, 2018).
- Josias, Hertha, *Här bryr sig sommaren inte om oss. Brev från Hertha 1939–44*. Sammanställda och kommenterade av Ingrid Lomfors (Stockholm: Volante förlag, 2020).
- Jåma, Sharon & Haider, Charlotte (red.), *De glömmet det aldrig. Ur Forum för levande historias minnesarkiv* (Stockholm: Forum för levande historia, 2003).
- Järtelius, Arne, »Judar och andra malmöbor. 1860–1910«, i *Elbogen. Malmö kulturhistoriska förenings årsskrift* 2015 (2016), s. 87–138.
- Järtelius, Arne, »Judarna i Malmö – Religion, tradition och integration. Judar och andra Malmöbor 1911–1932«, i *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* (2017), s. 1–36.
- Järtelius, Arne, *Judar och andra Malmöbor 1933–1951* (Malmö: Kira förlag, 2021).
- Kaplan, Suzanne, *Barn under Förintelsen – då och nu. Affekter och minnesbilder efter extrem traumatisering* (Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur, 2003).
- Kerbel, Anja & Kerbel, Lennart, *Älskade Anja. Ur en brevsamling från en svår tid* (Höganäs: Hegas förlag, 2009).
- Koklin, Charles, *Hjälpsamhetsförbundet Rodef Chesed 1870–1970. En kort historik* (Stockholm: Rodef Chesed, 1970).
- Kunskapsöversikt om nationella minoriteter*. Rapport från riksdagen 2011/12 RFR11 (Riksdagstrycket, Stockholm 2012).
- [Köpnivsky, David], *Några ord och siffror om Mosaiska församlingens i Stockholm flyktinghjälp under åren 1933–1950* [1951].
- Langkjaer, Jenny, *Övervakning för rikets säkerhet. Svensk säkerhetspolisär övervakning av utländska personer och inhemsk politisk aktivitet, 1885–1922* (Stockholm: Stockholms universitet, 2011).
- Larsson, Erika, »Judar i Växjö. Växjö mosaiska församling och dess medlemmar 1879–1920«, c-uppsats (Växjö: Högskolan i Växjö, 1997).
- Liberated Jews Arrived in Sweden in 1945. List No 1* (Supplements follow) (Malmö: Henry Luttrup & Co, 1946).
- Liberated Jews Arrived in Sweden in 1945/46. List No 2* (Malmö: Henry Luttrup & Co, 1946).
- Lindgren, A., *Grafskrifter på Göteborgs stads och närgränsande församlingars begravningsplatser* (Göteborg: Landsarkivet, 1993).
- Lomfors, Ingrid, *Förlorad barndom, återvunnet liv. De judiska flyktningbarnen från Nazityskland* (Göteborg: Göteborgs universitet, Historiska institutionen, 1996).
- Löow, Heléne & Nilsson, Lotta, *Hets mot folkgrupp* (Stockholm: Brottsförebyggande Rådet, 2001).
- Magnusson, Isabelle, »Hillelskolan. En studie av den judiska dagskolans tillkomst och betydelse under 1950- och 1960-talen«, c-uppsats (Uppsala: Uppsala universitet, Historiska institutionen, 2018).

- Maier-Wolthausen, Clemens, »Judiska barns och ungdomars räddning från Österrike till Sverige i ett skandinaviskt perspektiv«, i *Heimat Sverige? Tysk-judisk emigration till Sverige 1774–1945*, red. Andersson, Lars M, Müssener, Helmut, & Pedersen, Daniel (Stockholm: Bokförlaget Faethon, 2021), s. 427–442.
- Martola, Nils, »Judiska akademiska klubben – några kommenterade dokument«, i *Nordisk Judaistik. Scandinavian Jewish Studies* 13:2 (1992), s. 145–167.
- Mattsson, Christer, *Till Herrhagen klockan 13.24* (Karlstad: Förlag Per Bergrén, 2008).
- Michaeli, Wilhelm, *Ersättning åt offer för nationalsocialistisk förföljelse (Bundesentschädigungsgesetz) och därmed sammanhängande spörsmål* (Stockholm: Nordiska bokhandeln, 1957).
- Moback, Björn, *Livet är ingen banalitet. Judiska röster* (Bromma: Megilla-förlaget, 2001).
- Muir, Simo, »The Plan to Rescue Finnish Jews in 1944«, i *Holocaust and Genocide Studies* 30:1 (2016), s. 81–104.
- Müssener, Helmut, *Exil in Schweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933* (München Stockholm: Hanser, 1974).
- Müssener, Helmut & Scholz, Michael, »Från hjälp till självhjälp. Emigranternas självhjälp och dess verksamhet från grundandet 1938 till avvecklingen på 1950-talet«, i *Heimat Sverige? Tysk-judisk emigration till Sverige 1774–1945*, red. Lars M Andersson, Helmut Müssener & Daniel Pedersen (Stockholm: Bokförlaget Faethon 2021), s. 369–408.
- Nordesjö, Hans, »Jacobowsky-samlingen på Carolina Rediviva: Ett bibliotek för judisk kultur och historia«, *Multiethnica* vol. 16/17 (1996), s. 40–44.
- Nylund Skog, Susanne, *Livets vägar. Svenska judinnors berättelser om förskingring, förintelse, förtryck och frihet* (Uppsala: Institutet för språk och folkminnen, 2012).
- Pedersen, Daniel (red.), *Speaking memories. Förintelsens sista vittnen. The last witnesses of the Holocaust* ([Stockholm]: J! Judisk kultur i Sverige, 2019).
- Rimstad, Birgit H., »Jødiske barn og unge som overlevde det norske Holocaust. Flukten fra Norge. Det svenske eksilet. Livet etter 1945«. Masteroppgave (Oslo: Universitetet i Oslo, 2013).
- Romefors, Örjan, *Utrikesförvaltningens källor 1520–2000* (Stockholm: Riksarkivet, 2017).
- Roos, Lena, »Barmhärtiga svenskar och tacksamma flyktingar. Ett beredskaps-sjukhus sommaren 1945 i svensk press«, *Nordisk Judaistik. Scandinavian Jewish Studies* 26:1–2 (2008), s. 133–156.
- Rudberg, Pontus, *The Swedish Jews and the victims of Nazi terror, 1933–1945* (Uppsala: Uppsala universitet, Historiska institutionen, 2015).
- Rudberg, Pontus, *The Swedish Jews and the Holocaust* (London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017). (Rudberg 2017a).

- Rudberg, Pontus, »Rädda våra barn! Svensk-judisk hjälp till flyktingbarn från Nazityskland«, i *På flykt från krig. Asylsökande, ensamkommande och internflyktingar i Sveriges historia*, red. Anna Fredholm (Stockholm: Armémuseum, 2017), s. 82–117 (Rudberg 2017b).
- Rudberg, Pontus, »'Allt är harmoni'. Om tillvaron på Stigbo, ett barnhem för judiska flyktingbarn år 1939«, i *Tillfälliga stockholmare. Människor och möten under 600 år*, red. Anna Götlind & Marko Lamberg (Stockholm: Stockholmiana förlag, 2017), s. 301–327 (Rudberg 2017c).
- Rudberg, Pontus, »Källor till Förintelsens historia i svenska arkiv«, i *Sveriges museum om Förintelsen* (SOU 2020:21), bilaga 3.
- Rudberg, Pontus, »Holocaust testimonies in Jewish compensation claims in the United Restitution Organisation's archive in Stockholm«, i *Early Holocaust Memory in Sweden. Archives, Testimonies and Reflections*, red. Johannes Heuman & Pontus Rudberg (Basingstoke New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2021), s. 93–117.
- Rudberg, Pontus, »An Undeniable Duty. Swedish Jewish Humanitarian Aid to Jews in Nazi- Occupied Europe during World War II«, i *More than Parcels. Wartime Aid for Jews in Nazi- Era Camps and Ghettos*, red. Jan Láníček & Jan Lambertz (Detroit: Wayne State University Press, 2022 kommande), s. 119–146.
- Sandström, Arvid, »'[S]o kind and helpful to us, that it has been a great pleasure for us to work in your camp'. En undersökning av Robertshöjds flyktingläger 1945–46«, c-uppsats ht 2019 (Uppsala: Uppsala universitet, Historiska institutionen, 2020).
- Sarnäs, Anette & Sjöberg, Karin (red.), *På gränsen mellan krig och fred. Minnesbilder från Malmö 1939–1945* (Malmö: Kira förlag, 2015).
- Segerstedt Wiberg, Ingrid, »Från förintelsens tid«, i *Göteborgs mosaiska församling 1780–1980* (Göteborg: Mosaiska församlingen, 1980), s. 143–155.
- Siegel, Walter, *Mosaiska församlingen i Malmö 75 år, 1871–1946. En minnesskrift* (Malmö: Mosaiska församlingen, 1946).
- Stare, Jacqueline (red.), *Judiska gårdfarihandlare i Sverige* (Stockholm: Judiska museet, 1996).
- Sterner Carlberg, Mirjam, *Gemenskap och överlevnad. Om den judiska gruppen i Borås och dess historia* (Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete, 1994).
- Svenson, Anna, *Nöden – en shtetl i Lund* (Lund: Gamla Lund, 1995).
- Svensson, Anders, *Ungrare i folkhemmet. Svensk flyktingpolitik i det kalla krigets skugga* (Lund: Lund University Press, 1992).
- Svensson, Harry R:son, *Fabian Philip, familjen Ruben och örlogsstaden. Entreprenörsfamiljen som grundade Mosaiska församlingen i Karlskrona 1780–1945* (Stockholm: Stockholms universitet, Historiska institutionen, 2017).

- »Synagogföreningen Adas Jisroel. Restaureringen 5743/1982« (1982). Tillgänglig online.
- Tangestuen, Mats, »'Også jødene kom for øvrig over grensen høsten 1942'.
- Jødiske flyktninger fra Norge i Sverige 1940–1945«, Hovedoppgave i historie (Bergen: Universitetet i Bergen, 2004).
- Tardell, Rolf, *Kvinnorna i Ravensbrück. Vittnen berättar* (Stockholm: Ekerlids Förlag, 2018).
- Tarschys, Bernhard, *Chevra Kaddischa. Israelitiska sjukhjälps- och begravningsällskapet under 150 år* (Stockholm: Judiska litteratursamfundet, 1944).
- Tegen, Gunhild & Tegen, Einar, *De dödsdömda vittna. Enquêtesvar och intervjuer* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1945).
- Thor, Malin, *Hechaluz – en rörelse i tid och rum. Tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933–1943* (Växjö: Växjö University Press, 2005).
- Thor, Malin, »'Svallvågorna av katastrofen kom också till vår stad'. Hjälpverksamhet inom Norrköpings mosaiska församling i skuggan av Förintelsen«, i *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*, red. Lars M Andersson & Karin Kvist Geverts (Uppsala: Uppsala universitet, Historiska institutionen, 2008), s. 209–226.
- Thor, Malin, »Gemenskapens förutsättningar och gränser. En intersektionell analys av »judisk« flyktingverksamhet i Sverige under 1930- och 1940-talen«, i *Judarna i Sverige. En minoritets historia. Fyra föreläsningar*, red. Helmut Müssener (Uppsala: Uppsala universitet, Hugo Valentin-centrum, 2011), s. 99–124.
- Thor Tureby, Malin, »Den Judiska Kvinnoklubben (JKK) och de judiska flyktingarna under 1930- och 1940-talen«, *Nordisk Judaistik. Scandinavian Jewish Studies* 30:2 (2019), s. 3–26.
- Thor Tureby, Malin, »Memories, testimonies and oral history. On collections and research about and with Holocaust survivors in Sweden«, i *Holocaust Remembrance and Representation. Documentation from a Research Conference, Research anthology of the Inquiry on a Museum about the Holocaust* (Stockholm 2020; SOU 2020:21), s. 67–92.
- Thor Tureby, Malin, »Pionjärer, flyktingar och överlevande. Hechaluz i Sverige 1933–1949«, i *Heimat Sverige? Tysk-judisk emigration till Sverige 1774–1945*, red. Andersson, Lars M, Müssener, Helmut, & Pedersen, Daniel (Stockholm: Bokförlaget Faethon, 2021), s. 443–466.
- Thor Tureby, Malin & Wagrell, Kristin, *Vittnesmål från Förintelsens överlevande 1939–2020* (Stockholm: Forum för levande historia, 2020).
- Valentin, Hugo, *Israelitiska ynglingaföreningen. En historik till 100-årsdagen* (Stockholm: Israelitiska ynglingaföreningen, 1919).
- Valentin, Hugo, *Judarnas historia i Sverige* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1924).

Valentin, Hugo, *Urkunder till judarnas historia i Sverige* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1924). (Valentin, Urkunder 1924).

Valentin, Hugo, *Judarna i Sverige* (Stockholm: Bonniers förlag, 1964); ny utgåva under namnet *Judarna i Sverige. Från 1774 till 1950-talet* (Stockholm: Judiska museet och Bokförlaget Natur & Kultur, 2004 samt Stockholm: Judiska museet, 2013).

Wroblewski, Romuald (red.), *6 tusen av 6 miljoner. Ett requiem, 2. uppl.* (Stockholm: Föreningen Förintelsens överlevande, 1995).

Åberg, Lars & Gertten, Magnus, *Hoppets hamn. När överlevarna kom till Sverige* (Malmö: Roos & Tegner bokförlag, 2011).

SOU 1946:36, Parlamentariska undersökningskommittén ang. flyktingärenden och säkerhetstjänst («Sandlerkommissionen»).

SOU 1949:20, Dissenterlagskommitténs betänkande med förslag till religionsfrihetslag m.m.

SOU 1963:39, Kyrkor och samfund i Sverige.

SOU 1966:55, Skolgång hemma och borta...

SOU 1968:11, Svenska kyrkan och staten.

SOU 1998:96, Naziguldet och Riksbanken.

SOU 1999:20, Sverige och judarnas tillgångar.

SOU 2018:18, Statens stöd till trossamfund i ett mångreligiöst Sverige.

SOU 2020:21, Sveriges museum om Förintelsen.

Personregister

Omnämningar i avsnitt 3.10 (person-, släkt- och företagsarkiv) och i bilaga 1 (bildsamlingar) har uteslutits.

Aberstén, Caim Ers 112	Goldensohn, Abraham Joseph 120
Abraham, Recha 52	Goldman, Dina 126
Abrahamson, August, 64	Gottfarb, Ragnar 176
Adelsohn, Lea Carolina 74	Gottfarb, släkt 70
Alfons, Harriet och Sven 101	Grünfeld, Leopold 136
Baburger, Ernst 202	Hansen, Einar 155
Baer, Abraham 32, 84, 85	Hepner, Julius 202
Benjamin, Raphael 70	Herlitz, Ingeborg 176
Benon, Abraham 118	Hermele, Bernt 181
Bergson, Benzion med familj 91	Hirsch, Abraham 114
Bergström, Bertil 155	Hirsch, Axel 69
Bernadotte, Folke 175, 184	Hirschfeldt, Mathilda 141
Blasberg, Ernst 101	Hirschfeldt, släkt 70
Bonnier, Albert och Betty 79	Hirsch, Oscar 69
Hollander, Fritz 28f
Cruickshank, Kerstin 155	Hüttner, B.S. 33
Hüttner, Julius 152
Dubnow, Simon 190
Isaac, Aaron 15, 53
Ehrenpreis, Marcus 18, 216
Einhorn, Jerzy och Nina 193	Jacobowsky, C. Vilhelm 101
Ettlinger, Jacob 18, 45, 155, 175	Jacob, Salomon 55
Jacobson, Abraham Israel 216
Felländer, släkt 70	Josephson, Gunnar 18
Filseth, Tove 161	Jundell, släktnamn 112
Fischer, Leo 41	Jundelsky, släktnamn 112
Fried, Moses 18
Fröderberg, Bertil 176	Katz, Aron 18, 45
Klein, Gottlieb 18
Gisiko, släktkrets 64	Krenzisky, Anna 176
Glück, Emil 216	Krugman, släkt 70

Könyve, Lazlo 26
Köpniwsky, David 197, 200, 210
Kronheim, Emil 18, 216

Lamm, Esther 176
Lamm, Olof Herman 155
Lamm, Signe 155
Leche Löfgren, Mia 155
Leman, släkt 70
Lewysohn, Ludwig 18
Lindhagen, Anna 155
Linker, Arye 18, 45
Löwen, Axel 36

Marcus, Jacob 36
Margolinsky, Julius 164
Mehr, Bernhard 125
Meyerson, Josef 114
Michaeli, Sophie 158, 159
Michaeli, Wilhelm 18, 150
Michaelson, Recha 52
Müssener, Helmut 102
Myrgård, Arvid 170, 173

Narrowe, Morton H. 18, 26f,
48, 88
Nasielsky, Gustaf (Gutman) 98
Norrlin, Joseph Salomonsson 55

Oberstein, Caim Ers 112
Ottander, Olle 176

Pagrotsky, Josef 95
Pagrotsky, släkt 70, 112
Peltin, Dorah 91
Peltin, familj 80
Philipson, Ivar 216

Rapaport, Edmund 193
Raphael, Axel 69

Raphael, Cecilia 69
Raphael, Ellen 68f, 78, 101
Raphael, Marianne 69
Raphael, Olga 69
Ratzkowsky, Abraham Hirsch 114
Riwkin, Anna 213
Rosenbaum, släkt 70
Rubinstein, Harry 48

Saloman, Geskel 69
Saloman, Nathalia 69
Saul, Felix 22
Savosnick, Marcus 91
Schachtel, Leontine 33
Schäffer, Hans 215
Schönthal, Moritz 35
Segerstedt Wiberg, Ingrid 155
Silver, Isaac 85
Simonis, Rudolf 70, 215
Smedberg, John 12
Steinitz, Wolfgang 146
Storch, Gilel 22, 190, 197
Svenson, Anna 101, 140

de Vylder-Lehmann, Marie-Louise
155
de Vylder, Ludvig och Elisabeth 155

Wallenberg, Raoul 148, 190
Warburg, Elias 33
Warburg, Eva 216
Wilenczik, Josef 114
Wirtschechowsky, Isac 95

Zacharias, Josef 82
Zacharias, Marcus med familj 80
Zell, Abraham 80

Sakregister

Arkivinstitutioner, bibliotek och muséer har uteslutits i registret.

1945 års räddade 166–181, 186f,
194–200, 208, 211, 214

Acta Ecclesiastica 53, 54, 56, 71
Adat Jeshurun, synagogförening
i Stockholm 45

Adat Jisrael, synagogförening i
Stockholm 45

Aktionskommittén för Sovjets judar
28

Aktuellt från Mosaiska församlingen
i Stockholm 21, 197

alija 27, 38, 217

Allmänna säkerhetstjänsten 144

antisemitism 22, 33, 57, 206

Arbetarrörelsens flyktinghjälp 154

Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS)
142

arbetstillstånd 132, 136, 138, 140,
142f, 156

arbetsviseringar 132, 138, 140, 142

Augustów 118

Auslands-Hachschara 159

barnkvoten 157

begravningsplatser 97–100, 173

Beith Tefilah, synagogförening i
Göteborg 46

Belgien 133

Bergen-Belsen 155, 164, 168, 183,
187, 190, 193

Berlin 85, 156

Biographica 71

Blau Weiss 217

B'nai B'rith 27, 34, 39, 217

B'nei Akiva 34, 39, 217

Borås, Judiska föreningen i 44, 200
bosättningsstillstånd 206

bouppteckningar 95

Buchenwald 168

Budapest 148, 156

Bund 215

centraldossierer 113, 130, 132, 135f,
138–140, 142–144, 156, 159–161,
163, 165f, 172, 181, 192, 206, 214

centralregisterkort 143f

Chaluzkvoten 148, 159f

Chevra Kadisha 217

Civildödsstyrelsen 171f

Claims 202, 217

Danmark 133

– flyktingar och flyktinghjälp 157f,
161, 163–165, 174f, 180, 184

– judar i Theresienstadt 164, 187

Dansk Gesandtskabs Flygtning-
ekontor 184

Dissenterstattekommitteens arkiv 75
döpta judar 53–55, 83

efterforskning av anhöriga 136,
182–188, 195

efterkrigshjälp 189f, 197–199

Emigranten-Selbsthilfe/Emigranter-
nas självhjälp 146, 154, 198

- emigration 20, 151, 158, 160, 162, 164, 167, 192–196, 208
- Enskildas ansökningar och suppliker 71
- European Council of Jewish Community Services (ECJCS) 29
- fackarbetare 192–194
- Finland, flyktingar och flyktinghjälp 162, 164f
- flyktingförläggningar 135, 164, 166, 170–174, 211
- flyktinggravar 100, 168–170, 174
- flyktingmottagande 136, 148–165, 174–177, 181, 212, 215
- folkbokföring 73–92
- Forum för levande historia 62
- Frankrike 133
- flyktingar från 168
- hjälp åt judar i 188–190
- Frälsningsarméns efterlysningsbyrå 185
- främlingspass 133f, 137, 139f, 143, 214
- Föreningen 1945 års räddade judar i Malmö 39
- Föreningen Förintelsens överlevande i Sverige 48
- Föreningen Polska judar i Sverige 48, 208f
- Församlingsblad för Mosaiska församlingen i Stockholm 20, 190
- Generalstaben 134, 144
- gravstenar och gravregister 97–100, 114
- Gunnarphemmet i Tjörnarps 39, 153, 158
- Göteborg 56, 72
- dansk skola 163
- Göteborgs hjälpkommitté för landsflyktiga 154
- Göteborgs judiska (mosaiska) församling 14–17, 30–34, 45–47, 56, 68, 71, 83, 157, 161f, 185, 190f, 194, 212, 215
- begravningsplatser 99, 173
- Beith Tefilah, synagogförening 46
- diverse delarkiv 34
- flyktingar och flyktinghjälp 47, 152f, 168
- folkbokföringsmaterial m.m. 67, 77, 83f
- Göthildastiftelsen 31, 34
- Israelitiska sjukvårds- och begravnings-sällskapet 34, 84, 168
- skolor 60
- Göteborgs länskommitté för koncentrationslägrens offer 168
- Göteborgs stads kurator för statslösa flyktingar 175
- Hakoah, idrottsförening i Göteborg 34
- Hakoah, sportklubb i Malmö 39
- Hallstavik, pensionat 165
- Halmstads mosaiska församling 16, 42, 77, 89
- hebreiska namn 78, 97f, 114
- Hechaluz 33, 159f, 164, 215–217
- Helsingborg 75, 90
- begravningsplats 100
- dansk skola 163
- Hälsingborgs mosaiska samfund 212
- Polismyndigheten 174, 208
- Helsjön, flyktingförläggning 163f
- hemundervisning (hemskolning) 60
- Herrhagsskolan i Karlstad 170
- HIAS 187, 193–195, 208, 215, 218f

- HICEM 189, 215, 218f
 Hillelskolan i Stockholm 14, 60, 200
 Hjälmaröd 170
 Hollanderbolagen 26–29, 45–48, 176
 Hälsinggården, kibbutz 149, 158–160
 härbärgarekort 130, 134

 increscens 119, 123
 Individuell människohjälp 207
 inresedossierer 135, 138, 172
 inresekort 135, 172
 Integrationsverket 207
 International Tracing Service i [Bad] Arolsen 182, 185
 Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet 155
 Island 133
 Israel, staten 22, 28, 33, 41, 98, 189, 194, 202, 206, 212, 217f
 Italien 133

 jahrzeit 32f, 46, 218
 JDC 212, 216–218
 Jewish Agency 27, 215, 218
 JewishGen 70, 97, 111, 115
 Joint 149, 176, 185, 187, 189, 193–196, 207–209, 211f, 214, 216, 218
 J-pass 136f
 »judebrev« 144
 »Judereglementet« 14f, 50, 54, 56, 71
 Judiska akademiska klubben 27
 Judiska centralrådet 14, 17, 32, 37, 47, 61
 Judiska Dramatiska Amatörsällskapet 27, 213
 Judiska föreningar i landsorten 44, 200

 judiska föreningar och organisationer, diverse 27–29
 Judiska kvinnoklubben i Stockholm 27, 212
 Judiska nationen 14f, 54f
 Judiska Teatern i Stockholm 28
 Judisk Krönika 20f, 191
 Judisk tidskrift 191
 Juniförordningen 1838 56
 juridisk hjälp 201–205

 Kalmar mosaiska församling 16, 40–42, 77, 88f, 169f
 – begravningsplats 100, 173
 Karlskrona 56, 71f
 – begravningsplats 88, 99
 – Mosaiska församlingen 15f, 40, 47, 77, 87
 Karlstad 85, 91, 95, 170
 – begravningsplats 100, 173
 – Mosaiska församlingen 16f, 43, 89
 Keren Hayesod (Svenska Israelinsamlingen) 48
 Keren Kajemet (Judiska nationalfonden) 48
 Kindertransport 157
 Kjesäter 161, 171
 Kommerskollegium 54, 67
 Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget 61
 konkursakter 95
 kosher mat 32, 163
 kosherslakt (skäktning; religiös slakt) 14, 22, 32, 61
 Kristianstad 75, 90, 101
 – Judiska föreningen 44
 Kristinehovskvoten 160
 Krusaa 175, 184
 Kudirkos Naumiensis 114

- Lagen om hets mot folkgrupp 14, 57
- Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk 62
- landsfiskalsarkiv, diverse 162
- Landskrona judiska »de facto«-församling 90
- Łódź 187
- Lund
- begravningsplats 100
 - dansk skola 163
 - judiska »de facto«-församlingen 44, 90, 101, 140
- Luxemburg 133
- lägerarkiv, diverse 171
- läkarkort 173
- länsarbetsnämnder 142, 207
- Lärbro 100, 176
- Makkabi Hatzair 216
- Makkabi, idrottsklubb i Stockholm 27
- Malmö 55, 92, 173–176
- diverse myndigheter 173–178, 214
- Malmö judiska (mosaiska) församling 14, 16f, 26, 37–39, 44, 47, 75, 77, 90, 97, 157, 185, 191, 212
- begravningsplatser 99f, 173
 - diverse föreningar 38f
 - flyktingar och flyktinghjälp 38, 153f, 169, 190, 201, 210
 - folkbokföringsmaterial m.m. 86f
 - sjuk- och begravningskassan/sällskapet Chevra Kadisha 37f
 - skolor 60
- mantalslängder, mantalsuppgifter 67, 75, 84, 87, 93f
- Marcusska fideikommisset i Norrköping 36
- Marseille 189
- Marstrand 15, 72
- medborgarskapsakter 22, 40, 118–127, 131
- Medicinalstyrelsen 173
- Memorial Foundation for Jewish Culture 29
- Migrationsverket 122, 139, 142, 143, 144, 206
- mohelböcker 32, 77, 85, 88, 114
- Mosaiska församlingarnas i Sverige centralråd 47
- M/S Homberg 175
- Målillagruppen 196
- Nansenpass 133f, 137, 139
- Naziguldkommissionen 61
- Nederländerna 133
- Neustadt (Nayshtot) 114
- Nolhaga 161f
- Nordvästra Skånes judiska församling 17
- Norge 133
- flyktingar och flyktinghjälp 157, 160–163, 165, 172, 180, 211
- Norrköping 56f, 71f, 82, 161
- Hälso- och sjukvårdsstyrelsen 169
- Norrköpings mosaiska församling 15–17, 35f, 77, 88, 99, 169, 212
- näringsverksamhet 96
- Näås slöjdseminarium 64
- omskärelse av pojkar 62f, se även mohelböcker
- O.S.E. 189, 218
- Oskarshamns mosaiska församling 16, 41, 77, 89
- Padborg 175, 184
- Paideia – The European Institute for Jewish Studies in Sweden 62
- Palestina 33, 158–160, 189, 193f, 196, 217f

- pass 71f, 87, 132–134, 137, 139f,
143, 145
- patientliggare och patientrullor
173
- permanent uppehållstillstånd 206
- Polen 70, 74, 91, 98, 112, 114f, 118,
120, 176, 201
- flyktingar från 175, 184, 208–210
- flyktinghjälp åt judar från 156
- hjälp åt judar i 188–191
- polismyndigheter, lokala 125,
129–132, 140, 142, 145, 147, 163,
174, 177f, 208
- Polisunderrättelser 131
- Polska sociala hjälpen för flyktingar
i Stockholm 175, 184, 186
- Prag 156
- Rabbinrådet i Sverige 47
- RELICO 191, 215, 218
- Relief Society for Poles 185
- Religionsfrihetslag 1951 22, 56, 58
- rituella bad 32
- Rotemansarkivet 73, 90, 93
- Rumänien, flyktingar/invandrare
från 209
- Ryssland
- flyktingar/invandrare från 94,
133, 140, 210
- flyktinghjälp åt judar från 156
- inresande från 129f
- »Ryssregistret« 113, 129f, 133
- Rädda barnens riksförbund 208
- Röda Korset, Internationella 182
- Röda Korset, Polska 185
- Röda Korset, Svenska 175f, 182–
186, 207
- Röda Korset, Tyska 185
- rödakorsexpeditionen 153, 166,
170–172, 175f, 183f, 186
- Samfundet för Traditionell Juden-
dom, Malmö 17
- Samfundet I.I. (Judiska Intresset)
27
- Sandlerkommissionen 156, 168
- Schweiz 137, 168, 187
- septemberkungörelsen 132
- Shoa Foundation i USA 279
- Sigtuna beredskapssjukhus 173, 176
- sionistiska organisationer 22, 29,
215
- sjukjournaler 173f
- skadeståndsakter 202–205
- Skandinavisk-judiska ungdoms-
förbundet (SJUF) 27, 48
- Skrivelser till Kungl. Maj:t 54, 71
- Skårby gård 197
- Socialstyrelsen 26, 132–139,
142–147, 150f, 157, 159–161, 163,
170, 208
- Sovjetunionen, flyktingar från 210
- Spanien 133
- Standing Conference 29
- Statens arbetslöshetskommission
134
- Statens arbetsmarknadskommission
142
- Statens flyktingsnämnd 198
- Statens invandrarverk 122, 136,
139f, 142–144, 206, 208
- Statens polisbyrå 130, 132, 134–135,
137, 139–141, 144
- Statens utlänningskommission
(SUK) 47, 132, 134–140, 142–144,
161f, 165f, 170, 172f, 182, 184–187,
193, 206f, 214, 219
- statliga bidrag till trossamfund 60f
- Stiftelsen Judaica 28
- Stiftelsen Judiska Ungdomsfonden
28
- Stigbo, barnhem 158

- Stockholm 56, 71, 72f
- Polismästaren 134, 144
- Stockholms judiska (mosaiska) församling 14–29, 45–47, 76, 182, 185, 192, 194, 197, 202, 208, 211
- Arbetsstugan på Bondegatan 212
 - Barnavdelningen 148f, 157–160, 165, 167, 211
 - begravningsplatser 97, 99
 - efterforskningsverksamhet 185–187
 - efterkrigshjälp 189–192, 197–200
 - Emigrationsavdelningen 149, 151, 158, 160, 162, 164, 167, 192–196, 208
 - Flyktningsektionen 26, 44, 148–152, 154, 156–160, 162, 164–167, 187–189, 192, 194, 196, 197–200, 203, 208, 209, 212
 - folkbokföring 67, 76–82
 - fonder och stiftelser, diverse 22, 28
 - församlingsorgan, diverse 23, 148f
 - Föreningsnämnd 27
 - Förvaltnings- och revisionsberättelser 20–22, 25
 - Glämska skollovskoloni/sommarläger 24–26
 - Hjälpkommittén 148–152, 157f, 160, 167
 - Israelitiska Sjukhjälp- och Begravningsällskapet 23, 78, 82
 - Israelitiska Ynglingaföreningen 23
 - judiska centret 22, 28
 - Klippgatan 19, det s.k. judehuset 94, 212
 - Kommittén för 1945 års räddade 198
 - Kulturutskottet 26, 44, 198, 200, 210, 212
 - kuratorer 44, 166, 187, 198f, 203, 209
 - lån 20, 22, 199, 208f
 - organisationer och föreningar, diverse 22, 27f
 - Registreringsavdelningen 149, 164, 167, 182, 184–187, 189f
 - religiösa frågor 198f
 - skolor 60, 157
 - stipendier 22, 34, 83, 167, 198f
 - synagogföreningar, ortodoxa 45
 - säkerhetsfrågor 22
 - Transmigrationskommittén 149, 192
 - URO-byrån 149, 202–205
 - utlandshjälp 188–191
- Stockholms stads kommitté för statslösa flyktingar 175
- Storbritannien 133, 157
- Sundsvall 80, 141
- Sundsvalls mosaiska begravningsplats 97f, 100
- Sundsvalls mosaiska begravnings-sällskap (Chevra Kadisha) 42
- Sundsvalls mosaiska församling 16, 42, 77, 89
- Suwalki 74
- Suwalkiguvernementet i ryska Polen 114
- Svenska dagstidningar, databas 95, 101, 122, 128, 131
- Svenska Europahjälpen 188
- Svenska Israelsmissionen 154
- Svenska Makkabiförbundet 48, 212
- Sveriges Riksidrottsförbund 27, 34, 39
- Säkerhetspolisen och dess föregångare 145
- Theresienstadt 164, 187, 190
- tillstånd att vistas i riket 98, 113, 118, 128f, 145
- Tjeckoslovakien, flyktingar från 186, 209

- Tjeckoslovakiska flyktingskontoret 186
- transmigration 20, 86, 160, 189, 192f, 195–197, 199
- Tyska kyrkan i Stockholm 53
- Tyskland 133, 148, 152, 156–161, 176, 185, 201–204
- efterforskning av deporterade judar 190
 - flyktingar och flyktinghjälp 137, 156f, 174
 - hjälporganisationer i 185
- UHS 194f, 209, 219
- ungdomsalija 157–159, 189, 215
- Ungern
- deportation av judar 109
 - efterforskningsärenden från 188
 - flyktingar från 206–209
 - judar från 190
- Ungernhjälpen 198, 207f
- UNRRA 166, 171, 175, 183–186, 219
- Unser Blatt 20
- uppehållsböcker 132–134, 139–141, 145, 214
- uppehållstillstånd 132f, 135, 138–140, 142, 151, 156f, 159, 161, 167, 206
- uppehållsviseringar 136, 138, 142
- Uppsala 161
- barnhem 158
 - begravningsplats 100
 - Judiska föreningen i 44
- USA 112, 193f
- utlandshjälp 156, 188–191
- utlänningar
- anmälningsskyldighet 129f
 - avlägsnande ur riket 145
 - kontroller och övervakning av 132, 134–137, 144
 - utvisning av 131
- utlänningsräkning 1939 146f
- Utrikesdepartementet 132, 150f, 156, 162f, 172, 190
- Via Suecia 187
- Vilnius 141
- viseringar 132–140, 142f, 145, 156, 165, 172
- vita båtarna 166
- vita bussarna 155, 164, 166, 176, 180, 214
- Västerås, Judiska föreningen i 44
- Västtyskland, skadestånd från 14, 21, 131, 202–205
- Växjö mosaiska församling 16, 41f, 77, 89
- WIZO 34, 39, 48, 219
- Władysławów 114
- World Jewish Congress 27, 29, 38, 169, 182, 184f, 190–192, 201, 215, 219
- Zionistiska Federationen 48
- Åmål 91
- Ängabo, barnhem 161f
- Örebro, beredskapssjukhus i 176
- Örebro, Judiska föreningen i 44
- Öreryd 161f
- Österrike 157
- flyktingar och flyktinghjälp 156, 157
 - flyktingläger i 207
- Österrikegruppen 196
- Östersjöjudiskt forum 27f
- östjudar 17, 123

SKRIFTER UTGIVNA AV RIKSARKIVET (ISSN 1402-4705)

- 1 Jouni Saarinen, *Rötter i Sverige. En vägledning för släktforskning i svensk-arkiv* (1997). ISBN 91-88366-29-4
- 2 Jouni Saarinen, *Roots in Sweden. The genealogist's guide to the Swedish archives* (1997). ISBN 91-88366-30-8
- 3 Lars Rumar, red., *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden* (1997). ISBN 91-88366-31-6
- 4 Kerstin Abukhanfusa, red., *The Concept of Record. Report from the Second Stockholm Conference on Archival Science and the Concept of Record 30-31 May 1996* (1998). ISBN 91-88366-35-9
- 5 Helene Carlbäck-Isotalo & Lars Björlin, red., *Sverige i ryska arkiv. Guide till ryska källor om svensk historia under 1900-talet*, del I-II (1999). ISBN 91-88366-33-2 (1), ISBN 91-88366-48-0 (2)
- 6 Lars-Olof Welander, red., *Antidrogorganisationer*, Enskilda byråns handböcker (1998). ISBN 91-88366-36-7
- 7 Kerstin Abukhanfusa, red., *Vattenstäder. Sankt Petersburg – Stockholm*, Katalog till utställning på Arkitekturmuseet i Stockholm september–november 1998 (1998). ISBN 91-88366-40-5
- 8 Kerstin Abukhanfusa, red., *Water Cities. Saint Petersburg – Stockholm*, engelsk version av nr 7 (1998). ISBN 91-88366-41-3
- 9 Kerstin Abukhanfusa, red., *Vodogoroda. Sankt-Peterburg – Stokgol'm*, rysk version av nr 7, endast texterna (1999). ISBN 91-88366-42-1
- 10 Lars-Olof Welander, red., *Fackliga organisationer. LO-sektorn*, Enskilda byråns handböcker (1999). ISBN 91-88366-43-X
- 11 Börje Justrell, *What is this Thing We Call Archival Science? A Report on an international survey* (1999). ISBN 91-88366-44-8
- 12 *Minnenas trädgård. Om att skapa, sköta och använda arkiv* (1999). ISBN 91-88366-46-4
- 13 Kerstin Abukhanfusa, red., *Mare nostrum. Om Westfaliska freden och Östersjön som ett svenskt maktcentrum* (1999). ISBN 91-88366-49-9
- 14 Marie-Louise Rodén, red., *Ab Aquilone. Nordic Studies in Honour and Memory of Leonard E. Boyle, O.P.* (2000). ISBN 91-88366-50-2
- 15 Björn Lindh & Bodil Ulate Segura, red., *Sverige i franska arkiv. Guide till franska källor om svensk historia* (2000). ISBN 91-88366-52-9
- 16 Magnus & Aare R. Mörner, *Spanien i svenska arkiv/España en los archivos de Suecia* (2001). ISBN 91-88366-53-7
- 17 Lars Hallberg, *Källor till invandringens historia i statliga myndigheters arkiv 1840-1990* (2001). ISBN 91-88366-55-3
- 18 Claes Gejrot, Roger Andersson & Kerstin Abukhanfusa, red., *Ny väg till medeltidsbrev. Från ett medeltidssymposium i Svenska Riksarkivet 26-28 november 1999* (2002). ISBN 91-88366-56-1

- 19 Kerstin Abukhanfusa, red., *Access to Official Documents and Archives. Report from an EU-Conference on Access to Official Documents and Archives in Lund, Sweden, 5–6 April 2001* (2001). ISBN 91-88366-57-X
- 20 Kerstin Abukhanfusa, red., *Av kärlek till arkiv. Festskrift till Erik Norberg* (2002). ISBN 91-88366-60-X
- 21 Kerstin Abukhanfusa, red., *Handlingsoffentlighet utan handlingar? Rapport från ett seminarium i Stockholm den 7 mars 2003* (2004). ISBN 91-88366-62-6
- 22 Kerstin Abukhanfusa, *Stympade böcker. Märkvärdiga blad ur svensk bokhistoria* (2004). ISBN 91-88366-64-2
- 23 Kerstin Abukhanfusa, *Mutilated books. Wondrous leaves from Swedish bibliographical history* (engelsk version av Stympade böcker) (2004). ISBN 91-88366-65-0
- 24 Kerstin Abukhanfusa, *En liten bok om boken* (2004). ISBN 91-88366-66-9
- 25 Elisabeth Löfstrand & Laila Nordquist; with contribution by Anatolij Turilov, *Accounts of an Occupied City. Catalogue of the Novgorod Occupation Archives 1611–1617, Series 1* (2005). ISBN 91-88366-67-7
- 26 Karin Wikberg, *Alla dessa tullar – en arkivguide. En vägledning till tullarkiv och tullhandlingar i Riksarkivet* (2006). ISBN 91-88366-69-3
- 27 Björn Asker, *Hur riket styrdes – förvaltning, politik och arkiv 1520–1920* (2007). ISBN 978-91-88366-77-1
- 28 Erik Norberg, *Mellan tiden och evigheten – Riksarkivet 1846–1991* (2007). ISBN 978-91-88366-78-8
- 29 Mats Höglund, red., *1600-talets jordbrukslandskap. En introduktion till de äldre geometriska kartorna* (2008). ISBN 978-91-88366-79-5
- 30 Henrik Klackenbergs, red., *Myndigheternas symboler. En undersökning gjord av Riksarkivet* (2008). ISBN 978-91-88366-81-8
- 31 Elisabeth Löfstrand & Laila Nordquist, *Accounts of an Occupied City. Catalogue of the Novgorod Occupation Archives 1611–1617, Series 2* (2009). ISBN 978-91-88366-85-6
- 32 Jan Brunius, *Vasatidens samhälle. En vägledning till arkiven 1520–1620 i Riksarkivet* (2010). ISBN 978-91-88366-86-3
- 33 Lars Wickström, *Skolväsendets källor. En vägledning till skolforskning i Riksarkivet* (2011). ISBN 978-91-88366-93-1
- 34 Lars Jörwall m.fl. red., *Det globala minnet. Nedslag i den internationella arkivhistorien* (2012). ISBN 978-91-88366-97-9
- 35 Jan Brunius, *From Manuscripts to Wrappers. Medieval Book Fragments in the Swedish National Archives* (2013). ISBN 978-91-88366-99-3
- 36 Maria Gussarsson Wijk, Mats Höglund & Bo Lundström, *Med kartan i fokus. En vägledning till de civila och militära kartorna i Riksarkivet* (2013). ISBN 978-91-87491-00-9
- 37 Marie Lennersand, Åsa Karlsson & Henrik Klackenbergs, red., *Fragment ur arkiven. Festskrift till Jan Brunius* (2013). ISBN 978-91-87491-01-6

- 38 Lars Hallberg, *Källor till invandringens historia 1840–2000* (2017).
ISBN 978-91-87491-23-8
- 39 Örjan Romefors, *Utrikesförvaltningens källor 1520–2000* (2017).
ISBN 978-91-87491-25-2
- 40 Christian Lovén, *Vårfruberga kloster, 1200-talsjordeboken och godspolitiken* (2017).
ISBN 978-91-87491-26-9
- 41 Åke Norström, *Vården och staten. Källor till hälso- och sjukvårdens historia från medeltiden till 1967*, 1 (2020). ISBN 978-91-87491-32-0
- 42 Åke Norström, *Vården och staten. Källor till hälso- och sjukvårdens historia från medeltiden till 1967*, 2 (2020). ISBN 978-91-87491-34-4
- 43 Clas Tollin, *Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolvtusén kartor* (2021). ISBN 978-91-88763-24-2
- 44 Carl Henrik Carlsson, *Källor till judarnas historia i Sverige* (2022).
ISBN 978-91-87491-38-2

Denna sida är ett tillägg till den digitala utgåvan.

Bildrättigheter

Riksarkivet äger inte rättigheterna till bilderna, kontakta respektive rättighetsinnehavare för eventuell återanvändning.

Bilder på sidan 21, 63, 102 och 109 är borttagna från den digitala utgåvan på grund av upphovsrätt och GDPR.

Bildlicens

De bilder som inte finns listade har ingen upphovsrätt, de är [public domain](#) eller [CC0](#).

- Bild på sidan 36. Fotograf: Måns Hagberg. Wikimedia commons. [CC-BY-SA](#).
- Bild på sidan 39. Fotograf okänd. Foto från Judiska museet. [CC-BY-NC-ND](#).
- Bild på sidan 43. Fotograf okänd. Foto från Judiska museet. [CC-BY-NC-ND](#).
- Bild på sidan 50. Foto från Judiska museet. [CC-BY-NC-ND](#).
- Bild på sidan 52. Porträtt målat av Olof Johan Södermark. Foto från Judiska museet. [CC-BY-NC-ND](#).
- Bild på sidan 66. Foto från Judiska museet. [CC-BY-NC-ND](#).
- Bild på sidan 69. Fotograf: Waldemar Dahllöf. Foto från Judiska museet. [CC-BY-NC-ND](#).
- Bild på sidan 94. Foto från Judiska museet. [CC-BY-NC-ND](#).
- Bild på sidan 98. Fotograf: Per Hammarström, 2021. Copyright ©, omfattas av upphovsrätt.
- Bild på sidan 116. Fotograf okänd, Aftonbladet, Stadsmuseet i Stockholm. [CC-BY](#).
- Bild på sidan 180. Fotograf: K W Gullers. Nordiska museet/DigitaltMuseum. [CC-BY-NC-ND](#).
- Bild på sidan 213. Fotograf Erik Brandius. Foto från Moderna museet. Copyright ©, omfattas av upphovsrätt.

Rättelse

Bild på sidan 116. Fotograf okänd, Aftonbladet, Stadsmuseet i Stockholm.

Bild på sidan 213. Fotograf Erik Brandius, Foto från Moderna museet.

FÖRST PÅ 1770-TALET tilläts judar att bosätta sig permanent i Sverige utan att behöva konvertera till kristendomen, även om det länge därefter fanns restriktioner kring exempelvis bostadsort och yrkesutövning. Invandringen har varit kontinuerlig, kommit från olika håll, och under 1900-talet till stor del bestått av flyktingar och Förintelseöverlevande. Den judiska befolkningsgruppen har växt sakta men säkert och satt stora avtryck i samhället. Sedan 2000 är den en av landets fem nationella minoriteter.

Judisk närvaro och verksamhet har varit mångfacetterad och är väl dokumenterad. Åtskilliga arkivhandlingar finns naturligtvis i de judiska församlingarnas och i andra judiska organisationers egna arkiv. Men det finns också mycket att hämta i offentliga arkiv på statlig, regional och lokal nivå, liksom i personarkiv.

Intresset för svensk-judisk historia har ökat starkt under de senaste decennierna och denna arkivguide syftar till att underlätta arbetet för akademiska forskare, skribenter, studenter, hobbyforskare och släktforskare. Boken är indelad i fyra överlappande teman: judiskt organisationsliv, relationer till det omgivande majoritetssamhället, person- och släktforskning samt frågor om invandring, utlänningskontroll, flyktingmottagning och efterkrigshjälp.